JEAN-FRANÇOIS LYOTARD Postmodern Durum BilgeSu

JEAN-FRANÇOIS LYOTARD

Postmodern Durum

Çeviren: İsmet Birkan

BilgeSu

POSTMODERN DURUM

Jean-François Lyotard

BilgeSu

Postmodern Durum
Jean-François Lyotard

Çeviri
İsmet Birkan

ISBN 978-9944-795-57-9
La Condition postmoderne
Jean-François Lyotard

© 1967 by Les Editions de Minuit
© BilgeSu Yayıncılık
Yayıncı Sertifikası: 19366

1. Baskı, 2013 (1000 adet)
Felsefe: 29

Ataç 2 Sok. 65/1
Kızılay-Ankara
Tel : 312. 425 93 76
Faks : 312. 425 93 77
e-mail: bilgesu@bilgesuyayincilik.com.tr

Kapak
Ali İmren

Dizgi
Turgut Kaya

Baskı
Ankamat Matbaacılık
Tel: 312. 394 54 94
Sertifika no: 13256

POSTMODERN DURUM

Jean-François Lyotard

Çeviri
İsmet Birkan

BilgeSu
Ankara 2014

İÇİNDEKİLER

Giriş 7

1. Alan: Bilişim Teknolojisine Sahip Toplumlarda Bilgi 11

2. Problem: Meşrulaş[tır]ma 19

3. Yöntem: Dil Oyunları 23

4. Sosyal Bağın Mahiyeti: Modern Seçenek 27

5. Sosyal Bağın Mahiyeti: Postmodern Perspektif 34

6. Anlatısal Bilginin Pragmatiği 41

7. Bilimsel Bilginin Pragmatiği 50

8. Anlatısal İşlev ve Bilginin Meşrulaş[tırıl]ması 57

9. Bilgiyi Meşrulaştırma Anlatıları 63

10. Gayrimeşrulaştırma 74

11. Araştırma ve Performativite ile Meşrulaştırılması 82

12. Öğretim ve Öğretimin Performativite Ölçütüne Göre Meşrulaştırılması 93

13. İstikrarsızlıkların Araştırılması Olarak Postmodern Bilim 104

14. Paraloji ile Meşrulaştırma 115

GİRİŞ

Bu incelemenin konusu, en gelişmiş (ileri) toplumlarda bilginin durumu. Bu durumun "postmodern" diye adlandırılmasına karar verilmiş. Sözcük Amerika kıtasında, toplumbilimci ve eleştirmenlerin kaleminden, geniş ölçüde kullanılıyor. XIX. yüzyıl sonundan itibaren bilim, edebiyat ve sanatta oyunun kurallarını etkilemiş olan dönüşümlerden sonra kültürün içine düştüğü yeni hali gösteriyor. Burada, söz konusu dönüşümlere, anlatıların bunalımıyla ilişkisi çerçevesinde yer verilecek.

Bilim daha kökeninde anlatılarla çatışma halindedir. Onun kendine özgü endazesine vurulacak olursa, bunların çoğunun masal olduğu ortaya çıkar. Fakat bilim, kendini birtakım işe yarar kurallı durumlar dile getirme çabasına indirgemediği ve doğruyu aradığı ölçüde, kendi oyun kurallarını da gerekçeleriyle ortaya koymak zorundadır. İşte o zaman kendi statüsü hakkında bir gerekçeleme söylemi kullanır ki, buna felsefe denmiştir. Bu meta-söylem açıkça, Tin'in diyalektiği, anlamın hermenutiği, usyürüten ya da çalışan öznenin özgürleşmesi, zenginliğin yayılması gibi, şu ya da bu büyük anlatıya başvurduğunda, kendini haklı çıkarmak için buna gönderme yapan bilimi "modern" diye adlandırmaya karar verilir. Bu şekilde, örneğin, hakikat değeri taşıyan bir söylemin göndericisiyle alıcısı arasındaki uzlaşının kuralı, ancak tüm usyürütücü zihinlerin olası oybirliği perspektifinde yer alıyorsa kabule şayan sayılacaktır: Aydınlanma devrinin büyük anlatısıdır bu; orada kahraman iyi bir etik-politik amaç, yani evrensel barış uğruna çalışır, didinir. Bu örnek üzerinde görülüyor ki, bilgiyi bir tarih felsefesini de ima eden bir üst-anlatı ile meşrulaştıralım derken, sosyal bağları yöneten kurumların geçerliğini de sorgulamaya yöneltildiğimizi görürüz: Zira kurumlar da meşrulaştırılmak istemektedirler. Böylece adalet de, hakikatle aynı sebep-

ten, büyük anlatıya dahil edilmiş olur.

Aşırı basitleştirilmiş bir ifadeyle diyebiliriz ki, "postmodern" sayılan tutum, üst-anlatılara karşı inançsızlıktır. Bu kuşkusuz bilimlerdeki ilerlemenin bir sonucudur; ancak söz konusu ilerleme de zaten bunu varsayıyor. Üst-anlatısal meşrulaştırma düzeneğinin eskimişliğine, özellikle metafizik felsefe ile ona bağlı üniversite kurumunun düştüğü bunalım denk geliyor. Anlatısal işlev işleyenlerini, büyük kahramanı, büyük tehlikeleri, büyük serüvenleri ve büyük hedefi yitiriyor. Anlatısal, ama aynı zamanda, her biri *sui generis* [*kendine özgü*] pragmatik değerler taşıyan, gösterici, normlayıcı, betimleyici, vb. dilsel öğe bulutları halinde dağılıyor. Her birimiz bunlardan birçoğunun kavşağında yaşıyoruz. İlle de istikrarlı, kalıcı dilsel yapılar kurmuyoruz; kurduklarımızın özellikleri de mutlaka iletilebilir olmuyor.

Böylece, gelen toplum (yapısalcılık veya sistem kuramı gibi) Newtoncu bir antropolojiden ziyade, pragmatik dil parçacıkları ile anlatılabilir oluyor. Birçok farklı dil oyunu mevcut; bu durum öğelerin çeşitliliği demek. Bunlar ancak plaka plaka kurulma yol açabiliyor; bu da yerel gerekircilik demek.

Yine de karar vericiler bu toplumsallık bulutlarını, öğelerin ölçüşebilirliklerini ve bütünün belirlenebilirliğini ima eden bir mantığa göre, girdi/çıktı matrisleri çerçevesinde yönetmeye çalışıyorlar. Hayatımız onlar tarafından gücün arttırılmasına adanmış bulunuyor. Buna göre, bilimsel hakikat gibi toplumsal adalet konusunda da hayatımızın gerekçesi, sistemin performansının optimalleştirilmesi, yani iş görücülük veya sonuç alıcılık oluyor. Bu ölçütün tüm oyunlarımıza uygulanması, yumuşak veya sert bir miktar terör yaratmaktan da geri kalmıyor: İşgörür, yani aranızda ölçüştürülebilir olun ya da yok olun.

Bu en iyi performans göstereni arama mantığı, kuşkusuz birçok bakımdan, özellikle sosyo-ekonomik alandaki çelişki açısından, kendi içinde tutarsız: Hem (üretim maliyetlerini dü-

şürmek için) daha az emek hem de (çalışmayan nüfusun toplumsal yükünü hafifletmek için) daha fazla emek istiyor. Fakat zaten inançsızlık artık o kerteye varmış ki, bu tutarsızlıklardan Marx'ın yaptığı gibi kurtarıcı bir çıkış yolu beklenmiyor.

Ancak yine de postmodern durum, meşruiyetsizleştirmenin (*délégitimation*) körü körüne pozitifliğine olduğu kadar umut kırıklığına da yabancı. Kaldı ki, üst-anlatılardan sonra, meşruiyet nerede yer alabilir? İşgörürlük ölçütü teknolojik bir şey, bilgisel ve ahlaki doğru üstüne hüküm vermek için elverişli değil. Habermas'ın düşündüğü gibi tartışmayla varılacak uzlaşıda mı? Böyle bir şey dil oyunlarının çeşitliliğine baskı uygular. Ayrıca buluş da her zaman fikir ve duygu ayrılığı içinde gerçekleşir. Postmodern bilgi iktidarların aleti olmakla kalmıyor; farklara karşı duyarlığımızı keskinleştirip ortak ölçüye vurulamayanı kaldırma yeteneğimizi kuvvetlendiriyor. Kendisi de varoluş nedenini uzmanların homolojisinde değil, mucitlerin paralojisinde buluyor.

Önümüzdeki sorun şöyle: Toplumsal bağın bir şekilde meşrulaştırılması, adil bir toplum, bilimsel etkinliğinkine benzer bir paradoksa göre uygulanabilir, gerçekleştirilebilir bir şey mi? Öyle ise nasıl bir şey olacaktır?

Aşağıdaki metin belli bir durum gereği yazılmış bir yazı. En gelişmiş toplumlarda bilginin durumu hakkında, Québec Hükümeti'ne bağlı Üniversiteler Konseyi Başkanı'nın talebi üzerine, adı geçen kuruma sunulmuş bir rapor. Başkan bunun Fransa'da yayımlanmasına izin vermek lütfunda bulunduğu için kendisine şükranlarımı sunarım.

Ancak şu da var ki, raporun sahibi bir uzman değil, bir filozof. Birincisi ne bildiğini ve ne bilmediğini bilir; ikincisiyse bilmez. Biri sonuca varır, öbürü sorgular; bunlar iki dil oyunudur. Burada ikisi karışmış bulunuyor, öyle ki ne biri ne öbürü bir sonuca götürülmüş değil.

Hiç olmazsa filozof, rapora temel olan felsefi ve etik-politik

bazı meşrulaştırma söylemlerinin biçimsel ve pragmatik analizinin kendisinden sonra ortaya çıkacağını düşünerek, kendini teselli edebilir. Rapor belki, biraz sosyolojiye kaçan, süreci kısaltan ama yerine de yerleştiren bir yan yoldan, bu analize bir tür giriş teşkil edebilecektir.

Onu mevcut haliyle, adı geçen üniversitenin ortadan kalkma, adı geçen enstitününse doğma riskinin bulunduğu şu pek postmodern anda, Paris VIII (Vincennes) Üniversitesi'nin Politeknik Felsefe Enstitüsü'ne ithaf ediyoruz.

1.
Alan: Bilişim Teknolojisine Sahip Toplumlarda Bilgi

Çalışma hipotezimiz, toplumlar post-endüstriyel çağa, kültürler postmodern çağa girerken bilginin de statü değiştirdiğidir.[1] Bu geçiş süreci en geç 50'li yılların sonundan itibaren başlamıştır ki, bu tarih Avrupa'nın kendini yeniden inşa sürecinin sonuna denk gelmektedir. Süreç ülkelere göre ve ülkelerdeki faaliyet sektörlerine göre, az veya çok hızlı ilerlemiştir; bundan doğan zaman uyuşmazlığının genel bir tablo çıkarmayı kolaylaştırdığı söylenemez.[2] Buradaki betimlemelerin bir kısmı ister istemez tahminlere dayanacaktır. Ayrıca fütürolojiye aşırı bel bağlamanın tedbirsizlik olacağı da bilinmektedir.[3]

Tamam olamayacağı baştan belli bir tablo çıkarmaktansa, konumuzu doğrudan belirleyen bir tipik özellikle başlayacağız. Bilimsel bilgi bir söylemdir. İmdi, denebilir ki, kırk yıldan beri, "uç" diye nitelenen en ileri bilim ve teknikler de hep dili konu almaktadır: Fonoloji ve dilbilim kuramları[4], iletişim ve siberne-

---

[1] A. Touraine, *La société postindustrielle*, Denoël, 1969; D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, New York, 1973; Ihab Hassan, *The Dismemberment of Orpheus: Toward a PostModern Literature*, New York, Oxford U.P., 1971; M. Benamou ve Ch. Caramello, éd., *Performance in Postmodern Culture*, Wisconsin, Center for XXth Century Studies & Coda Press, 1977; M. Köhler, "Postmodernismus: ein begriffgeschichtlicher Ueberblick", *Amerikastudien* 22, 1 (1977).

[2] Bu konunun artık klasikleşmiş bir edebi ifadesi M. Butor tarafından sunulmuştur: *Mobile. Etude pour une représentation des Etats-Unis*, Gallimard, 1962.

[3] Jif Fowles, éd., *Handbook of Futures Research*, Westport, Conn., Greenwood Press, 1978.

[4] N.S. Troubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, Prague, T.C.L.P., VII, 1939; Fr. çev. Cantineau, *Principes de Phonologie*, Paris, Klincksieck, 1949.

tik sorunları[5], modern cebirler ve bilişim (bilgi-işlem)[6], bilgisayarlar ve kullandıkları diller[7], dillerin biribirine çevrilmesi sorunları ve dil-makine bağdaşabilirliklerinin araştırılması[8], bellekleme sorunları ve veri bankaları[9], telematik ve "akıllı" terminaller geliştirilmesi[10], paradoksoloji[11]: İşte bir sürü açık tanık, üstelik listenin altına çizgi çekilmiş de değil.

Bu teknolojik dönüşümlerin [süreç ve ürün olarak] bilgi üzerindeki etkilerinin oldukça derin olacağı düşünülebilir. Nitekim bilgi sürecinin bunlardan iki belli başlı işlevi açısından etkilenmiş olduğu görülecektir: Bilginin (*connaissance*) araştırılması ve iletilmesi. Birinci işlev için uzman olmayanların da

---

[5] N. Wiener, *Cybernetics and Society. The Human Use of Human Beings*, Boston, Houghton Miflin, 1949; Fr. çev. *Cybernétique et Société*, Deux Rives, 1949, 10/18, 1960. W.R. Ashby, *An Introduction to Cybernetics*, Londra, Chapman and Hall, 1956.

[6] Bkz. Johannes von Neumann'ın eserleri (1903-1957).

[7] S. Bellert, "La formalisation des systèmes cybernétiques", *Le concept d'information dans la science contemporaine* içerisinde, Minuit, 1965.

[8] G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Gallimard, 1963. Bilgisayarlarda devrimin, yeni nesil 360 IBM *computer*'leriyle, 1965'te başladığı kabul ediliyor: R. Moch, "Le tournant informatique", *Documents contributifs*, ek IV, *L'Informatisation de la société*, La Documentation française, 1978. R.M. Ashby, "La seconde génération de la microélectronique", *La Recherche* 2 (Haziran 1970), 127 ve sonrası.

[9] C. L. Gaudfernan ve A. Taïb, "Glossaire", P. Nora ve A. Minc, *L'informarisation de la société* içerisinde, La Documentation française, 1978. R. Beca, "Les banques de données", *Nouvelle informatique et nouvelle croissance*, ek I, *L'informatisation..., loc. cit.*

[10] L. Joyeux, "Les applications avancées de l'informatique", *Documents contributifs, loc. cit.* International Resource Development'in raporuna göre, ev terminalleri (Integrated Video Terminals) 1984'ten önce, yaklaşık 1400 Amerikan doları fiyatla, satışa sunulacaktır: *The Home Terminal*, Conn. I.R.D. Press, 1979.

[11] P. Watzlawick, J. Helmick-Beavin, D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*, N.Y., Northorn, 1967; Fr. çev. J. Mosche, *Une logique de la communication*, Seuil, 1972.

erişebileceği bir örnek, kuramsal paradigmasını sibernetikten alan genetik olabilir. Ama başka yüzlerce örnek daha bulunabilir. İkincisi içinse daha bugünden alet ve aygıtların küçültülmesi, standartlaştırılması ve ucuzlatılmasıyla, bilgileri edinme, sınıflama, kullanıma hazırlama ve yarar amacıyla kullanma operasyonlarının nasıl değişime uğratıldığı bilinmektedir.[12] Bilgi işlem makinelerinin çoğalmasının bilgi dolaşımını, önce insan dolaşım araçlarının (ulaştırma) sonra da ses ve görüntü dolaşım araçlarının (media[13]) etkilemiş olduğu kadar etkilediğini ve etkileyeceğini tahmin etmek akla uzak değil.

Bu genel dönüşümün içinde bilginin mahiyeti de hiç değişmeden olduğu gibi kalamıyor. Yeni kanallara geçip işgörür

---

[12] "Ekonomik ve teknolojik sistemler analiz ve yöneylem grubu"ndan (GAPSET) J.M. Treille şöyle diyor: "Özellikle yarı-iletkenler ve lazerler sayesinde belleğin yaygınlaştırılması yolundaki yeni imkânlardan yeterince söz edilmiyor. (...) Yakın bir gelecekte her birey istediği kadar bilgiyi düşük fiyatla stoklayabileceği gibi, üstelik elinin altında kişisel bilgi işlem olanakları da bulunabilecek" (*La semaine media* 16, 15 Şubat 1979). National Scientific Foundation'un bir anketine göre, iki lise öğrencisinden birinden fazlası şimdiden düzenli olarak bigisayar hizmetlerinden yararlanabiliyor; 1980'li yılların başından itibaren bütün okullar birer bilgisayara sahip olacak (*La semaine media*, 13, 25 Ocak 1979).

[13] L. Brunel, *Des machines et des hommes*, Montréal, Québec Science, 1978. J. L. Missica ve D. Wolton, *Les réseaux pensants*, Librairie technique et doc., 1978. Québec'le Fransa arasında video-konferans alışkanlık haline gelmekte: 1978 kasım ve aralık aylarında, (Symphonie uydusu üzerinden) bir yandan Québec'le Montréal, öbür yandan Paris (Paris Nord Üniversitesi ve Beaubourg Merkezi) arasında, dördüncü canlı video-konferans dizisi gerçekleştirildi (*La semaine media* 5, 30 Kasım 1978). Bir başka örnek de elektronik gazetecilik. Üç büyük Amerikan haber ağı ABC, NBC ve CBS dünyanın dört yanında prodüksiyon stüdyolarını o kadar çoğalttılar ki, hemen hemen olup biten her şey artık elektronik ortamda işleme tabi tutulup uydular üzerinden ABD'ye aktarılabiliyor. Yalnız Moskova büroları film üzerinden çalışmaya devam ediyor ve filmlerini uydudan yayımlanmak üzere Frankfurt'a gönderiyorlar. Londra büyük *packing point* ("paketleme noktası") olmuş (*La semaine media* 20, 15 Mart 1979).

hale gelmesi ancak "enformasyon niceliklerine" çevrilebilmesiyle mümkün oluyor.[14] Dolayısıyla bundan şu öngörüye varılabilir: Eldeki bilgi stoğunda böyle çevrilebilir olmayan tüm ögeler bırakılacak, yeni araştırmaların doğrultusu da elde edilecek sonuçların makine diline çevrilebilirliği koşuluna tabi olacaktır. Bilginin "üreticileri" icat etmeye, kullanıcıları ise öğrenmeye/öğretmeye çalıştıkları şeyleri bu dillere çevirecek imkânlara sahip olmak zorunda kalıyorlar ve kalacaklardır. Söz konusu çevirmen-makineler üstüne araştırmalar şimdiden hayli ilerlemiş durumda.[15] Bilişimin hegemonyasını kurmasıyla birlikte, belli bir mantık, dolayısıyla "bilgiden" sayılacak söylemlere ilişkin yeni bir kurallar bütünü kendini dayatıyor.

O zaman, bilginin "bilen" karşısında büyük ölçüde dışarlıklı bir konuma taşınması beklenebilir; hem de o derecede ki, bilen de bilme sürecinin içinde onun nenesi olarak yer alıyor. Bilgi edinme olayının, zihin hatta kişilik oluşumunun (*Bildung*) ayrılmaz parçası olduğunu ileri süren eski ilke gittikçe gündemden düşüyor ve daha da düşecek. Bilginin tedarikçileriyle kullanıcılarının bilgiyle ilişkisi, ticari metaların üreticileriyle tüketicilerinin onlarla ilişkisinde görülen aynı biçime, yani piyasa değeri biçimine, bürünmeye doğru gidiyor ve daha da gidecek. Başka deyişle bilgi de artık satılmak için üretiliyor ve yeni bir

---

[14] Enformasyon birimi *bit*. Bit'in tanımları için, bkz. Gaudfernan ve Taïb, "Glossaire", *loc. cit.* Tartışması için, R. Thom, "Un protée de la sémantique: l'information" (1973), *Modèles mathématiques de la morphogenèse* içerisinde, 10/18, 1974. Mesajların sayısal koda çevrilmesi özellikle muğlaklıkların elenmesini mümkün kılıyor: bkz. Watzlawick vd., *op. cit.*, 98.

[15] Craig ve Lexicon firmaları piyasaya "cep çevirmenleri" sürdüklerini haber veriyorler: Farklı dillerde, her biri belleğiyle birlikte 1500 kelimelik, eşzamanlı kullanılabilen dört modül. Weidner Communication Systems Inc. orta boy bir çeviri makinesinin kapasitesini saatte 600 kelimeden 2400 kelimeye çıkarmayı sağlayan bir *Multilingual Word Processing* sistemi üretiyor. Üç katmanlı bir belleğe sahip: İki dilli sözlük, eşanlamlılar sözlüğü, dilbilgisi dizini (*La semaine media* 6, 6 aralık 1978, 5).

üretimde değerlendirilmek için kullanılıyor: Yani her iki durumda da mübadele için... Ve gittikçe daha çok böyle olacak. Başka deyişle, kendisi için bir amaç olmaktan çıkıyor, "kullanım değerini" yitiriyor.[16]

Son onyıllarda bilginin başlıca üretim gücü haline geldiği[17], bunun en gelişmiş ülkelerde çalışan nüfusun bileşimini şimdiden kayda değer ölçüde değiştirdiği[18] ve gelişme halindeki ülkelerde de gelişimin önündeki başlıca darboğazı oluşturduğu bilinmektedir. Post-endüstriyel ve postmodern çağda da bilim, ulus devletlerin üretim kapasiteleri envanterinde önemini koruyacak ve kuşkusuz daha da güçlendirecektir. Hatta bu durum, gelişmiş ülkelerle gelişme halindeki ülkeler arasındaki açık-

---

[16] J. Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt 1968; Fr. çev. Brohm ve Clémençon, *Connaissance et intérêt*, Gallimard, 1976.

[17] "Üretimin ve zenginliğin temeli (*Grundpfeiler*) (...) sosyal bünye olarak insanın hayatında zekâ ile doğaya hakimiyet oluyor", öyle ki "genel sosyal bilgi, *knowledge*, dolaysız üretim gücü haline geliyor": *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*'de (1857-1858) Marx böyle yazıyor (Berlin, Dietz Verlag, 1953, 594; Fr. çev. Dangeville, *Fondements de l'économie politique*, Anthropos, 1968, I, 223). Ancak Marx bilginin "soyut bilgi şeklinde değil, sosyal pratiğin dolaysız organı olarak", yani makineler şeklinde, üretim gücü olduğunu da kabul ediyor; bunlar "insan beyninin, nesnelleşmiş bilme gücünün insan eliyle yaratılmış organları." Bkz. P. Mattick, *Marx and Keynes, The Limits of the Mixed Economy*, Boston, Sargent, 1969; Fr. çev. Bricianier, *Marx et Keynes, Les limites de l'économie mixte*, Gallimard, 1972. Tartışması, J.-F. Lyotard, "La place de l'aliénation dans le retournement maxiste" (1969), *Dérive à partir de Marx et Freud* içerisinde, 10/18, 1973.

[18] Amerika Birleşik Devletleri'nde emekçi gücünün (*labor force*) bileşimi yirmi yılda (1950-1971) aşağıdaki gibi değişime uğramıştır :

	1950	1971
Fabrika, hizmet ve tarım işçileri	% 62,5	% 51,4
Serbest meslek ve teknisyenler	7,5	14,2
Büro memurları	30	34

(*Statistical Abstracts*, 1971).

lığın gelecekte daha da genişleyerek süreceğini[19] düşündüren nedenlerden biridir.

Ne ki, işin bu yönü, tamamlayıcısı olan başka bir yönünü unutturmamalıdır. Üretim gücü için mutlaka gerekli bilişimsel meta biçimi altında bilgi, dünya ölçüsündeki iktidar yarışında, şimdiden bellibaşlı çekişme konularından biri, hatta belki en önemlisidir ve öyle kalacaktır. Ulus devletlerin, önce topraklara hâkim olmak, ardından hammaddelerin ve ucuz işgüçlerinin konum ve işletimlerine hâkim olmak için savaştıkları gibi, gelecekte bu kez bilgilere hâkim olmak için savaşacakları düşünülebilir. Böylece, hem sınai ve ticari hem de askeri ve siyasi stratejiler için yeni bir alan açılmış oluyor.[20]

Ancak, bu şekilde açılan perspektif söylendiği kadar da basit değil, zira bilginin böyle metalaşması, bilgilerin üretimi ve yayılımı konusunda modern ulus devletlerin ellerinde tuttukları ve tutmaya devam edecekleri ayrıcalığı da etkilememezlik edemeyecektir. Bu süreçlerin, toplumun "beyni" veya "ruhu" demek olan devlete ait olduğu fikri, toplumun ancak içinde dolaşan mesajların bilgice zengin ve deşifresi kolay olduğu takdirde var olup ilerleyebileceğine dair aksi ilke güçlendikçe, yıpranıp eskiyecektir. Bilgilerin ticarileşmesiyle atbaşı giden bir iletişimsel "saydamlık" ideolojisi açısından, devlet bir opaklık ve "parazitlik" faktörü olarak görülmeye başlayacaktır. Ekonomik karar mercileriyle devletin karar mercileri arasındaki iliş-

---

[19] Bir yüksek teknisyen ya da ortalama bilim insanının "imalat" süresinin, hammadde çıkarma ve sermaye/para transferininkine oranla daha uzun olması yüzünden... 60'lı yılların sonunda Mattick az gelişmiş ülkelerdeki net yatırım oranının GSMH'nın % 3-5'i, gelişmiş ülkelerdeyse % 10-15'i olduğunu hesaplamıştı (*op. cit.*, Fr. çev., 287).

[20] Nora ve Minc, *L'informatisation de la société*, *loc. cit.*, özellikle ilk bölüm: "Les défis". Y. Stourdze, "Les Etats-Unis et la guerre des communications", *Le Monde*, 13-15 Aralık 1978. Dünya tele-iletişim araçları pazarının 1979 yılı değeri: 30 milyar dolar; bu rakamın on yıl içinde 68 milyara ulaşacağı tahmin ediliyor (*La semaine media* 19, 8 Mart 1979, 9).

kiler sorunu da tam bu açıdan yeni bir ivedilikle gündeme gelme riski taşımaktadır.

Zaten daha önceki onyıllarda da birinciler (ekonomik merciler), çokuluslu şirketler adı verilen yeni sermaye dolaşımı biçimleri geliştirmek suretiyle, ikincilerin (devlet mercilerinin) istikrarını tehlikeye düşürebilmişlerdi. Bu biçimler, yatırımlara ilişkin kararların, hiç olmazsa kısmen, ulus devletlerin denetiminden çıkmasını içeriyor.[21] Bilişim teknolojisi ve telematikle birlikte bu sorun daha da dikenli hale gelme riski taşıyor. Örneğin, IBM gibi bir firmanın, iletişim uyduları ve/ veya bilgi bankaları yerleştirmek üzere, dünyanın yörüngesinde belli bir alana ruhsat aldığını varsayalım. Oraya kim erişebilecek? Yasak kanal veya verileri kim tanımlayacak? Devlet mi? Yoksa o da salt kullanıcılar arasında bir kullanıcı mı olacak? Böylece yeni hukuk sorunları ve onların üzerinden şu temel soru ortaya çıkıyor: Bilen kim olacak?

Demek ki, bilginin mahiyetinin dönüşümü, kurulu kamusal iktidar organları üstünde, onları büyük şirketlerle ve daha genel olarak sivil toplumla hukuki ve fiili ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye zorlayacak bir geri-tepme etkisi icra edebilir. Küresel pazarın yeniden açılması, şiddetli bir ekonomik rekabetin tekrar başlaması, Amerikan kapitalizminin münhasır hegemonyasının ortadan kalkması, sosyalist seçeneğin zayıflaması, Çin pazarının serbest mübadeleye açılma olasılığı ve birçok başka faktör, yaşadığımız 70'li yılların sonunda çıkagelerek devletleri, 30'lu yıllardan beri oynamaya alışmış oldukları rolü, yatırımları koruma ve yönlendirme hatta planlama rolünü, cid-

[21] F. de Combret, "Le redéploiement industriel", *Le Monde*, Nisan 1978; H. Lepage, *Demain le capitalisme*, Paris, 1978; Alain Cotta, *La France et l'impératif mondial*, P.U.F., 1978.

di biçimde gözden geçirmeye hazırlamıştır.[22] Bu bağlamda yeni teknolojiler, kararlara yararlı verileri (dolayısıyla denetim araçlarını) daha da hareketli ve korsanlığa maruz hale getirmelerinde ötürü, söz konusu gözden geçirmeyi daha da ivedi kılmaktadır.

Bilgilerin "insan yetiştirici" değerleri ya da siyasal (idari, diplomatik, askeri) önemleri nedeniyle yayılacak yerde, para ile aynı ağlar üzerinden dolaşıma çıkarılması düşünülebilir; o zaman onlarla ilgili uygun ayrım çizgisi de bilgi/cehalet olmaktan çıkarak, parada olduğu gibi, "ödeme bilgisi"/"yatırım bilgisi" ayrımına dönüşür. Yani: "günlük hayatın idamesi (kayıp emek gücünün yerine konması, 'varkalış') çerçevesinde değiştokuş edilen bilgiler" *versus* "bir programın performansını optimize etmek amacıyla açılan bilgi kredileri"...

Bu durumda, liberalizm için söylenenler saydamlık için de söylenebilir. Liberalizm nasıl para akışlarında birilerinin işlevinin karar vermek, diğerlerininse salt ödemek olmasına engel değilse, buna paralel olarak, bilgi akışlarının da aynı türden şeyler olup aynı kanallardan geçeceği, fakat bazı bilgiler "karar vericilere" ayrılırken, diğerlerinin her bireyin sosyal bağa karşı hiç sönmeyen borcunu ödemeye yarayacağı düşünülebilir.

---

[22] "İdareyi zayıflatmak", "asgari devlete ulaşmak" söz konusu. Bu, 1974'te başlayan "bunalım" ile bağlantılı olarak *Welfare State*'in [Refah Devleti'nin] inişe geçmesidir.

2.
Problem: Meşrulaş[tır]ma

Bilginin statüsü sorununu içinde ele almayı amaçladığımız alanı belirleyen çalışma hipotezi işte böyle bir şey. Tamamen başka bir anlayışla önerilse de "toplumun bilişimselleşmesi" adı verilen senaryonun akrabası olan bu senaryonun orijinal olmak, hatta doğru olmak gibi bir iddiası yok. Bir çalışma hipotezinden istenen, güçlü bir ayırt edici yetenektir. En gelişmiş toplumların bilişimselleşmesi senaryosu, hatta belki aşırı büyütme pahasına da olsa, bilginin dönüşümünün ve bunun kamusal iktidar ve sivil kurumlar üzerindeki etkilerinin bazı yönlerini tam olarak aydınlatmaya imkân veriyor ki, bu etkiler başka perspektifler içinde belki pek iyi algılanmayabilecekti. Dolayısıyla, bu senaryoya gerçeklik bağlamında bir öngörü sağlama değeri değil, sorulan soru bağlamında stratejik bir değer atfetmek gerekir.

Yine de inanılabilirliği oldukça güçlüdür ve bu anlamda bu hipotezin seçimi keyfî diye görülemez. Tanımlanması çoktan uzmanlarca geliştirilmiş olup[1], şimdiden kamu yönetiminin ve tele-iletişim ağlarını yönetenler gibi, işin içinde en dolaysızca yer alan şirketlerin bazı kararlarına rehberlik etmektedir. Demek ki şimdiden kısmen de olsa gözlenebilir gerçeklikler içinde yer almaktadır. Nihayet, örneğin küresel enerji probleminde çözümsüzlüğün sürüp gitmesinden ileri gelebilecek genel bir durgunluk veya resesyon durumu istisna edilirse, bu senaryonun yarıştan birinci çıkma şansı yüksektir: Zira çağdaş teknolojilerin, toplumun bilişimselleşmesine alternatif olabilecek başka nasıl bir doğrultu tutturabilecekleri tahmin edilememektedir.

---

[1] *La nouvelle informatique et ses utilisateurs*, annexe III, "L'informatisation, etc." *loc. cit.*

Başka türlü söylersek, bu hipotez "beylik" bir hipotez. Fakat –pek doğal olarak ekonominin büyümesi ve sosyopolitik iktidarın gelişmesinde de yankısını bulan– bilim ve tekniklerdeki ilerlemenin genel paradigmasını yeniden tartışmaya açmadığı ölçüde böyle. Bilimsel ve teknik bilginin biriktiği, irdelenme istemeyen apaçık bir olgu olarak kabul ediliyor, olsa olsa bu birikimin biçimleri tartışılıyor, kimileri bunu düzenli, sürekli ve çelişkisiz, kimileriyse döngüsel, kesintili ve çelişkili olarak tasavvur ediyor.[2]

Oysa bu apaçıklıklar yanıltıcı. Bir kere, bilimsel bilgi bilginin tümü değildir; her zaman, burada basitleştirerek anlatısal (*narratif*) adını vereceğimiz ve ileride özelliklerini tanımlayacağımız başka bir tür bilginin üstüne eklenmiş, onunla yarışmış ve çatışmıştır. Bu, söz konusu bilginin bilimsel bilgiye üstün gelebileceği demek değil elbette, ama onun modeli iç denge ve "kafa denkliği" (*convivialité*)[3] kavramlarına bağlı ki, bunların yanında bilimsel bilgi sönük kalıyor, hele "bilen" karşısında düne göre daha güçlü bir dışsallaşmaya ve kullanıcıları karşısında daha güçlü bir yabancılaşmaya uğrayacaksa. Bu durumun araştırmacı ve öğretimcilerde sebep olduğu moral bozukluğu o kadar ihmal edilemeyecek boyutlara vardı ki, bilindiği gibi bütün en gelişmiş ülkelerde, 60'lı yıllarda, bu meslekleri icraya hazırlananlar yani öğrenciler arasında patlama şeklinde kendini gösterdi ve bu dönem boyunca, buna bulaşmaktan kendilerini koruyamamış olan laboratuvar ve üniversitelerin randımanını his-

---

[2] B. P. Lécuyer, "Bilan et perspectives de la sociologie des sciences dans les pays occidentaux", *Archives européennes de sociologie* XIX (1978) (bibliogr.), 257-336. Anglosakson ülkelerindeki akımlar üstüne doyurucu bilgi veriyor: 1970'li yılların başlarına kadar Merton Okulu'nun hegemonyası, özellikle Kuhn'un verdiği ivmeyle oluşan bugünkü dağınıklık; Alman bilim sosyolojisi üstüne az bilgi içeriyor.

[3] Bu terim Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, N.Y. Harper & Row, 1973'te dolaşıma sokuldu; Fr. çev. *La convivialité*, Seuil, 1974.

sedilir ölçüde yavaşlattı.[4] Tabii bundan, sık sık yapıldığı gibi, umutla olsun korkuyla olsun bir devrim beklemek o zaman söz konusu olmadığı gibi şimdi de değil; sanayi-sonrası uygarlıkta işlerin gidişatı da elbette bu yüzden akşamdan sabaha değişmeyecek. Fakat, bilimsel bilginin halihazır ve gelecekteki statüsünü değerlendirmek söz konusu olduğunda, bu çok önemli bileşeni, bilim insanlarındaki güvensizliği, göz önüne almamak da imkânsız.

Hele bu güvensizlik, ikinci olarak, asıl temel problemle, yani meşrulaş[tır]ma (*légitimation*) sorunuyla, etkileşip karışıyorsa... Biz bu terimi burada, çağdaş Alman kuramcıların otorite sorununu tartışırken verdiklerinden daha geniş bir anlamda kullanıyoruz.[5] Bir medeni hukuk yasasını ele alalım; şöyle tertip ediliyor: Filan kategoriye mensup yurttaşlar falan türden bir eylem icra edeceklerdir. Meşrulaş[tır]ma, bir yasakoyucuyu bu yasayı norm olarak yürürlüğe koymaya yetkili kılan süreçtir. Bir bilimsel söylemi ele alalım; şu kurala tabii: Bir söylem bilimsel kabul edilebilmek için filan koşullar dizisini yerine getirmelidir. Meşrulaş[tır]ma burada, bilimsel söylem hakkında konuşan bir "yasakoyucuyu", bir söylemin bu söylemin parçası olabilmesi ve bilim camiası tarafından kaale alınabilmesi için, sözü geçen koşulları (genellikle iç tutarlılık ve deneysel doğrulanabilirlik koşulları) norm olarak koymaya yetkili kılan süreçtir.

Bu yakınlaştırma biraz zorlama gibi görünebilir, ama öyle olmadığı ileride görülecek. Bilimi meşrulaştırma sorunu Platon'dan beri yasakoyucuyu meşrulaştırma sorunuyla ayrılmaz biçimde bağlantılı olagelmiştir. Bu perspektif içinde, neyin epistemolojik olarak doğru olduğuna karar verme hakkı, neyin [etik

---

[4] Bu "moral bozulması" konusunda, bkz. A. Jaubert ve J.-M. Lévy-Leblond ed. *(Auto)critique de la science*, Seuil, 1973, I. Bölüm.

[5] J. Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätcapitalismus*, Frankfurt, Suhrkamp, 1973; Fr. çev. Lacoste, *Raison et légitimité*, Payot, 1978 (bibliogr.).

olarak] doğru olduğuna karar verme hakkından bağımsız değildir, ayrı iki otoritenin onayına sunulan söylemler farklı mahiyette olsalar bile. Neden mi? Bilim denen dil ile etik ve politik denen dil arasında ikizlik ilişkisi vardır da ondan: Her ikisi de aynı perspektiften ya da –yeğlenirse- aynı "tercih"ten hareket eder ki, bunun adı da Batı'dır.

Bilimsel bilginin bugünkü statüsü incelenirse, birtakım dış güçlere her zamankinden daha bağımlı görünmesine, hatta onların aralarındaki çekişmelerin belli başlı konularından biri haline gelme riskine düşmesine karşın, söz konusu çifte meşrulaş[tır]ma sorununun, sönükleşmek şöyle dursun, daha da şiddetli bir ivedilikle ortaya çıkmaktan geri kalamayacağı görülür. Zira en tamam biçimiyle, yani bilme ile yapabilmenin aynı sorunun iki yüzü olduklarını ortaya koyan tersinirlik (*réversion*) özelliğiyle, ortaya çıkıyor: Bilginin ne olduğuna kim karar veriyor? Hangi kararı vermenin uygun olduğunu kim biliyor? Bilişim çağında bilgi sorunu, her zamankinden çok daha büyük ölçüde bir iktidar sorunudur.

3.
Yöntem: Dil Oyunları

Buraya kadar söylenenlerden, bu problemi belirlemiş olduğumuz çerçevede analiz etmek için belli bir süreç seçmiş olduğumuz herhalde anlaşılmıştır: Dil olgularını ve bu olguların da özellikle pragmatik yönlerini, ön plana almak, vurgulamak.[1] Metnin devamının okunmasını kolaylaştırmak için bu terimle ne kastettiğimiz hakkında özet şeklinde de olsa bir fikir vermek yararlı olacak.

Bir konuşma veya görüşme çerçevesinde dile getirilen "*Üniversite hasta[dır]*" gibi bir saptayıcı (*denotatif*) söylem[2], vericisini (*destinateur*, söyleyen), alıcısını (*destinataire*, dinleyip anlayan)

---

[1] Ch. S. Peirce'in "semiyotik" biliminin uzantısında, sentaktik, semantik ve pragmatik alanlar arasında ayrım Ch. W. Morris tarafından şu çalışmada yapılmıştır: "Foundations of the Theory of Signs", O. Neurath, R. Carnap & Ch. Morris ed., *International Encyclopedia of Unified Science* içerisinde, I, 2 (1938), 77-137. Biz bu terimle özellikle şu kaynaklara gönderme yapıyoruz: L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, 1945 (Fr. çev. Klossowski, *Investigations philosophiques*, Gallimard, 1961); J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, Oxford, 1962 (Fr. çev. Lane, *Quand dire c'est faire*, Seuil, 1970); J. R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge U.P., 1969 (Fr. çev. Pauchard, *Les actes de langage*, Hermann, 1972); J. Habermas, "Unbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetens", Habermas ve Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie* içerisinde, Stuttgart, Suhrkamp, 1971; O. Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Hermann, 1972; J. Poulain, "Vers une pragmatique nucléaire de la communication", daktilog., Université de Montréal, 1977. Bkz. ayrıca Watzlawick vd., *op. cit.*

[2] *Denotasyon* terimi burada, mantıkçıların klasik kullanımına göre, *betimleme* kavramına denk geliyor. Quine, *denotatif* yerine *true of* (... hakkında doğru) deyimini öneriyor. Bkz. W. V. Quine, Fr. çev. Dopp ve Gochet, *Le mot et la chose*, Flammarion, 1977, 140, n.2. Austin, *op. cit.*, 39 ise *descriptif* (betimleyici) yerine *constatif* (saptayıcı) terimini tercih ediyor.

ve göndergesini (konu, içerik) özel bir tarzda yerlerine koyar: Verici bu söylemle "bilen" konumuna (üniversitenin halini o bilmektedir), alıcı bu içeriği kabul veya reddetme durumuna yerleştirilmiş, içerik de bu tür saptayıcı ifadelere özgü bir biçimde, yani ilgili söylemde doğru olarak teşhis ve ifade edilmesi gereken bir şey olarak, kavranmış olur.

Ancak, öğretim yılının başında (üniversitede öğretim başlarken) bir rektör veya dekan tarafından dile getirilen "*Üniversitemiz açılmıştır*" şeklinde bir söylemi ele alacak olursak, yukardaki özgül belirlemelerin ortadan kalktığı görülür. Elbette yine söylemin konusunun anlaşılması gerektir, fakat bu her türlü iletişimin genel koşulu olup söylem türlerini ve onların özgül sonuçlarını ayırdetmeyi sağlamaz. "Performatif"[3] denilen ikinci tür söylemin şöyle bir özelliği vardır: Söylenişiyle, içeriği üzerindeki etkisi çakışır: Bu koşullarda üniversitenin açılmış olduğunun söylenmesiyle birlikte üniversite açılmış olur. Dolayısıyla, içeriğin, bu şekilde yaratılmış olan yeni bağlamda hemen yerini alan alıcının tartışma, kabul veya reddine sunulması söz konusu değildir. Vericiye gelince, bu söylemi dile getirecek yetkeye sahip olması gerekir; fakat bu koşul tersine de işletilebilir: Bir rektör veya dekan, ancak bu tür söylemleri dile getirir getirmez gerek söylemin içeriği yani üniversite, gerek alıcılar yani öğretim üyeleri üzerinde adı geçen sonucu (üniversitenin açılmasını) elde edebildiği ölçüde, söz konusu otoriteyle donanmış sayılabilir.

Şu tip söylemler farklı bir durum oluşturur: "*Üniversiteye imkânlar tanıyın*". Bunlar yaptırım (*prescription*) ifadeleri olup emir,

---

[3] Dil kuramında, *performatif* terimi Austin'den beri özel bir anlam kazanmıştır (*op. cit.*, 39 ve *passim*). Onun aşağıda (özellikle bir sistemin) – artık genelgeçer olmuş "girdi/çıktı oranı şeklinde ölçülebilen etkililiği" anlamında– *performance* ve *performativité* ("yaptığı iş" ve "iş yapabilirlik") gibi özellikleriyle bağlantılı olarak kullanıldığını göreceğiz. Ancak iki anlam biribirine tamamen yabancı değildir. Austin'in *performatif*'i, optimum *performans*'ı gerçekleştiren şeydir.

kumanda, yönerge, tavsiye, talep, rica, istirham, vb. şekillerinde yapılandırılabilirler. Burada vericinin geniş anlamda (bir günahkârın, kendini merhametli olarak sunan bir tanrı üzerindeki otoritesi dahil) otorite konumunda olduğu, yani alıcıdan gönderme yapılan eylemin icra edilmesini beklediği görülüyor. Bu son iki makam da, "yaptırıcı" (*prescriptif*) pragmatik içinde, "eşanlı" (*concomitant*) etkilere maruz kalırlar.[4]

Bir sorunun, vaadin, edebi betimlemenin, anlatının vb. etkililiği de daha başka ve farklı durumlar oluşturur. Bu konuyu kısa kesiyoruz. Wittgenstein dili incelemeyi sıfırdan başlatıp dikkatini söylemin etkileri üstüne yoğunlaştırdığında, bu şekilde ayırdettiği ve bizim de yukarıda birkaçını zikrettiğimiz çeşitli söylemlere dil oyunları adını veriyor.[5] Bu terimle, bu çeşitli söylem kategorilerinin her birinin, onların özelliklerini ve kullanılış tarzlarını açıkça belirten kurallarla belirlenebilmesi gerektiğini kastediyor; tıpkı satranç oyununun, taşların özelliklerini ve uygun yer değiştiriş tarzlarını gösteren bir grup kuralla tanımlanması gibi.

Dil oyunları üstüne üç gözlemde bulunmakta yarar var. Birincisi, kuralları kendi başlarına onların meşruiyetleri demek olmayıp oyuncular arasında açık veya zımni bir sözleşmenin konusunu teşkil ediyorlar (tabii bu, oyuncular tarafından uyduruldukları anlamına gelmiyor). İkincisi, kural olmazsa oyun da olmuyor[6], bir kuralda yapılan en küçük değişiklik bile oyunun tüm mahiyetini değiştiriyor ve kurallara uymayan bir "hamle"

---

[4] Bu kategorilerin bir analizi Habermas, "Unbereitende Bemerkungen ..." de yapılıyor ve J. Poulain, *art. cit.* de tartışılıyor.

[5] *Investigations philosophiques, loc. cit.*, § 23.

[6] J. von Neumann ve O. Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton U.P., 1944, 3. ed., 1954; 49: "Oyun, kendisini betimleyen kurallar bütününden ibarettir." Bu, Wittgenstein'in anlayışına yabancı bir formül, zira ona göre oyun kavramı bir tanımla kayıt altına alınamaz, çünkü zaten tanım da bir dil oyunudur (özellikle *op. cit.*, § 65-84).

ya da bir söylem, onların belirlediği oyuna ait olamıyor. Üçüncü gözlem de söz arasında anılmış oldu: Her söylem bir oyunda yapılan bir "hamle" olmak zorunda.

Bu sonuncu gözlem, en başta bizim yöntemimizin altyapısını oluşturan bir ilkeyi kabul etmeye götürüyor: Konuşmak, oynamak anlamında, savaşmaktır, dil edimleri[7] de genel bir tartışmacılık (*agonistique*)[8] çerçevesinde yer alırlar. Ancak bu, illa ki kazanmak için oynanır anlamına gelmez. Sırf buluş zevki için de bir hamle yapılabilir: Halk dili ya da edebiyatın dilde gerçekleştirdiği hırpalama operasyonunda yapılanlar bundan başka nedir ki? Söz düzeyinde yeni deyiş, kelime ve anlamların (ki bunlar dilin evrimini mümkün kılan şeylerdir) sürekli olarak icat edilip kullanılması büyük sevinçlere vesile olur. Fakat bu zevk herhalde en az bir hasımdan –ama ne hasım!- yani yerleşik dilden, yananlamlardan (*connotation*)[9], söke söke kazanılmış belli bir zafer duygusundan da bağımsız değildir.

Bu dil agonistiği fikri, onun tamamlayıcısı olan ve analizimizi yönlendiren ikinci ilkeyi gizlememelidir, ki o da şudur: Gözlenebilir sosyal bağ dil "hamlelerinden" oluşur. Şimdi bu önermeyi açıklığa kavuştururken, konunun asıl göbeğine girmiş oluyoruz.

---

[7] Terim, J. H. Searle'den geliyor: "Dil edimleri (*les actes de langage*) dilsel iletişimin temel minimal birimleridir" (*op. cit.*, Fr. çev., 52). Biz onları iletişimden ziyade *agôn*'nun (çekişme, çatışma, aytışma) şemsiyesi altına alıyoruz.

[8] "Agonistik", Herakleitos'un ontolojisiyle sofistlerin diyalektiğinin (ilk tragedyacılar da cabası) ilkesinde yer alır. Aristoteles, *Topikler*'de ve *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*'nde diyalektik üstüne düşüncesinin büyük kısmını buna ayırır. Bkz. F. Nietzsche, "La joute chez Homère [Homeros'ta aytışma]", "Cinq préfaces à cinq livres qui n'ont pas été écrits" ["Yazılmamış beş kitaba beş önsöz"] içinde (1872), *Ecrits posthumes 1870-1873*, Fr. çev. Backès, Haar ve de Launay, Gallimard, 1975, 192-200.

[9] L. Hjelmslev'in saptadığı anlamda: *Prolegomena to a Theory of Language*, İng. çev. Whitfield, Madison, U. Wisconsin Press, 1963; Fr. çev. Una Canger, *Prolégomènes à une théorie du langage*, Minuit, 1968. Tekrarı, R. Barthes, *Eléments de sémiologie* (1964), Seuil, 1966, § IV, 1.

4.
Sosyal Bağın Mahiyeti: Modern Seçenek

En gelişmiş çağdaş toplumda bilgi hakkında konuşmak istenirse, önce karşımıza bir sorun çıkar: Söz konusu toplum hakkında kafamızdaki metodik tasavvurun ne olduğuna karar vermek. Bu konuda, olguyu son derece basitleştirerek, en azından son yarım yüzyıl boyunca, söz konusu tasavvurun ilke olarak iki model arasında paylaşıldığı söylenebilir: "Toplum işlevsel bir bütündür" ve "toplum ikiye bölünmüştür". Birinciye (en azından savaş-sonrası haliyle) Talcott Parsons'un adı ve okulu, ikinciye ise Marksist akım örnek olarak alınabilir (Marksizmi oluşturan bütün okullar, ne denli farklı olsalar da, sınıf kavgası ve sosyal birimi için için işleyen ikilik olarak diyalektik ilkesini kabul ederler[1]).

Toplum hakkında iki büyük söylem tarzı belirleyen bu metodolojik yarılma XIX. yüzyıldan mirastır. Toplumun organik bir bütün oluşturduğu, bu olmazsa toplum olmaktan çıkacağı (ve sosyolojinin konusunun da ortadan kalkacağı) fikri Fransız okulunun kurucularının zihniyetine egemendi; ancak 50'li yıllarda Parsons toplumu öz-düzenlenimli (*auto-régulé*) bir sisteme özdeşleyince, başka bir görünüm aldı. Kuramsal, hatta madde-

---

[1] Bkz. özellikle Talcott Parsons, *The Social System*, Glencoe, Free P., 1967; *id.*, *Sociological Theory and Modern Society*, N.Y., Free P., 1967. Çağdaş toplumun Marksist kuramının kaynakçası elli sayfayı geçerdi. P. Souyri'nin pratik güncellemesi (dosyalar ve eleştirel bibliyoğrafya) *Le marxisme après Marx*, Flammarion, 1970'e bakılabilir. Bu iki büyük sosyal kuram akımı arasındaki çatışma ve bunların karışımı üstüne ilginç bir görüş, A. W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970), Londra, Heineman, 2. ed., 1972'de veriliyor. Bu çatışma, hem Frankfurt Okulunun varisi olan hem de Alman sosyal sistem kuramıyla, özellikle Luhmann'ınkiyle polemik yürüten J. Habermas'ın düşüncesinde de önemli bir yer işgal ediyor.

sel model artık canlı organizma olmayıp İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında bu yönde uygulamalarını gittikçe çoğaltan sibernetikten alınıyordu.

Parsons'ta sistemin ilkesi, deyim yerindeyse, hâlâ iyimserdir: Büyüme ekonomileriyle bolluk toplumlarının, aşırılıkları giderilmiş bir *welfare state*'in (*refah devleti*) himayesinde istikrar kazanması fikrine dayanır.[2] Bugünün Alman kuramcılarındaysa *Systemtheorie* teknokratik, hatta "kinik", hatta tamamen umutsuzdur: Birey veya grupların ihtiyaç ve umutlarıyla sistemin sağladığı işlevler arasındaki uyum artık sistemin işleyişinin marjinal bir bileşeninden ibarettir; sistemin gerçek nihai hedefi, uğrunda kendini akıllı bir makine gibi programladığı asıl amaç, girdileriyle çıktılarının global oranının optimizasyonu, yani sistemin etkililiği (*performativité*) olmuştur. Kurallar değişse, yenilikler devreye girse, grevler, krizler, işsizlik veya siyasal devrimler gibi işleyiş bozuklukları başka bir seçenek olduğu kanısını yaratsa ve birtakım umutlar uyandırsa bile, bundan ancak bazı sistem-içi yeniden ayarlamalar çıkabilir ve onların sonuçları da ancak sistemin "hayatının" iyileştirmesi olabilir; bu "performansın yetkinleştirilmesi" sürecine tek alternatif ise *entropie*'dir, yani sistemin çözülmesi.[3]

---

[2] Bu iyimserlik R. Lynd'in çıkardığı sonuçlarda açıkça görülür: *Knowledge for What?*, Princeton U.P., 1939, 239; zikreden M. Horkheimer, *Eclipse of Reason*, Oxford U.P., 1947; Fr. çev. Laizé, *Eclipse de la raison*, Payot, 1974, 191: Modern toplumda bilim, hayatın amaçlarını tanımlamak için "artık tel tel dökülecek kadar yıpranmış" olan dinin yerini alacaktır.

[3] H. Schelsky, *Der Mensch in der Wissenschaftlichen Zeitalter*, Köln, 1961, 24 sq.: "Devletin egemenliği artık salt şiddet kullanmayı tekeline almış olmasıyla (Max Weber) ya da istisnai durumlara karar vermesiyle (Carl Schmitt) değil, her şeyden önce bünyesinde mevcut tüm teknik araç ve imkânların etkililik derecesine karar vermesi, etkililiği en yüksek olanları kendine ayırması ve kendisini başkalarına dayattığı bu araç ve imkânların uygulama alanının dışında konumlandırabilmesiyle kendini gösteriyor." Bunun bir sistem kuramı değil, bir devlet

Burada da, sosyal kuramın sosyolojisini yapmak basitliğine düşmeksizin, toplumun bu "katı" teknokratik versiyonu ile 60'lı yıllardan itibaren küresel ekonomik savaşın yeniden başlaması bağlamında, "ileri liberalizm" adına olsa bile aslında rekabetçi olmak (dolayısıyla "rasyonelliklerini" arttırmak) amacıyla, gelişmiş sanayi toplumlarından istenen kanaatkârlık gayreti arasında en az bir paralellik saptamadan geçmek zor.

Comte gibi birinin düşüncesinden kalkıp Luhmann gibi birinin düşüncesine varmanın temsil ettiği büyük kaymanın ötesinde, toplumsallık konusunda arka planda hep aynı ve tek fikrin bulunduğu seziliyor: Toplum birleşik bir bütünlük, bir "birlik"tir. Parsons bunu açıkça dile getiriyor: "Dinamik bir analizin doğru olabilmesi için en belirleyici koşul, analizde *her* problemin sistematik biçimde, bir bütün olarak düşünülen sistemin durumuna gönderme yoluyla ele alınmasıdır (...). Bir süreç veya bir koşullar bütünü ya *sistemin* sürdürülmesine (veya gelişmesine) 'katkıda bulunur' ya da sistemin bütünlük ve etkilili-

---

kuramı olduğu söylenebilir. Fakat Schelsky ilave ediyor: "Sanayi uygarlığı öyle istediği için, devletin kendisi de bu ilkelere tabi: Yani amaçları araçlar belirliyor ya da daha doğrusu, teknik imkânlar kendi kullanılış tarzlarını [devlete de] dayatıyorlar." Habermas bu yasaya, teknik araç bütünlüklerinin ve bir amaca dönük rasyonel eylem sistemlerinin hiçbir zaman özerk biçimde gelişmedikleri fikriyle karşı çıkıyor: "Conséquences pratiques du progrès scientifique et technique [Bilimsel ve teknik gelişmenin pratik sonuçları]" *Theorie und Praxis* içerisinde, Neuwied, Luchterhand, 1963; Fr. çev. Raulet, *Théorie et praxis*, Payot, II, 115-136. Bkz. ayrıca J. Ellul, *La technique et l'enjeu du siècle*, Paris, Armand Colin, 1954; id., *Le système technicien*, Paris, Calmann-Lévy. Grevlerin ve genel olarak güçlü emekçi örgütlerince uygulanan kuvvetli baskının, sonunda sistemin "performatifliği" açısından olumlu bir gerginlik yarattığı, sendika yöneticisi Ch. Levinson tarafından açıkça belirtiliyor; Levinson Amerikan sanayiinin teknik ve idari açıdan öne geçmiş olmasını bu gerginlikle açıklıyor (alıntı: H.-F. de Virieux, *Le Matin*, Aralık 1978, özel sayı, "Que veut Giscard?").

ğine zarar vermek anlamında 'işleyiş bozukluğu' sayılır."[4] İmdi, bu fikir aynı zamanda "teknokratların" da görüşüdür.[5] İnanılırlığı da buradan gelir: Kendini gerçek kılma imkânına sahip olduğundan, kanıtlarını kabul ettirme imkânına da sahip olmuştur. Yani Horkheimer'in aklın "paranoyası" dediği şey...[6]

Yine de sistemsel öz-düzenlenimin gerçekçiliği ve olgu ile yorumların sımsıkı kapalı çemberi, ancak ilke olarak onların çekim alanı dışında kalan bir gözlemevine sahip olmak –ya da sahip olma iddiasında bulunmak– şartıyla paranoyak sayılabilir. Marx'tan itibaren, toplum kuramında sınıf mücadelesi ilkesinin işlevi de budur.

"Geleneksel" kuram hâlâ sosyal bütünün programlanmasına, bu bütünün performansını optimalleştirmeye yarayan basit bir alet olarak dahil edilme tehdidi altındaysa, bunun nedeni kendi üniterlik ve totalleştirme arzusunun da sistemin yöneticilerinin üniter ve totalleştirici uygulamalarına elverişli olmasıdır. "Eleştirel"[7] kuram ise, ilkesel bir ikiliğe dayandığı

---

[4] T. Parsons, *Essays in Sociological Theory Pure and Applied*, Glencoe, Free P., 1957 (yeni basım), 46-47.

[5] Kelime burada *bureaucratie*'nin (bürokrasi) akla getirdiği anlamda değil, J. K. Galbraith'in *Le nouvel Etat industriel. Essai sur le système économique américain*'de (Gallimard, 1968) *technostructure* terimine ya da R. Aron'un *Dix-huit leçons sur la société industrielle*'de (Gallimard, 1962) *structure technico-bureaucratique* terimine verdiği anlamda kullanılıyor. Bürokrasi terimi çok daha "katı"dır, çünkü ekonomik olduğu kadar da politiktir ve başlangıçta İşçi Muhalefeti (*Kollontai*) tarafından Bolşevik iktidarına, ardından Troçkist muhalefet tarafından Stalinizme yöneltilen bir eleştiriden çıkmıştır. Bu konuda bkz. Cl. Lefort, *Eléments d'une critique de la bureaucratie*, Cenevre, Droz, 1971; burada eleştiri bürokratik toplumun bütününü kapsıyor.

[6] *Eclipse de la raison, loc. cit.*, 183.

[7] M. Horkheimer, "Traditionnelle und kritische Theorie" (1937), Fr. çev. Maillard & Muller, *Théorie traditionnelle et théorie critique*, Gallimard, 1974. Ayrıca bkz.: Fr. çev. Collectif du Collège de philosophie, *Théorie critique*, Payot, 1978. Ayrıca Frankfut Okulu'nun açıklamalı bibliyog-

ve sentez ve bağdaştırmalara kuşkuyla yaklaştığı için bu kaderden kaçınabilecek durumda olmalıdır.

Demek ki Marksizme başka bir toplum modeli (ve orada üretilebilecek ve ondan elde edilebilecek bilginin işlevine dair başka bir fikir) rehberlik etmektedir. Bu model, geleneksel sivil toplumların kapitalizm tarafından kuşatılmasına eşlik eden mücadeleler içinde doğuyor. Burada bu sürecin, yüz yılı aşkın bir dönemin sosyal, politik ve ideolojik tarihini dolduran bütün aşamalarını izlemek mümkün değil. Bugün çıkarılabilen bilançoyu hatırlatmakla yetineceğiz, zira bunların yaşamış oldukları kader artık biliniyor: Liberal ve ileri-liberal yönetimli ülkelerde, sözü edilen mücadelelerin ve organlarının sistemin düzenleyici aletlerine dönüşmesi; komünist ülkelerdeyse, bizzat Marksizm adı altında, totalleştirici modelin ve totaliter sonuçlarının geri gelmesi ve söz konusu mücadelelerin düpedüz varolma hakkından yoksun bırakılması.[8] Ayrıca her yerde, çeşitli gerekçelerle ve çeşitli adlar altında, ekonomi politiğin Eleştirisi (Marx'ın *Kapital*'inin alt başlığı buydu) ve onun korelatifi olan yabancılaşmış toplumun eleştirisi, sistemin programlanmasında malzeme olarak kullanılıyor.[9]

Elbette eleştirel model bu süreç karşısında, Frankfurt Okulu ya da *Socialisme ou barbarie* [*Sosyalizm mi Barbarlık mı*] grubu[10] gibi azınlıklarda, varlığını sürdürdü ve daha rafine hale geldi. Fakat bölünmüşlük ilkesinin toplumsal tabanı, sınıf mücadele-

---

rafyası (Fransızca, 1978'de bitiyor) *Esprit* 5 içerisinde (Mayıs 1978), Hoehn & Raulet.

[8] Bkz. Cl. Lefort, *op. cit.*; *id.*, *Un homme en trop*, Seuil, 1976; C. Castoriadis, *La société bureaucratique*, 10/18, 1973.

[9] Bkz. örneğin J.-P. Garnier, *Le marxisme lénifiant*, Le Sycomore, 1979.

[10] 1949'dan 1965'e kadar yayımlanan "organe de critique et d' orientation révolutionnaire [devrimci eleştiri ve doğrultu organı]" bu başlığı taşıyordu; başlıca redaktörleri (çeşitli takma adlarla) şunlardı: C. de Beaumont, D. Blanchard, C. Castoriadis, S. de Diesbach, Cl. Lefort, J.-F. Lyotard, A. Maso, D. Mothé, B. Sarrel, P. Simon, P. Souyri.

si, her türlü köktenciliği yitirecek derecede silikleşme durumunda kaldığından, sonunda kuramsal tabanını da yitirerek bir "ütopyaya", bir "umuda"[11] indirgenmek; insan veya akıl veya yaratıcılık adına ya da artık olasılık dışı kalmış eleştirel özne işlevine apar topar atanan, üçüncü dünya veya öğrenci gençlik gibi herhangi bir sosyal kategori adına, sırf onuru korumak uğruna yükseltilen bir protesto durumuna düşmek tehlikesine de maruz kaldı.[12]

Bu şematik (veya iskeletimsi) hatırlatmanın, ileri sanayi toplumlarında bilgi sorununu içine yerleştirmek niyetinde olduğumuz genel sorunsalı netleştirmekten başka işlevi yok. Zira bilginin içinde yer aldığı toplum hakkında hiçbir şey bilinmiyorsa, bilginin encamı, yani gelişim ve yayılımının bugün ne gibi problemlerle karşılaştığı hakkında da bir şey bilinemez. Üstelik bugün, her zamankinden daha fazla, o toplum hakkında bir şey bilmek, önce onu nasıl sorgulayacağımızı –ki bu aynı zamanda onun bize nasıl yanıt verebileceği demektir– bilmek anlamına geliyor. Bilginin en önemli rolünün, toplumun işleyişinin vazgeçilmez bir ögesi olduğuna karar vermek ve ona karşı bu görüşe uygun biçimde davranmak, ancak daha önce toplumun büyük bir makine olduğuna karar verilmişse mümkündür.[13]

Aksi yönde, bilginin eleştirel işlevini hesaba almak ve gelişim ve yayılımını bu doğrultuya yönlendirmek de ancak onun

---

[11] E. Bloch, *Das Prinzip Hoffnung* (1954-1959), Frankfurt, 1967. Bkz. G. Raulet ed., *Utopie-Marxisme selon E. Bloch*, Payot, 1976.

[12] Bu, Cezayir ve Vietnam savaşlarının ve 1960'lardaki öğrenci hareketlerinin yankısı olarak çırpıştırılan derme çatma kuramsal çalışmalara yapılan bir imadır. Bu konuda tarihsel bir panorama için, bkz. A. Schnapp ve P. Vidal-Naquet, *Journal de la Commune étudiante*, Seuil, 1969, Sunuş.

[13] Lewis Mumford, *The Myth of the Machine. Technics and Human Development*, Londra, Secker & Warburg, 1967; Fr. çev. *Le mythe de la machine*, Fayard, 1974.

tümleşik bir bütün oluşturmadığına ve içinde bir tartışma/sorgulama hayaletinin dolaştığına karar verilmişse mümkündür[14]. Alternatif açıkça görülüyor: Sosyalliğin içyapısal türdeşlik veya ikiliği, bilginin işlevsellik veya eleştirelliği; ancak karar verilmesi zor, verilse de keyfi olacak gibi görünüyor.

Bu ikilemden kaçınmak için iki bilgi türü ayırdetmek yolu da denenmiştir: Biri, insanlara ve malzemeye ilişkin tekniklere kolayca uygulanabilen, sistem için vazgeçilmez bir üretici güç olmaya elverişli pozitif bilgi; öbürü, doğrudan ve dolaylı biçimde değerler veya amaçlar üstüne sorgulama yaparak her türlü "geri-kazanıma" (*récupération*) engel olan eleştirel veya hermeneutik bilgi.[15]

---

[14] Bu iki varsayım arasında düşülen tereddüt, entellektüellerin sisteme katılmalarına yönelik bir çağrıya da damgasını vuruyor: Ph. Nemo, "La nouvelle responsabilité des clercs", *Le Monde*, 8 Eylül 1978.

[15] *Naturwissenschaft* ile *Geistwissenschaft* arasındaki kuramsal karşıtlığın kökeni W. Dilthey'e (1863-1911) çıkar, Fr. çev. Rémy, *Le monde de l'esprit*, Aubier-Montaigne, 1947.

5.
SOSYAL BAĞIN MAHİYETİ: POSTMODERN PERSPEKTİF

Biz bu ayırma çözümünü benimsemiyoruz. Çözmeye çalıştığı, ancak yeniden üretmekten başka bir şey yapamadığı alternatifin bizi ilgilendiren toplumlar nezdinde anlamlı olmaktan çıktığını ve kendisinin de zaten, postmodern bilginin en canlı ve dirençli modlarına tekabül etmeyen, karşıtlıklar temelinde çalışan bir düşünce tarzına ait olduğunu veri olarak koyuyoruz. Kapitalizmin bugünkü evresindeki, teknik ve teknolojilerin derin değişiminin de yardımıyla gerçekleşen ekonomik "yeniden yayılım" (*redéploiement*), yukarıda belirtildiği gibi, devletlerin işlevinde meydana gelen bir değişimle birlikte gidiyor; bu sendromdan hareketle, yukarıda alternatif halinde sunulan yaklaşımları ciddi biçimde gözden geçirmeyi zorunlu kılan bir toplum imgesi oluşuyor. Kısa kesmek için şöyle diyelim: Düzenleme (*régulation*), dolayısıyla kopyalama (*reproduction*) işlevleri, gittikçe daha büyük ölçüde, yöneticilerden alınıp otomatlara veriliyor ve verilecek. Asıl büyük mesele, doğru kararların alınabilmesi için bunların belleklerinde bulunması gereken bilgileri (*informations*) el altında bulundurmak oluyor ve olacak. Bilgilerin elde edilmesi her türden uzmanların işi oluyor ve olacak. Yönetici sınıf artık karar vericiler sınıfı oluyor ve olacak. Zaten şimdiden geleneksel politikacılardan değil, şirket yöneticileri, yüksek bürokratlar ve büyük mesleki, sendikal, siyasi ve dinî örgütlerin önderlerinden oluşan karma bir katmandan ibaret.[1]

---

[1] Fransa Planlama Kurumu başkanı M. Albert şöyle yazıyor: "Plan[lama Kurumu] hükümetin bir tür etüt bürosudur. (...) Aynı zamanda ulusun, içinde fikirlerin yoğrulduğu, görüşlerin karşılaşıp yarıştığı ve değişimlerin oluştuğu büyük bir kavşak alanıdır. (...) [Planı yaparken] yalnız olmamalıyız. Başkaları tarafından aydınlatılmalıyız. (...)" (*L'Expansion*, Kasım 1978). Karar problemi hakında bkz. G. Gafgen, *Théorie der wissenschaftlichen Entscheidung*, Tübingen, 1963; L. Sfez, *Critique de*

Yenilik şu ki, ulus devletlerin oluşturduğu eski çekim kutupları, partiler, meslekler, kurumlar ve tarihsel gelenekler cazibelerini yitiriyorlar ve en azından alışık oldukları ölçüde, yerlerine başkaları gelecekmiş gibi de görünmüyor. Üç Kıta Komisyonu (*Commission tricontinentale*) popüler bir çekim veya ilgi odağı değil. Büyük şahsiyetlerle, güncel tarihin kahramanlarıyla "özdeşleşmek" gittikçe zorlaşıyor.[2] Fransa Cumhurbaşkanı'nın yurttaşlarına hayatlarının amacı olarak önerir göründüğü gibi kendini "Almanya'yı yakalamaya" adamak hiç de coşturucu bir şey değil. Zaten bu yüzden de gerçek bir hayat amacı olamaz. Bu amaç her bireyin kendisine bırakılmış. Her birey kendisine geri gönderiliyor, ama bu *kendi*nin pek kıymeti harbiyesi olmadığını da herkes biliyor.[3]

İleride incelediğimiz, büyük Anlatıların bu "parçalanması", kimilerinin sosyal bağın erimesi ve sosyal kollektivitelerden saçma bir Brown hareketiyle çalkalanan bireysel atomlardan oluşmuş şekilsiz bir kütleye geçilmesi olarak analiz ettikleri

---

la décision (1973), Presses de la Fondation nationale des sciences politiques [Ulusal Siyasal Bilimler Vakfı Basımevi], 1976.

[2] Adeta devrimle özdeşleşmiş Stalin, Mao, Castro gibi adların son yirmi yıl içinde ne denli prestij kaybına uğradıkları izlensin. Watergate Skandalı'ndan sonra ABD başkanının imajında meydana gelen çatlaklar düşünülsün...

[3] R. Musil'in *Der Mann ohne Eigenschaften* adlı romanının ana teması da bu (Hamburg, Rowohlt); Fr. çev. Jacottet, *L'homme sans qualités*, Seuil, 1957. [Türkçe çev. Ahmet Cemal, *Niteliksiz Adam*, YKY, 1999-2009.] J. Bouveresse serbest bir yorumda, bu *Kendi*'nin "eriyip gitmesi" (*déréliction*) teması ile XX. yüzyıl başındaki bilimlerin "bunalımı" ve E. Mach'ın epistemolojisi arasındaki yakınlığı vurguluyor ve şu imgeleri veriyor: "Özellikle bilimin hali bu olduğuna göre, bir insan ancak ne olduğu söyleniyorsa ondan veya olduğu şeyle ne yapılıyorsa ondan oluşuyor. (...) Yaşanan olayların insandan bağımsızlaştığı bir dünya bu. (...) Bir öznesiz oluş dünyası, bir şeylerin kimsenin başına gelmeksizin, kimseye sorumluluk yüklemeksizin meydana geldiği bir dünya", *Noroît* (Arras) 234 & 235 (Aralık 1978-Ocak 1979; yayımlanan metin yazar tarafından gözden geçirilmemiş).

olay meydana geliyor.[4] Ancak durum hiç de böyle değil; bu bize yitirilmiş "organik" bir cennetsi toplum tasavurunun dumanına boğulmuş bir görüş gibi geliyor.

Kendi, evet, fazla bir şey değil, ama tecrit edilmiş de değil, her zamankinden daha karmaşık ve daha oynak bir ilişkiler ağına yakalanmış durumda. Genç veya yaşlı, erkek veya kadın, zengin veya yoksul, her zaman, küçücük de olsa birtakım iletişim devrelerinin "düğüm" noktalarında bulunuyor.[5] Belki şöyle demek daha uygun: Çeşitli mahiyette mesajların geçtiği araduraklarda yer alıyor. Ve asla, en elverişsiz durumda da olsa, içinden geçerek kendisini gönderici, alıcı, ya da gönderge (*référent*) olarak konumlandıran bu mesajlar üzerinde belli bir müdahale gücünden yoksun değil. Zira dil oyunlarının (bunların söz konusu olduğu herhalde anlaşılmıştır) bu etkileriyle ilgili olarak konum değiştirmesi hiç olmazsa (her ne kadar bulanık olsa da) belli sınırlar içinde kabul edilebilir, hatta sistemin, performansını iyileştirmek için kendine uyguladığı düzenleme ve özellikle yeniden ayarlama süreçleri tarafından tetiklenebilir. Hatta denebilir ki, sistem kendi entropisiyle mücadele ettiği ve beklenmedik bir "hamleye" ya da olaya bulaşmış filan partönerin veya partöner grubunun da korelatif olarak yer değiştirmesine tekabül eden bir yenilik sisteme, istemeye ve tüketmeye doyamadığı o ilave performativiteyi sağladığı ölçüde, bu konum değiştirmelerini teşvik edebilir ve etmelidir.[6]

---

[4] J. Baudrillard, *A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social*, Utopie, 1978.

[5] Sistem kuramına özgü söz dağarcığı söz konusu; örneğin, Ph. Nemo, *loc. cit.*: "toplumu, sibernetik anlamında bir sistem olarak tasavvur edelim. Bu sistem, iletişimin her yandan gelip toplandığı ve sonra yeniden dağıtıldığı kavşaklardan oluşmuş bir iletişimler ağıdır. (...)"

[6] J.-P. Garnier'nin (*op. cit.*, 93) verdiği bir örnek: "H. Dougier ve F. Bloch-Laîné tarafından yönetilen, Sosyal İnovasyon Bilgilendirme Merkezi'nin rolü, günlük hayattaki (eğitim, sağlık, adalet, kültürel etkinlikler, şehircilik ve mimarlık vb.) yeni deneyimler üstüne bilgiler top-

Yukarıda nasıl bir perspektif içinde genel yaklaşım yöntemi olarak dil oyunlarını önermiş olduğumuz herhalde şimdi anlaşılmaktadır. Bütün sosyal ilişkilerin bu türden olduğunu iddia etmiyoruz; bu nokta burada çözülmemiş bir sorun olarak kalacak; fakat, bir yandan, dil oyunlarının ortada toplum diye bir şey olabilmesi için mutlaka istenen minimum ilişki türü olduğunu kabul ettirmek için uzun uzun hikâye anlatmaya gerek yoktur: İnsan yavrusu daha doğumundan önce, en azından kendisine verilen adla, çevresinin anlattığı tarihin göndergesi konumuna yerleştirilmiş olur ki,[7] daha sonra bu konuma göre yerini değiştirme durumunda kalacaktır. Ya da daha basit olarak: Sosyal bağ sorunu, sorun olarak, bir dil oyunu olan sorgulama olayıdır ki, soruyu soranı, sorunun muhatabını ve sorunun konusu göndergeyi hemen yerlerine yerleştirir; bu soru daha o aşamada sosyal bağdır.

Öte yandan, iletişimsel bileşenin hem gerçeklik hem de problem olarak her gün daha açık hale geldiği bir toplumda[8], dilsel yönün yeni bir önem kazandığı da kesindir; ancak bunu, bir yandan, geleneksel "manipüle edici söz ve mesajın tek yanlı aktarımı" alternatifine, öbür yandan "serbest ifade ve diyalog" karşıtlığına indirgemek yüzeysel bir yaklaşım olur.

Bu son nokta üstüne son bir uyarı. Bu problemi basit iletişim kuramı terimleriyle adlandırırsak iki şeyi unutmuş oluruz: Mesajlar, örneğin betimleyici (*dénotatif*), buyurucu (*prescriptif*), değerlendirici (*évaluatif*), performatif vb. oluşlarına göre, birbirinden tamamen farklı biçim ve sonuçlarla donanmış olup sırf

---

lamak, çözümlemek ve yaymaktır. 'Alternatif uygulamalar'la ilgili bu veri bankası, 'sivil toplum'un medeni bir toplum olarak kalmasını sağlamakla görevli devlet organlarına hizmet sunar: Planlama Kurumu, Sosyal Eylem Sekreterliği, DATAR, vb..".

[7] S. Freud bu "ön-yazgı" biçimi üstünde özellikle durmuştur. Bkz. Marthe Robert, *Roman des origines, origine du roman*, Grasset, 1972.

[8] Bkz. M. Serres'in eserleri, özellikle *Hermès*'ler I ilâ IV, Minuit, 1969-1977.

bilgi iletişleri ölçüsünde etkide bulunmadıkları kesindir. Onları bu işleve indirgemek, sistemin görüşüne ve yalnız onun çıkarına haksız yere ayrıcalık tanıyan bir bakış açısı benimsemek olur. Zira bilgi yakıtıyla işleyen şey sibernetik makinedir, tamam, ama örneğin programlanması sırasında ona verilmiş olan hedefler, örneğin performansının maksimizasyonu, işleyişi esnasında düzeltemeyeceği performatif ve değerlendirici söylemler türündendir. Kaldı ki performans yükseltiminin sosyal sistem için her zaman en iyi hedef olduğu nasıl garanti edilebilir? Her hal ve kârda toplumun maddesini oluşturan "atomlar" bu söylemler, özellikle de bu soru konusunda salahiyet sahibidirler.

İkinci olarak, iletişim kuramının alışageldik sibernetik versiyonu, belirleyici önemi olan –halihazırdaki dikkati çektiğim– bir şeyi ıskalar: Toplumun agnostik (çatışmacı) boyutu. Atomlar pragmatik ilişkilerin kesişim noktasında yer almaktadırlar; ancak aynı zamanda biteviye bir hareket içerisinde kendilerini dönüştüren mesajlar tarafından da yerleri değiştirilmektedir. Dilin her bir ortağı, kendisiyle işlikli bir "hamle" gerçekleştiğinde yalnızca alıcı ve gönderilen olarak değil, aynı zamanda gönderici olarak da niteliğini etkileyen bir tür değişime, "yer değiştirmeye" maruz kalır. Söz konusu "hamleler" zorunlu olarak –"iyi" bir hareket değil de, salt tepkisel olduğunu herkesin bildiği– "karşı hamleler"e neden olur. Tepkisel hamleler, karşı koyanın stratejisindeki programlanmış etkilerden fazlası değildir; bunlar muarızın ekmeğine yağ sürer ve bu nedenle güç dengesi üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Yani, oyunlardaki yer değiştirmenin çoğalmasının ve hatta yolunu şaşırtmasının önemi, bu şekilde beklenmedik bir "hamle" (yeni bir ifade) yaratmasıdır.

Sosyal ilişkileri, hangi ölçekte ele alınırsa alınsın, bu tarzda anlamak yalnızca bir enformasyon kuramı değil, aynı zamanda ön-varsayımlarında agonistik de içeren bir oyun kuramıdır. Şimdiden farkediliyor ki, bu bağlamda, istenen yenilik basit bir "yenileştirme"den ibaret değil. Dilbilimciler ve dil felsefecilerini saymasak bile, çağdaş kuşağa mensup birçok sosyal bilim-

cide de bu yaklaşımı destekleyen görüşler bulunuyor.[9]

Sosyal gerçekliğin böyle esnek dil oyunu ağları halinde "atomizasyonu", daha ziyade bürokratik kireçlenme yüzünden eklemleri tutulmuş olarak tasavvur edilen bir modern gerçeklikten hayli uzak görülebilir.[10] Bu bağlamda hiç değilse oyunlara sınırlar koyan, dolayısıyla oyuncu tarafların yeni hamleler bulma yeteneklerini kısıtlayan kurumların ağırlığı argüman olarak öne sürülecektir. Fakat bu bize özel bir güçlük çıkarır gibi görünmüyor.

Sözün, söylemin normal ve sıradan kullanımında, örneğin iki dost arasındaki sohbette, konuşanlar akıllarına gelen her imkânı kullanarak söylemden söyleme oyunu değiştirebilirler: Soru, rica, iddia, anlatı vb. karmakarışık biçimde ayrışmanın kazanına atılır. Gerçi bu da tamamen kuralsız değildir,[11] ancak kuralları söylemlerde daha fazla esnekliğe izin verir, hatta bunu teşvik eder.

İmdi, bu açıdan bakılınca, bir kurum bir tartışmadan her zaman farklıdır, şu anlamda ki, söylemleri içine kabul etmek (geçerli saymak) için ilave kısıtlamalar koyar. Bu kısıtlamalar, söylemin güçlerine takılmış süzgeçler gibi işgörür, iletişim ağları üzerinde oluşabilecek bazı bağlantıları keserler: Söylenemeyecek şeyler de vardır. Bazı söylem türlerine, bazen bir tek söyleme ise ayrıcalık tanır, bu söylemin ağır basması da o ku-

---

[9] Örneğin, E. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh, U. of Ed. P., 1956, Fr. çev. Accardo, *La mise en scène de la vie quotidienne (1. La présentation de soi)*, Minuit, 1973; A.W. Gouldner, *op. cit.*, böl. 10; A. Touraine, *La voix et le regard*, Seuil, 1978; *id.* et al., *Lutte étudiante*, Seuil, 1978; M. Callon, "Sociologie des techniques?", *Pandore* 2 (Şubat 1979), 28-32; P. Watzlawick et al. *op. cit.*

[10] Bkz. yuk. not 41. Modern toplumların geleceği olarak genel bürokratlaşma teması ilk önce B. Rizzi'nin eserinde işleniyor: *La bureaucratisation du monde*, Paris, 1939.

[11] Bkz. H.P. Grice, "Logic and Conversation", P. Cole ve J. J. Morgan, ed., *Speech Acts III, Syntax and Semantics* içerisinde, N.Y., Academic P., 1975, 59-82.

rumun söyleminin karakterini belirler: söylenecek şeyler ve onları söylemenin belli bir tarzı vardır. Örneğin: Ordularda emir söylemleri, tapınaklarda dua söylemleri, okullarda betimleyici söylemler, aile içinde anlatı söylemleri, felsefe bağlamında sorgulama söylemleri, şirketlerde performans söylemleri gibi... Bürokratizasyon bu eğilimin en son sınırıdır.

Ancak, kurum üstüne kurulan bu varsayım da hâlâ biraz "ağır", çünkü kurulmuş olan hakkında "şeyci" (*chosiste*) bir görüşten yola çıkıyor. Bugün biliyoruz ki, kurum tarafından dilin "hamle" bulma potansiyelinin karşısına çıkarılan sınır gerçekte (resmen konmuş sayılsa bile) hiçbir zaman konamıyor.[12] Daha ziyade, kendisi de kurumun içinde ve dışında yürütülen dil stratejilerinin geçici sonucu veya çekişme konusu oluyor. Örnekler: Dil üstüne deney oyununun (poetika) üniversitede yeri var mı? Bakanlar Kurulu'nda hikâye anlatılır mı? Kışlada hak aramaya kalkışılır mı? Yanıtlar açık: Üniversite yaratıcılık atölyeleri açarsa, evet; Bakanlar Kurulu yöneylem (*prospectif*) senaryolarıyla çalışıyorsa, evet; üstler astlarla oturup konuşmayı kabul ediyorlarsa, evet. Başka deyişle: Eski kurumun sınırları yer değiştirmişse, evet.[13] Buna karşılık, bu sınırların ancak çekişme konusu olmaktan çıktıkları ölçüde istikrar kazanacakları söylenecektir.

Bilgiyle ilgili çağdaş kurumlara işte bu espri içinde yaklaşmanın uygun olacağını sanıyoruz.

---

[12] Probleme fenomenolojik bir yaklaşım için, bkz. M. Merleau-Ponty (ed. Cl. Lefort), *Résumés de cours* [Ders özetleri], Gallimard 1968, 1954-1955 yılı dersleri. Psiko-sosyolojik yaklaşım için, R. Loureau, *L'analyse institutionnelle*, Minuit, 1970.

[13] M. Callon, *loc. cit.*, 30: "Sosyolojik olgu, aktörlerin, sosyal olanla sosyal olmayan, teknik olanla teknik olmayan, hayali olanla gerçek olan arasında farklar ve sınırlar oluşturma ve koyma hareketidir: bu sınırların nerelerden geçeceği bir çekişme konusudur ve burada, total egemenlik durumu hariç, hiçbir ortak tutum oluşturmak mümkün değildir." A. Touraine'in *"sociologie permanente"* [sürekli sosyoloji] dediği şeyle karş., *La voix et le regard, loc. cit.*

6.
ANLATISAL BİLGİNİN PRAGMATİĞİ

En ileri toplumlarda bilginin araçsal (*instrumental*) bir öğe olarak tasarlanışına yukarıda (birinci bölümde) iki itirazda bulunmuştuk. Bilgi, hele çağdaş biçimi altında, bilim değildir ve bu biçim, onun meşruiyeti problemini gözden kaçırabilmek şöyle dursun, en az epistemolojikliği kadar sosyo-politik de olan bütün genişliğiyle önümüze koymamazlık edemez. Önce "anlatısal" bilginin mahiyetini netleştirelim; bu inceleme, karşılaştırma yoluyla, çağdaş toplumda bilimsel bilginin aldığı biçimin bazı tipik özelliklerini daha iyi farketmemizi sağlayacak, ayrıca bugün meşruiyet sorusunun nasıl sorulduğunu ve nasıl sorulmadığını anlamamıza da yardım edecektir.

Genel anlamda bilgi, bilime, hatta algısal bilgiye (*connaissance*) indirgenemez. Bu ikinci tür bilgi, bütün diğer söylemler dışında nesneleri betimleyen[1] ve doğru ya da yanlış oldukları söylenebilen söylemlerin bütünüdür. Buna göre bilim de bu bilginin bir alt kümesi olacaktır. Onun gibi betimleyici söylemlerden oluşacak, ancak bunların kabul edilebilirliklerine iki ilave şart koşacaktır: Atfedildikleri nesneler tekrar tekrar erişilebilir, yani açık gözlem koşulları içinde olmalı ve bu söylemlerden her birinin uzmanlar tarafından uygun görülen dile ait olup olmadığına karar verilebilmeli.[2]

---

[1] Aristoteles, *apophantika* dediği şeyi tanımlamak suretiyle, "*savoir*"ın nesnesini güçlü biçimde sınırlandırır: "Her söylem bir anlam (*semantikos*) taşır; fakat her söylem betimleyici (*apophantikos*) değildir; böyle olan, yalnızca doğru veya yanlış demenin ait olduğu söylemdir. Oysa bu her durumda olmaz: Örneğin dua (rica) da bir söylemdir, ama ne doğru ne yanlıştır" (*Peri hermeneias* 4, 17a).

[2] Bkz. K. Popper, *Logik der Forschung*, Viyana, Springer, 1935; Fr. çev. Thyssen-Rutten ve Devaux, *La logique de la découverte scientifique*, Payot, 1973; *id.*, "Normal Science and its Dangers", I. Lakatos ve A. Musgrave, ed., *Criticism and the Growth of Knowledge* içerisinde, Cambridge (G.B.) U.P., 1, 1970.

Fakat bilgi (*savoir*) terimiyle sadece bir betimleyici söylemler kümesi kastedilmiyor, işin içine yapmayı-bilme, yaşamayı-bilme, dinlemeyi-bilme vb. gibi kavramlar da giriyor. O zaman, salt belirlemeyi ve tek doğruluk ölçütünü uygulamayı aşarak, etkililik (teknik kalifikasyon), adalet ve/veya mutluluk (etik bilgelik), sessel ve renksel güzellik (işitsel, görsel duyarlık) vb. gibi başka ölçütlere kadar uzanan bir kompetans söz konusu oluyor. Böyle anlaşılınca, bilgi bir insanı "iyi" betimleyici söylemler kadar "iyi" buyurucu söylemler, "iyi" değerlendirici söylemler vb... dile getirmeye de yetenekli kılan şey oluyor. Diğerleri hariç yalnız bir tür, örneğin bilişsel, söyleme ait bir nitelikten ibaret değil. Tersine, birçok söylem nesnesi hakkında "iyi" performanslara, bilmeye, karar vermeye, değerlendirmeye, dönüştürmeye... vb. imkân veriyor. Başlıca özelliklerinden biri de buradan çıkıyor: Yaygın bir yeterlilik "formasyonu" ile örtüşüyor, bir özneyi oluşturan çeşitli yetki türlerinin o öznede temessül ve tecessüm eden tek formu oluyor.

Vurgulanacak bir başka tipik özellik de böyle bir bilginin âdet ve görenekle (*coutume*) olan yakınlığı. Nitekim, doğru bir buyurucu veya değerlendirici söylem, betimleme veya teknik konusunda "iyi" bir performanstan başka nedir ki? Her ikisi de doğru veya "iyi" sayılıyor, çünkü "bilen"in muhataplarından oluşan ortamda geçerliği kabul edilmiş ölçütlere (sırasıyla adalet, güzellik, doğruluk ve etkililik) uygunlar. İlk filozoflar[3], söylemlerin bu şekilde meşrulaştırılmasına karu adını veriyorlardı. Böyle bir bilginin sınırlarını çizmeyi ve bileni bilmeyenden (yabancı, çocuk...) ayırdetmeyi sağlayan uzlaşı ise bir halkın kültürünü oluşturan şeydir.[4]

"Bilgi" anlamında bilginin kültürle(n)me ve kültür olarak

---

[3] Bkz. Jean Beaufret, *Le poème de Parménide*, P.U.F., 1955.

[4] Yine *Bildung* (İng. *culture*) anlamında, "kültüralizm"in gündeme getirdiği şekliyle. Terim romantizm öncesine ve romantizme ait; krş. Hegel'in *Volksgeist* kavramı.

nasıl bir şey olabileceğine dair bu kısa hatırlatma, aslında yetkesini etnolojik betimlemelerden alıyor.[5] Fakat hızlı gelişen toplumlara dönük bir antropoloji ve bir edebiyat, oralarda da, en azından bazı alanlarda, bu anlayışın sürdüğüne dair izler bulabiliyor.[6] Zaten gelişme kavramının kendisi, çeşitli yeterliliklerin bir geleneğin birliği içinde toparlanmış olduğu ve özgül yenilik, tartışma ve incelemelere konu olacak kalifikasyonlar halinde ayrışmadığı bir gelişememe ufkunu önceden-varsayar. Ancak bu karşıtlık, ille de "ilkeller" ile "uygarlar" arasında[7] bilginin durumuna ilişkin bir mahiyet değişikliğini içermiyor; "yaban düşünce" ile bilimsel düşünce arasındaki formel özdeşlik[8] teziyle, hatta görünüşte öncekinin karşıtı, göreneksel bilginin, kompetansların çağımızdaki dağınıklığına üstünlüğü[9] teziyle, bağdaşabiliyor.

Denebilir ki, bütün gözlemciler, bilginin görenekler çağındaki haliyle bilim çağındaki hali arasındaki farklılığı dramlaştırmak ve anlamak için önerdikleri senaryo ne olursa olsun, bir nokta üzerinde oydaşıyorlar ki, o da geleneksel bilginin dile getirilmesinde anlatısal biçimin öne çıkıyor olması. Kimileri bu biçimi kendiliğinde (bağımsız bir olgu olarak) ele alıyor[10], kimileri onda, kendilerine göre tam anlamıyla orada iş başında olan bilgiyi oluşturan yapısal operatörlerin artzamanlı boyutta

---

[5] Bkz. Amerikan kültüralist okulu: C. DuBois, S. Kardiner, R. Linton, M. Mead.

[6] Bkz. XVIII. yüzyıldan itibaren romantizmle ilişkili olarak Avrupa folklorlarının inceleme ve öğretimi: Grimm kardeşlerin, Vuk Karadiç'-in (Sırp halk masalları) araştırma ve incelemeleri.

[7] Bu, özellikle L. Lévy-Bruhl'ün teziydi: *La mentalité primitive*, Alcan, 1922.

[8] Cl. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Plon, 1962.

[9] R. Jaulin, *La paix blanche*, Seuil, 1970.

[10] Vl. Propp, "Morphology of the Folktale", *International Journal of Linguistics* 24,4 (Ekim 1958); Fr. çev. M. Derrida, Todorov ve Kahn, *Morphologie du conte*, Paris, Seuil, 1970.

giydirilmiş halini görüyor[11], kimileriyse ona Freudcu anlamda "ekonomik" bir yorum öneriyor.[12] Burada sadece anlatısal formun akılda tutulması yeterli; anlatı söz konusu bilginin tipik ve yetkin biçimi, hem de birkaç anlamda.

Bir kere, bu halk hikâyelerinin kendileri, pozitif veya negatif formasyonlar (*Bildungen*) adı verilebilecek şeyleri, yani birtakım kahramanların girişimlerini sonlandıran başarı veya başarısızlıkları anlatıyorlar; bu başarı veya başarısızlıklar da ya toplumun bazı kurumlarına meşruiyetlerini veriyor (mitlerin işlevi) ya da yerleşik kurumlarla bütünleşme konusunda olumlu veya olumsuz modeller (mutlu veya zavallı kahramanlar) teşkil ediyorlar (efsane ve masalların işlevi). Demek ki bu anlatılar bir yandan içinde anlatıldıkları toplumda geçerli olan yeterlilik ölçütlerinin tanımlanmasına, öbür yandan, bu ölçütler sayesinde, orada gösterilen veya gösterilebilecek performansların değerlendirilmesine imkân sağlıyorlar.

İkinci olarak, anlatısal biçim, bilgi söyleminin daha gelişmiş biçimlerinden farklı olarak, içinde çok ve çeşitli dil oyunu barındırabiliyor. Anlatıda, örneğin gökyüzü, mevsimler, bitkiler ve hayvanlar üstüne betimleyici söylemler, aynı göndergeler ya da akrabalık, cinsiyet ayrımı, çocuklar, komşular, yabancılar vb. gibi konularla ilgili olarak ne yapılması gerektiğini belirleyen ödevlendirici (*déontique*) söylemler, örneğin sorunla karşılaşma (*défi*) gibi durumlarda ortaya çıkan sorgulama (soru sorma, yanıt verme, bir kümeden bir birim seçme) söylemleri, değerlendirme söylemleri vb. kolayca yer bulabiliyor. Anlatının ölçütlerini koyduğu veya uyguladığı edinçler böylece sıkı

---

[11] Cl. Lévi-Strauss, "La structure des mythes" (1955), *Anthropologie structurale* içerisinde, Plon, 1958; *id.*, "La structure et la forme. Réflexions sur un ouvrage de Vladimir Propp", *Cahiers de l'Institut de science économique appliquée* 99, seri M, 7 (Mart 1960).

[12] Geza Roheim, *Psychoanalysis and Anthropology*, N.Y., 1950; Fr. çev. *Psychanalyse et anthropologie*, Paris, 1967.

bir doku, anlatı dokusu, halinde biribirine karışmış ve bu tür bilginin tipik özelliği olan bütünsel bir perspektif içinde düzene sokulmuş bulunuyorlar.

Biraz daha uzunca inceleyeceğimiz bir üçüncü özellik daha var ki, söz konusu anlatıların aktarımı ile ilgili. Bunların anlatılması çoğu zaman uygulamasını (nerede ve nasıl anlatılacaklarını) da belirleyen kurallara göre oluyor. Elbette bu, falan toplumun anlatıcı rolünü kurumsal olarak filan yaş veya cinsiyet kategorisine, aile veya meslek grubuna vermesi anlamına gelmiyor. Burada halk hikâyelerinin adeta içyapısal (*intrinsèque*) diyebileceğimiz bir uygulamadan bahsetmek istiyoruz. Örneğin, bir Cashinahua meddahı[13] hikâyesine şöyle basmakalıp bir dile getirişle başlıyor: "Bu ...'nın hikâyesi, bunu hep böyle dinledim, şimdi size de anlatacağım, siz de dinleyin." Aynı şekilde basmakalıp bir başka dile getirişle bitiriyor: "...'nın hikâyesi burada sona eriyor. Onu size anlatan ... [Cashinahuaca ad], Beyazlarda ... [İspanyolca veya Portekizce ad]."[14]

Bu çifte pragmatik uyarının üstünkörü bir analizi bile şunu ortaya çıkarıyor: Anlatıcı, hikâyeyi anlatma yeterliliğini sırf daha önce onun dinleyicisi olmuş olmasından türetiyor. O sırada karşısındaki dinleyen (*narrataire*) de, onu dinlemiş olmakla, potansiyel olarak aynı otoriteye [anlatma yetkesine] erişmiş oluyor. Anlatının birinden "nakledilmiş" olduğu (anlatma performansı büyük ölçüde uydurma içerse bile) ve "öteden beri" böyle anlatıldığı beyan ediliyor: Demek ki kahramanı –bir Cashinahua– da vaktiyle aynı öykünün dinleyicisi, belki de anlatıcısı olmuştur. Bu konum benzerliği nedeniyle, o sıradaki anlatıcının kendisi de bir anlatının kahramanı olabilir, tıpkı o Ata'nın olduğu gibi. Nitekim gerçekten de, hatta ister istemez öyledir, çünkü hikâyesinin sonunda açıkladığı, Cashinahua soyadlarının dağıtımını meşrulaştıran resmi anlatı uyarınca ken-

[13] André M. d'Ans, *Le dit des vrais hommes*, 10/18, 1978.
[14] *Ibid.*, 7.

disine verilmiş bir ad taşımaktadır.

Bu örnekle açıklanan pragmatik kural elbette evrenselleştirilemez.[15] Fakat geleneksel bilginin genellikle tanınmış bir özelliğine dair bir ipucu verir: Anlatı "postaları" (gönderici, alıcı, kahraman) o şekilde dağıtılmıştır ki, birini –göndericiliği– işgal hakkı öbürünü –alıcılığı– daha önce işgal etmiş ve taşınan ad sayesinde, daha önce bir anlatıda anlatılmış, yani başka anlatı seanslarında *diégétique* gönderge konumunda bulunmuş olmaya dayanır.[16] Bu anlatıların taşıdığı bilgi, sırf sözceleme (*énonciation*) işlevlerine bağlanmak şöyle dursun, aynı anda hem anlaşılmak için ne söylemek gerektiğini, hem konuşabilmek için ne dinlemek gerektiğini hem de bir anlatıya konu olabilmek için (*diégétique* gerçeklik sahnesinde) ne rol oynamak gerektiğini belirlemiş olur.

Demek ki, bu tür bilgi için geçerli ve yerinde olan dil edimleri[17] yalnızca konuşan tarafından değil, kendisine konuşulan ve hatta hakkında konuşulan üçüncü kişi tarafından da icra ediliyor. Böyle bir düzenekten çıkarılabilen bilgi, bizim "gelişmiş" dediğimiz bilgiye karşıt olarak, "tıkız" (*compact*) olup, anlatılar geleneğinin nasıl aynı zamanda, içinde topluluğun kendisiyle ve çevresiyle ilişkilerinin oynandığı üçlü bir yeterlilik (diye-bilmek, duya-bilmek, yapa-bilmek) tanımlayan bir ölçütler geleneği de olduğunu açıkça görmemizi sağlıyor. Anlatılarla aktarılan şey, sosyal bağı oluşturan pragmatik kurallar kümesidir.

Bu anlatısal bilginin dördüncü bir yönü de, ki özenle ince-

---

[15] Biz onu, anlatıların aktarımını çevreleyen ve antropolojinin bizi özenle bilgilendirdiği pragmatik "etiket" (muaşeret) nedeniyle buraya aldık. Bkz. P. Clastres, *Le grand Parler. Mythes et chants sacrés des Indiens Guarani*, Seuil, 1974.

[16] Pragmatik boyutu da devreye sokan bir anlatıbilim (*narratologie*) için, bkz. G. Genette, *Figures III*, Seuil, 1972.

[17] Krş. not 34.

lenmeyi hak eder, [tempo anlamında] zaman üzerine yaptığı etkidir. Anlatısal form bir ritimle uyumlu yürür, düzenli periyodlarla tempo tutan bir vezinle, bunlardan bazılarının uzunluk veya genliğini değiştiren bir aksanın sentezidir.[18] Bu titreşimli ve müzikal özellik bazı Cashinahua masallarının ritüel şeklinde icrasında açıkça ortaya çıkar: erginleme koşullarında, mutlak sabit bir biçim altında, kelime dağarının ve gramer yapılarının uğradığı kuraldışı baskılar altında muğlaklaşmış bir dilde aktarılan bu masallar, sonu gelmez monoton ezgiler şeklinde terennüm edilir.[19] "Ne garip bilgi..." diyesi gelir insanın, seslendiği genç insanlara bile kendini anlattıramıyor!

Oysa çok yaygın bir bilgi bu: Çocuk tekerlemelerinin bilgisi, günümüzde tekrarlayıcı müzik topluluklarının yeniden bulmaya, hiç olmazsa yaklaşmaya çalıştıkları bilgi. Şaşırtıcı bir özelliği var: Sözlü veya sözsüz sesli icralarda, vezin giderek şiveye üstün geldikçe, tempo ezberlemenin dayanağı olmaktan çıkarak bellekle ilgisiz bir vuruşlar dizisi oluyor; bu tekdüze "dümtek"te, periyodlar arasında dikkate değer fark olmadığından, onların sayılmasını önlüyor ve unutulma katına gönderiyor.[20] Olası küçük anlatı parçacıklarına ya da eski anlatıların boş kalıplarına benzeyen ve çağdaş sosyal yapının çeşitli katlarında hâlâ dolaşmayı sürdüren özdeyiş, atasözü, darbımesel vb. gibi söylemlerin biçimi sorgulanacak olursa, prozodisinde bizim bilgimizin altın kuralı olan unutmamakla göğüs göğüse çarpışan bu garip zamansallaşmanın (*temporalisation*) izleri farkedilecektir.

---

[18] Ritmi yapan ve bozan vezin/aksan ilişkisi Hegel'in spekülasyon üstüne düşüncesinin merkezini işgal eder. Bkz. *Phénoménologie de l'esprit*, Önsöz, § IV.

[19] Bu malûmatı A.M. d'Ans'ın nezaketine borçluyuz; kendisine şükranlarımızı sunarız.

[20] Bkz. D. Charles'in analizleri, *Le temps de la voix*, Delarge, 1978 ve Dominique Avron, *L'appareil musical*, 10/18, 1978.

İmdi, anlatısal bilginin bu uyutucu işlevi ile yukarıda zikrettiğimiz, ölçüt oluşturma, vasıf birleştirme ve sosyal düzenleme işlevleri arasında bir uygunluk olması lazım. Basitleştirici bir tasavvur olmak üzere, anlatıyı edincin anahtar-formu yapan bir topluluğun, tüm beklentilere aykırı olarak, geçmişini hatırlayabilmeye ihtiyacı olmadığı varsayılabilir. Bu topluluk sosyal bağın özünü salt anlattığı hikâyelerin anlamında değil, onların anlatılma eyleminde buluyordur. Anlatıların göndergesi geçmiş zamana ait olabilir, gerçekteyse hâlâ anlatma eyleminin çağdaşıdır. Her defasında *Ben böyle söylendiğini işittim* ile *Şimdi siz de işiteceksiniz* arasındaki geçici zamansallığı ortaya koyan, şimdiye ait bu eylemdir.

Bu tür anlatının pragmatik protokollerinde önemli olan, anlatının bütün icralarının ilkesel özdeşliğini belirtmeleridir. Aslında durum hiç de böyle olmayabilir; bu etikete gösterilen saygıdaki mizah (*humour*) ya da korku ögesine de gözleri kapamamak gerekir. Ne var ki, asıl önem her icradaki performansın aksanca diğerlerinden farkına değil, anlatılışların vezinli temposuna atfedilir. Böylece, bu zamansallığın hem uçup yitici hem de bellek-dışı olduğu söylenebilir.[21]

Son olarak, öncelik ve üstünlüğü anlatıcı forma veren bir kültürün, geçmişini hatırlamaya ihtiyacı olmadığı gibi, herhalde anlatılarına otorite sağlamak için özel prosedürlere de ihtiyacı yoktur. Önce anlatıcı makamı diğerlerinden ayırıp ona anlatıların pragmatiğinde ayrıcalık tanıyacağı, sonra bu suretle dinleyenle ve *diégèse*'le (göndergeyle, konuyla) bağlantısı kopan anlatıcının, anlattığını anlatmaya hakkı olup olmadığını sorgulayacağı, nihayet kendi meşruiyetinin analizine veya bununla ilgili bellek taramasına (*anamnèse*) girişeceği, doğrusu pek kolay tasavvur edilemez. Anlatıların dayandığı otoriteyi anlaşılmaz bir anlatı öznesine atfedebileceğini düşünmekse daha

[21] Bkz. Mircea Eliade, *Le mythe de l'éternel retour: Archétypes et répétitions*, Gallimard, 1949.

da akla uzaktır. Anlatıların otoritesi kendilerindedir. Bir anlamda halk onları edimleştiren öğeden ibaret olup, bunu da onları salt anlatarak değil, dinleyerek de, onlara kendini anlattırarak da, yani kurumlarında onları "oynayarak" da; demek ki, anlatıcı "makamından" başka dinleyici ve *diégèse* makamlarına geçerek de, yapar.

Böylece, daha baştan meşrulaştırıcı olan halk anlatı pragmatiği ile, Batı'da bilinen bir dil oyunu olan meşruiyet sorunu, daha doğrusu soru sorma oyununun göndergesi olarak meşruiyet arasında bir ölçüştürelemezlik vardır. Gördüğümüz gibi, anlatılar yeterlilik ölçütleri belirler ve/veya bunların uygulanışlarını örneklerle gösterirler. Böylece, kültürde denilmeye ve yapılmaya hakkı olan şeyleri tanımlamış olurlar ve kendileri de kültürün bir parçası olduğundan bu özellikleri dolayısıyla meşrulaşmış olurlar.

7.
BİLİMSEL BİLGİNİN PRAGMATİĞİ

Klasik tasarımından çıkarılan şekliyle, özet olarak da olsa, bilimsel bilginin pragmatiğinin tipik özelliklerini göstermeye çalışalım. Burada araştırma oyunu ve öğretme oyunu diye iki oyun ayırdedilecektir.

Kopernik gezegenlerin yörüngelerinin dairesel olduğunu bildiriyor.[1] Bu önerme ister doğru olsun ister yanlış, işin içindeki pragmatik makamların –gönderici, alıcı, gönderge– her biri üzerinde etki icra eden bir grup gerginlik içeriyor. Bu "gerginlikler", söylemin "bilimden sayılma" niteliğinin kabul edilebilmesini düzenleyen bir tür buyurucu kurallar.

Önce, göndericinin gönderge yani gezegenlerin yörüngeleri hakkında doğru söylediği varsayılıyor. Peki, bu ne demek? Bir yandan dediğinin kanıtlarını gösterebileceğinin, öbür yandan aynı göndergeyle ilgili her türlü karşıt veya çelişkili önermeyi çürütülebileceğinin varsayılması demek.

Sonra, alıcının da işittiği önermeye geçerli bir şekilde onayını verebileceği (ya da onu reddedebileceği) varsayılıyor. Bu, onun da potansiyel olarak gönderici olduğunu ima ediyor; zira onayını veya reddini dile getirdiğinde, o da fiilî gönderici Kopernik'in tabi olduğu aynı çifte koşula, yani kanıtlama veya çürütme zorunluluğuna tabi olacaktır. Dolayısıyla, potansiyel olarak onunla aynı nitelikleri taşıdığı varsayılıyor: Yani onun eşitidir; fakat bu ancak konuştuğu zaman ve bu koşullarda belli olacaktır. Daha önce ona bilgin denemez.

Üçüncü olarak, göndergenin, yani Kopernik'in bahsettiği gezegenlerin yörüngesinin, bu söylemde ne ise ona uygun bi-

---

[1] Bu örnek Frege'den alınıyor: "Ueber Sinn und Bedeutung" (1892); İng. çev. "On Sense and Reference", *Philosophical Writings*, Oxford, Blackwell, 1960.

çimde "ifade edildiği" varsayılıyor. Fakat onun gerçekte ne olduğu ancak Kopernik'inkiyle aynı statüde söylemlerden bilindiği için, uygunluk kuralı sorun çıkarıyor: Dediğim doğru, çünkü kanıtlıyorum; ama kanıtımın doğruluğunun kanıtı ne?

Bu güçlüğün bilimsel çözümü bir kural çiftinin izlenmesinden ibaret. Birincisi diyalektik, hatta hukuksal tipten retorik[2]: Gönderge diye, tartışmada kanıt ve delile konu olabilen şeye denir. Formül şöyle değil: Karutlayabilirim, çünkü gerçeklik dediğim gibidir; fakat şöyle: Kanıtlayabildiğim sürece gerçekliğin dediğim gibi olduğu düşünülebilir.[3] İkinci kuralsa metafizik: Aynı gönderge tutarsız veya çelişkili birden çok kanıt sunamaz veyahut "Tanrı" insanı aldatmaz.[4]

Bu çifte kural, XIX. yüzyıl biliminin doğrulama, XX. yüzyl bilimininse yanlışlama adını verdiği şeyin taşıyıcısı.[5] Tarafların –gönderici ile alıcının– tartışmasına bir uzlaşı ufku açılmasını sağlıyor. Gerçi her uzlaşı hakikat göstergesi değildir; fakat bir söylemin doğruluğunun uzlaşıya yol açmamazlık edemeyeceği varsayılıyor.

Bu dediklerimiz araştırma hakkında. Görülüyor ki, araştırma, gerekli tamamlayıcısı olarak öğretmeyi adeta çağırıyor. Zira bilim insanına sırası gelince gönderici, yani iş ortağı olabilecek bir dinleyici lazım. Yoksa, yeterliliklerin yenilenmemesi karşıtları çarpıştıran bir tartışmayı imkânsız kılacağından, söyleminin doğrulanması da böyle bir tartışma yokluğunda imkânsız olur. Üstelik bu tartışmada söz konusu olan şey bilim insanının sırf söyleminin doğruluğu değil, kendi yeterliliğidir

---

[2] Br. Latour, "La rhétorique du discours scientifique", *Actes de la recherche en sciences sociales* 13 (Mart 1977).

[3] G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, P.U.F., 1934.

[4] Descartes, *Méditations métaphysiques*, 1641, Méditation IV.

[5] Örn. bkz. K. Hempel, *Philosophy of Natural Science*, Englewood Cliffs (N.J.), Prentice Hall, 1966; Fr. çev. Saint-Sernin, *Eléments d'épistémologie*, Armand Colin, 1972.

de; zira yeterlilik asla kendi kendine edinilir olmayıp önerilen söylemin, eşitler arasındaki bir lehte ve aleyhte akıl yürütme süreci içinde tartışılabilir sayılıp sayılmayacağına bağlıdır. Demek ki söylemin doğruluğu ve söyleyenin yeterliliği, bu bakımdan eşitler topluluğunun onayına tabidir. Demek ki, bu eşitleri yetiştirmek gerekir.

İşte eğitim bu üretimi sağlıyor. Araştırmadaki eğitim oyundan farklı. Kısaca belirtelim, ilk ön-varsayımı alıcının, yani öğrencinin, göndericinin bildiğini bilmiyor olmasıdır ki, zaten bu sebepten dolayı öğrenecek bir şeyi vardır. İkinci ön-varsayımı ise öğrencinin bunu öğrenebileceği ve hocasıyla aynı yeterlilikte bir uzman olabileceğidir.[6] Bu çifte gereklilik bir üçüncüsüne yol açar: Öyle söylemler vardır ki, bunlar hakkında, araştırma pragmatiğini oluşturan argüman tokuşturma ve kanıt gösterme süreci yeterli noktaya varmış sayılabilir ve buna dayanılarak bunlar oldukları gibi, tartışılmaz hakikatler olarak, öğretime aktarılabilir.

Başka deyişle, ne biliniyorsa o öğretiliyor: Uzmanlık böyle bir şey. Ancak, öğrenci (didaktiğin alıcısı) yeteneğini geliştirdikçe, uzman ona henüz bilmediği ama bilmeye çalıştığı (tabii kendisi aynı zamanda araştırmacıysa) şeylerden de haber verebiliyor. Böylece öğrenci de araştırmacıların didaktiğine, yani bilimsel bilgi oluşturma oyununa, dahil olmuş oluyor.

Bu pragmatik anlatısal bilgininkiyle karşılaştırılacak olursa, şu özellikler öne çıkıyor :

1. Bilimsel bilgi belli bir dil oyununun, betimleyici olanın, tecrit edilmesini ve diğerlerinin dışlanmasını gerektirir. Bir söylemin kabul edilme ölçütü, hakikat değeridir. Gerçi burada soru sorma ("... olayı nasıl açıklanabilir?") ya da buyurma ("Bir sayılabilir elemanlar dizisini ele alalım...") gibi başka tür veya sınıftan söylemlere de rastlanabilir, ama bunlar orada diyalek-

[6] Bu iki varsayımın çıkardığı güçlükler burada ele alınamaz. Bkz. Vincent Descombes, *L'inconscient malgré lui*, Minuit, 1977.

tik akıl yürütmede üslupsal boşluk doldurma öğelerinden ibaret olup akıl yürütmenin betimsel bir söylemle sonuçlanması gerekir.[7] Demek ki, ancak bir gönderge hakkında doğru bir söylem dile getirilebiliyorsa (bu anlamda) bilgin; ancak uzmanların erişebildiği göndergeler hakkında doğrulanabilir veya yanlışlanabilir söylemler dile getirilebiliyorsa bilim insanı (*scientifique*) olunabilir.

2. Böylece bu bilgi, birleşimleri sosyal bağı oluşturan diğer dil oyunlarından ayrılmış olur. Artık, anlatısal bilgi gibi bu dokunun dolaysız bir parçası değildir. Fakat dolaylı bir bileşenidir, çünkü meslek haline gelip kurumların kurulmasına yol açar; oysa modern toplumlarda dil oyunları nitelikli iş ortakları, profesyoneller tarafından işletilen kurumlar biçimi altında toplanır. Bilgi ile toplum (yani, profesyonel bilim insanı olmamak koşuluyla, genel agonistik içindeki iş ortaklarının bütünü) arasındaki ilişki kendini dışa vurur. Böylece yeni bir problem ortaya çıkar: Bilim kurumunun toplumla ilişkisi. Bu problem acaba didaktikle, örneğin her sosyal atomun bilimsel yeterliliği edinebileceği ön-varsayımıyla, çözülebilir mi?

3. Araştırma oyunu içinde aranan yeterlilik yalnız gönderici makamıyla ilgilidir. Alıcının özel vasfa sahip olmasına gerek yoktur (bu ancak didaktikte istenir: Öğrencinin yeterince zeki olması lazımdır). Göndergede ise hiçbir vasıf yoktur. İnsan bilimleri söz konusu olduğunda bile, insan davranışlarının şu veya bu yönü olan gönderge, ilke olarak, bilimsel diyalektiğin tarafları karşısında dışsal bir konuma taşınmış bulunur. Burada anlatısal bilgide olduğu gibi, bilginin olunduğunu söylediği şey olmayı bilmeye gerek yoktur.

4. Bir bilimsel söylem, nakledilmiş olmaktan hiçbir geçerlik kazanmaz. Pedagojik süreçte bile, ancak her zaman güncellik

---

[7] Bu gözlem, anlatının incelenmesinde de pekâlâ ortaya çıkabilecek önemli bir güçlüğü gözden saklıyor: Dil oyunlarıyla söylem türleri arasındaki ayrım sorunu. Bunu burada ele almıyoruz.

içinde argümanlaşma ve kanıtlarla doğrulanabilir olduğu ölçüde öğretilir. Kendiliğinde, hiçbir zaman "yanlışlama"dan bağışık değildir.[8] Bu şekilde, daha önce kabul edilmiş söylemlerin birikiminden oluşmuş bilgi her an red edilir veya çürütülebilir. Ancak tersine, her yeni söylem de, aynı gönderge üstüne daha önce kabul edilmiş bir başka söylemle çelişkili ise, ancak o söylemi argüman ve kanıtla çürütebildiği takdirde geçerli kabul edilebilecektir.

5. Demek ki bilim oyunu örtük biçimde artzamanlı bir zamansallık, yani bir bellek ve bir proje içeriyor. Bilimsel bir söylemin fiili göndericisinin, göndergesiyle ilgili önceki söylemlerden haberdar olduğu (kaynakça) varsayılıyor ve aynı konudaki yeni söylemi ancak öncekilerden farklı olduğu ölçüde önerebiliyor. Her performansın "aksanı" dediğimiz şey burada "vezin"e oranla öncelik kazanıyor, aynı sebeple bu oyunun polemik işlevi de öyle... Bilgiyi bellekte depolama ve yenilik araştırmayı varsayan bu artzamanlılık (*diachronie*) ilke olarak birikimci (*cumulatif*) bir süreç belirliyor. Bunun "ritmi" ise, ki aksanın vezne oranı demektir, değişken.[9]

Bu özellikler biliniyor. Ancak iki nedenle yeniden hatırlatılmayı hak ediyorlar. Önce, bilimin bilimsel olmayan (anlatımcı) bilgiyle paralele konması, birincinin varlığının ikinciden daha fazla, veya daha az, zorunluluk taşımadığını anlatıyor ya da en azından hissettiriyor. Her ikisi de söylem öbeklerinden oluşuyor; bunlar genel kurallar çerçevesinde oyuncularca yapılan "hamleler"; bu kurallar iki bilgi türüne ayrı ayrı özgü ve birinde iyi veya doğru sayılan "hamleler", raslantılar hariç, öbüründe aynı nitelikte sayılmayabiliyor.

Demek ki, anlatısal bilginin ne varlığı ne de değeri bilimselden hareketle yargılanabilir ve tabii ne de bunun tersi yapıla-

---

[8] Yukarıda doksanıncı dipnotta verilen anlamda.

[9] Th. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago U.P., 1962; Fr. çev. *La structure des révolutions scientifiques*, Flammarion, 1972.

bilir: Geçerli ölçütler birinde ve öbüründe aynı değildir. Olsa olsa, bitki ve hayvan türlerinin çeşitliliği karşısında nasıl şaşıyorsak, söylem türlerinin çokluğu karşısında da öyle yapabiliriz. Postmodernlikte "anlamın kaybına" ağıt yakmanın başlıca anlamı, orada bilginin artık anlatısal olmamasına üzülmek demek. Bu bir tutarsızlık. Ondan küçük olmayan bir tutarsızlık daha var: Bilimsel bilgiyi (gelişme vb. gibi operatörlerle) anlatısal bilgiden hareketle türetmeye veya üretmeye çalışmak, sanki ikincisi birincisini embriyo halinde içeriyormuş gibi...

Yine de, canlı türleri gibi dil türlerinin de aralarında birtakım ilişkiler vardır ve bu ilişkiler uyumlu olmaktan uzaktır. Bilimin dil oyununun özelliklerini özet halinde olsun hatırlatmayı haklı kılan öbür neden, tam da onun anlatımcı bilgiyle olan ilişkisine temas ediyor. Bu ikincinin kendini meşrulaştırma sorununa değer tanımadığını, akıl yürütmeye ve kanıt sunmaya başvurmadan sırf aktarılışının pragmatiğiyle kendi kendini "akredite" ettiğini söylemiştik. Bu yüzden, bilimsel söylemin sorunlarını anlayamayışının yanı sıra, ona belirgin bir hoşgörü de gösterir: Önce onu anlatımcı kültürler ailesinin değişik bir türü olarak alır.[10] Ancak bunun tersi doğru değildir. Bilim insanı anlatısal söylemlerin geçerliğini sorgular ve onların hiçbir zaman akıl yürütme veya kanıta tabi olmadıklarını tespit eder[11] ve onları başka bir zihniyet sınıfına koyar: Vahşi,

---

[10] Krş. Okulda ilk fen derslerinde çocukların tutumu ya da yerli halkların etnologların açıklamalarını yorumlayış tarzları (bkz. Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, *loc. cit.*, böl. 1, "La science du concret").

[11] Örneğin, Métraux Clastres'a şöyle der: "İlkel bir toplumu inceleyebilmek için, o sırada biraz olsun çürümüş olması gerekir." Gerçekten de yerli bilgilendiricinin (*informateur*) [toplumunu] etnolog gözüyle inceleyebilmesi, kurumlarının işleyişi hakkında, dolayısıyla meşruiyeti hakkında, kendi kendine sorular sorabilmesi gerekir. Clastres, Achè kabilesindeki başarısızlığı üstüne düşünürken, sözünü şöyle bağlar: "Bunun için, Achè'ler hepsi birden, talep etmedikleri hediyeleri kabul ediyor, ama önerilen diyalog denemelerini reddediyorlardı,

ilkel, az gelişmiş, geri kalmış, yabancılaşmış; kanılardan, göreneklerden, otoriteden, önyargılardan, cehalette, ideolojilerden... oluşmuş... Anlatılar, kadın ve çocuklara uygun birtakım masal, mit ve efsanelerden ibarettir. En iyi yorumla, bu karanlık dünyaya biraz ışık sokulmaya, uygarlaştırmaya, eğitmeye, geliştirmeye çalışılacaktır.

Bu eşitsiz ilişki, her iki oyuna özgü kuralların içyapısal bir sonucudur. Bunun belirtileri bilinmektedir. Bu, Batı'nın başlangıcından bu yana kültür emperyalizminin bütün tarihidir. Bu tutumun içerdiği özü bilmek önemlidir: Güdücü ilkesi meşrulaş[tır]ma gerekliliğidir.

çünkü buna ihtiyaç duymayacak kadar kuvvetliydiler; ancak hasta oldukları zaman konuşmaya başlayabilecektik" (alıntılayan: M. Cartry, "Pierre Clastres", *Libre* 4 [1978]).

8.
ANLATISAL İŞLEV VE BİLGİNİN MEŞRULAŞ[TIRIL]MASI

Bu meşrulaş[tır]ma problemi günümüzde artık bilimin dil oyununda bir zafiyet olarak görülmüyor. Aslında kendisinin de problem olarak, yani bulgu yolu (*ressort heuristique*) olarak meşrulaşmış olduğunu söylemek daha doğru olur. Fakat onun bu şekilde ters yüz edilerek el alınması yakın döneme ait. Bilimsel bilgi bu noktaya (yani kimilerinin pozitivizm dediği şeye) gelinceye kadar, başka çözümler de araştırdı. Bu çözümlerin uzun süre, açıkça veya zımnen, anlatısal bilgiye ait olan bazı prosedürlere başvurmaktan kaçınamamış olmaları ise dikkate değer bir olgu.

Anlatısalın, şu veya bu biçim altında, anlatısal olmayanın içine bu geri dönüşü, kesin olarak aşılmış bir olgu olarak görülmemeli. Kaba bir kanıt: Bir "buluş"un ardından televizyona çağrılan, gazetelere mülâkat veren bilim insanları ne yapıyorlar? Tamamen destansılık dışı olan bir bilginin destanını anlatıyorlar. Böylece anlatı oyununun kurallarını yerine getirmiş oluyorlar ki, bunun baskısı, yalnız medya kullanıcılarında değil, kendi içlerinde de hâlâ ciddi ölçüde hissediliyor. İmdi, böyle bir olgu ne dikkate değmez ne de marjinal bir şey sayılmalı; zira bilimsel bilginin "popüler" bilgiyle ya da bundan ne kalmışsa onunla, ilişkisini gündeme getiriyor. Devlet, bilimin kendini bir destan olarak tasavvur edebilmesi için hayli masrafa girebiliyor; zira onun üzerinden kendini inanılır kılıyor, kendi karar vericilerinin ihtiyacı olan kamusal rıza veya onayı yaratıyor.[1]

---

[1] Bilimci (*scientiste*) ideoloji konusunda, bkz. *Survivre* 9 (Ağustos-Eylül 1971); Jaubert ve Lévy-Leblond ed. *op. cit.*, 51 ve devamında tekrar ele alınıyor. Bu derlemenin sonunda, bilimin sistemin egemenliğine girişinin çeşitli biçimlerine karşı mücadele eden süreli yayın ve eylem gruplarının bir bibliyografyası yer alıyor.

Dolayısıyla, anlatısala başvurmanın kaçınılmaz olması, en azından bilime özgü dil oyunu söylemlerinin doğru olmasını istediği, ama onları kendi imkânlarıya meşrulaştıramadığı ölçüde, ihtimal dışı değildir. Bu durumda, yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, hatırlamak ve proje yapmak ihtiyacı (tarihsellik ihtiyacı, aksan ihtiyacı) olarak değil, tersine unutma ihtiyacı (*metrum*, vezin ihtiyacı) olarak anlaşılacak indirgenemez bir tarih ihtiyacı olduğunu kabul etmek gerekecektir (altıncı bölüm).

Fakat bu noktaya gelmek için henüz erken. Yine de, aşağıdaki fikir ve düşünceler ifade edilirken, şu nokta hep akılda tutulacak: Meşrulaştırma problemine şimdiye dek önerilmiş olan, görünüşte eskiyip gündemden düşmüş çözümler, aslında ilke olarak böyle olmayıp yalnız büründükleri ifadelerde bu izlenimi verirler; dolayısıyla, bugün başka biçimler altında varlıklarını sürdürmelerine şaşmamak gerekir. Nitekim biz de şu anda burada, Batı bilimsel bilgisinin statüsünü netleştirmek için, bir hikâyesini kurmaya ihtiyaç duymuyor muyuz?

Yeni dil oyunu, daha başlangıcından itibaren, kendi meşruiyeti sorununu ortaya koyar: Temsilcisi Platon'dur. *Diyalog*lar'ın, bilim pragmatiğinin açıkça tema olarak, zımnen ön-varsayım olarak yerini aldığı pasajlarının tefsirini yapmanın yeri burası değil. Diyalog oyunu, kendine özgü gerekleriyle, araştırma ve öğretme gibi iki işlevi birden içine alarak, bu pragmatiği özetliyor. Orada daha önce sayılan kuralların bazılarını buluyoruz: Sırf uzlaşı (*homologia*) amaçlı akıl yürütme, uzlaşma imkânının güvencesi olarak göndergenin tekliği, tartışmanın tarafları arasında eşitlik, hatta bunun bir kader değil bir oyun olduğunun dolaylı olarak tanınması (çünkü zaaf ya da kabalık yüzünden kuralları kabul etmeyen bütün taraflar dışarda bırakılıyor).[2]

Ne var ki, oyunun kendisinin meşruiyeti sorununun da, bi-

[2] V. Goldschmidt, *Les Dialogues de Platon*, P.U.F., 1947.

limsel mahiyette olduğuna göre, diyalogda sorulan sorulara dahil olması gerekiyor. İyi bilinen ve daha baştan bu sorunu sosyo-politik otorite sorununa bağlayan bir örnek, *Devlet*'in VI. ve VII. kitaplarında veriliyor. Bilindiği gibi, burada yanıt, en azından kısmen, bir anlatıdan oluşuyor: İnsanların neden hikâye istediklerini ve bilgiyi tanımadıklarını anlatan mağara alegorisi. Böylece, bilgi, şehadetinin hikâyesiyle temellendirilmiş oluyor.

Ama dahası var: Meşruiyet gayreti bizzat formunun içinde, yani Platon'un *Diyaloglar*'ında, silahını anlatıya teslim ediyor; zira bunların her biri daima bir bilimsel tartışmanın hikâyesi biçimini alıyor. Tartışmanın hikâyesinin nakledilmekten çok gösteriliyor, anlatılmaktan çok sahneye konuyor olmasının[3], dolayısıyla epikten çok trajik türe uymasının, burada önemi yok. Bilimi başlatan Platoncu söylem bilimsel değil, hem de onu meşrulaştırma iddiasında olduğu ölçüde... Bilimsel bilgi doğru bilgi olduğunu öbür bilgiye, anlatıya, başvurmadan bilemez ve bildiremez; anlatı onun için bilgi-olmayandır, o olmazsa kendi kendini ön-varsaymak zorunda kalır ve böylece reddettiği duruma, savı kanıtsamaya, önyargıya düşer. Ama zaten anlatının otoritesine yaslanarak da aynı duruma düşmüş olmuyor mu?

Anlatısalın, bilimsel söylemin meşrulaştırılma söylemleri içinde –ki bunlar, kısmen de olsa, büyük antikçağ, ortaçağ ve klasik çağ felsefeleridir– tekrar tekrar ortaya çıkışlarını izlemenin yeri burası değil. Bu bitmeyen bir işkence. Descartes'ınki kadar kararlı bir düşünce bile bilimin meşruiyetini ancak Valéry'nin bir tinin tarihi[4] dediği şeyde ya da gerçekte bir formasyon romanı (*Bildungsroman*) olan *Yöntem Üzerine Konuş-*

---

[3] Terimler G. Genette, *Figures III, loc. cit.* den alındı.

[4] P. Valéry, *Introduction à la méthode de Léonard de Vinci* (1894), Gallimard, 1957 (aynı kitapta "Marginalia" [1930], "Note et digression" [1919], "Léonard et les philosophes" [1929] da yer alıyor).

ma'da serimleyebilmiştir. Aristoteles, bilimselliği beyan edilen söylemlerin tabi tutulacağı kuralların betimlenmesini (*Organon*), onların meşruiyetlerinin varlık üstüne bir söylemde aranmasından (*Metafizik*) ayırmak suretiyle ve hele bilimsel dilin, göndergenin varlığını dile getirme iddiası da dahil olmak üzere, sırf akıl yürütme ve kanıtlardan, yani diyalektikten[5], yapılmış olduğunu önererek, herhalde bu alanda en modernlerden biri olmuştur.

Modern bilimin gelişiyle, meşrulaş[tır]ma sorunsalında iki yeni bileşen ortaya çıkıyor. Önce, "kanıt nasıl kanıtlanır?" ya da daha genel olarak, "doğruluk koşullarına kim karar verir?" sorusuna yanıt vermek için, metafizik bir ilk kanıt ya da aşkın bir otorite aramaktan vazgeçilerek, doğruluk koşullarının, yani bilim oyununun kurallarının, bu oyunda içkin oldukları, kendisi de bilimsel olan bir tartışma dışında başka bir yoldan belirlenemeyecekleri, ve kuralların "iyi" olduğuna uzmanların uzlaşısını sağlamış olmaktan başka kanıt olmadığı kabul ediliyor.

Modernitenin, bir söylemin koşullarını bu koşullar üstüne bir söylemle tanımlamak şeklindeki bu genel tavır ve tutumu, daha yeni doğmakta olan hümanizm hareketinde ve çeşitli şekillerde Aydınlanma'da, *Sturm und Drang*'da, Alman idealist felsefesinde, Fransız tarihselci okulunda, anlatısal (popüler) kültürlerin saygınlığının iadesiyle birlikte gidiyor. Anlatı olayı meşrulaştırmanın bir dil sürçmesi olmaktan çıkıyor. Bilgi sorunsalında anlatıya bu açık çağrı, burjuvazinin geleneksel otoriteler karşısında kendi iradesine, hak ve özgürlüklerine sahip çıkışıyla bağlantılı yürüyor. Anlatıların bilgisi Batı'ya yeni otoritelerin meşruiyetine çözüm getirmek için geri geliyor. Anlatıya dayalı bir sorunsalda, şu soruya yanıt olarak bir kahraman adının beklenmesi doğaldır: Toplum adına karar vermeye *kimin* hakkı var? Buyrukları, onlara tabi olan insanlar için norm

[5] P. Aubenque, *Le problème de l'Etre chez Aristote*, P.U.F., 1962.

değeri taşıyan özne *kim*?

Sosyo-politik meşruiyetin bu şekilde sorgulanması, yeni bilimsel tutumla birleşiyor: Kahramanın adı halk, meşruiyetin alameti onun uzlaşısı, normlaştırma tarzı da konuşup tartışma. İlerleme fikri buradan doğal olarak çıkıyor: Aslında bilginin birikimini sağladığı varsayılan hareketten başka bir şeyi temsil etmiyor, fakat bu hareket yeni sosyo-politik özneyi de içine alacak şekilde gènişliyor. Bilginler topluluğunun doğru ve yanlış konusunda kendi içinde tartışması gibi, halk da haklı ve haksız konusunda kendi kendisiyle görüşüp danışma halinde; o topluluk nasıl bilimsel yasalar biriktiriyorsa, halk da aynı şekilde medeni yasalar biriktiriyor; topluluk nasıl yasalarını yeni bilgilerin ışığında gözden geçirip yeni "paradigmalar" üretiyorsa[6], halk da aynı şekilde kurucu hükümlerle uzlaşısının kurallarını yetkinleştiriyor.

Görülüyor ki, bu "halk", geleneksel anlatısal bilgilerde içerilen halktan her yönüyle ayrılıyor; zira bu bilgiler, yukarıda belirttiğimiz gibi, hiçbir kurucu tartışma, hiçbir birikimci ilerleme, hiçbir evrensellik iddiası içermiyor; bu sayılanlar bilimsel bilginin operatörleri. Buna göre, bu yeni "halk"la meşrulaştırma yönteminin temsilcilerinin aynı zamanda, artık kaderleri ancak kara cehalet olabilecek azınlık ya da potansiyel ayrılıkçılar olarak algılanan halkların geleneksel bilgilerinin aktif yok edicileri olmalarına şaşmamak gerekiyor.[7]

Aynı şekilde, ister istemez soyut olan (çünkü tek bilen özne, yani diğer dil oyunlarının tamamen dışında sadece doğruluk değeri taşıyan betimleyici söylemlerin gönderici-alıcısı modeline göre tasarlanmış) bu öznenin gerçek varlığının, içinde tar-

---

[6] P. Duhem, *Essai sur la notion de théorie physique de Platon à Galilée*, Hermann, 1908; A. Koyré, *Etudes galiléennes* (1940) Hermann, 1966; Th. Kuhn, *op. cit.*

[7] M. de Certeau, D. Julia ve J. Revel, *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois*, Gallimard, 1975.

tışıp karar verdiği kabul edilen ve tamamen ya da kısmen devleti de kapsayan, kurumlara asılı olması da anlaşılır bir şey. Böylelikle devlet sorunu da bilimsel bilgi sorunuyla sıkı biçimde iç içe geçmiş oluyor.

Ama öte yandan bu iç içeliğin basit bir şey olamayacağı da görülüyor, zira aslında ulus hatta insanlık demek olan "halk", özellikle siyasal kurumlarında, bilmekle yetinmiyor; yasa da koyuyor, yani norm değeri taşıyan buyruklar dile getiriyor.[8] Demek ki yeterliliğini sadece doğruluk alanına ait betimsel söylemler konusunda değil, "adalet" iddiası içeren buyurucu söylemler konusunda da icra ediyor. Dediğimiz gibi, anlatısal bilginin, kavramının da türemiş olduğu tipik özelliği işte böyle: Her iki vasfı birlikte içeriyor, tabii geri kalanları da...

Bahsettiğimiz ve bilginin geçerliği olarak anlatıyı yeniden devreye sokan meşrulaştırma tarzı böylece, anlatının öznesini bilişsel veya pratik olarak, yani bir bilgi kahramanı ya da bir özgürlük kahramanı olarak, tasavvur ettiğine göre, iki farklı doğrultu alabiliyor. Ayrıca bu alternatif nedeniyle, meşrulaştırma her zaman aynı anlamı taşımamakla kalmıyor, anlatının kendisi de bunun tamam bir versiyonunu vermekte yetersiz gibi görünüyor.

---

[8] Buyruk (*prescription*) ile norm arasındaki ayrım konusunda, bkz. G. Kalinowski, "Du métalangage en logique. Réflexions sur la logique déontique et son rapport avec la logique des normes", *Documents de travail* 48 (Kasım 1975), Università di Urbino.

9.
BİLGİYİ MEŞRULAŞTIRMA ANLATILARI

Meşrulaştırma anlatısının iki versiyonunu inceleyeceğiz; biri daha ziyade siyasi öbürü daha ziyade felsefi, ama her ikisi de çağdaş tarihte, özellikle bilginin ve bilgi kurumlarının tarihinde, büyük önem taşıyor.

Biri, özgürlük kahramanı olarak insanlığı konu alan söylem: Bütün halkların bilime hakları vardır. Sosyal özne zaten bilimsel bilginin de öznesi olmalıdır; olamamışsa, rahipler ve diktatörler tarafından engellenmiş olması yüzündendir... Bilim hakkı yeniden ele geçirilmelidir. Bu anlatının Üniversite ve Yüksek Okullardan ziyade ilköğretim politikasını yönlendirmesi anlaşılır bir durumdur.[1] [Fransa'da] III. Cumhuriyet'in [1875-1940] milli eğitim politikası bu ön-varsayımların gayet açık uygulamasıdır.

Yüksek öğretime gelince, bu anlatı onun alan ve ağırlığını sınırlandırır görünüyor. Örneğin, Napolyon'un bu konuda yürürlüğe koyduğu hükümler, genellikle devletin istikrarı için gerekli olan idari ve mesleki vasıfları üretmek kaygısına bağlanır.[2] Ama bu, bir noktayı gözden kaçırmak olur: Özgürlük an-

---

[1] Bu politikanın bir izi, orta öğretimin sonuna bir felsefe sınıfı eklenmesinde karşımıza çıkıyor. Ayrıca, "Groupe de recherches sur l' enseignement de la philosophie"nin [Felsefe Öğrenimi Araştırma Grubu], orta öğretimin birinci devresinden itibaren öğrencilere "felsefe okutma" projesinde: GREPH, "La philosophie déclassée, *Qui a peur de la philosophie?*" [Küme düşen felsefe, *Kim korkar felsefeden?*], Paris, Flammarion, 1977. Québec'te CEGEP'in programlarının, özellikle felsefe programlarının, yapısını belirleyen yönelim de bu imiş gibi görünüyor (bkz. örn. *Cahiers de l'enseignement collégial* 1975-1976, felsefe programları).

[2] Bkz. H. Janne, "L'Université et les besoins de la société contemporaine", *Cahiers de l'Association internationale des universités* 10 (1970), 5; alıntılayan: Commission d'étude sur les universités, *Documents de consultation*, Montréal, 1978.

latıları perspektifi içinde devlet de meşruiyetini kendinden değil, halktan alır. Yüksek öğretim kurumlarının İmparatorluk politikasıyla devlete ve ikincil düzeyde sivil topluma, vasıflı kadro yetiştirmek için fidelik olmaya adandığı doğruysa, bunların marifetlerini icra edecekleri yönetim ve meslek kurumları yoluyla, yeni bilgilerin halk içinde yayılması sayesinde, ulusun kendisi de özgürlüklerine kavuşmuş olacak demektir. Aynı uslamlama, daha güçlü gerekçelerle, asıl özgül bilimsel kurumların kurulmasında da geçerlidir. Devlet ne zaman "halkın" ulus adı altında eğitimini ve ilerleme yoluna sokulmasını doğrudan doğruya üstlense, özgürlükler anlatısına başvuru hemen karşımıza çıkıyor.[3]

Öbür meşrulaştırma anlatısıyla ise bilim, ulus ve devlet arasındaki ilişkiler tamamen farklı bir biçimde ele alınıp değerlendiriliyor. Bu olgu 1807-1810 yılları arasında Berlin Üniversitesi'nin kuruluşu sırasında ortaya çıkar.[4] XIX. ve XX. yüzyıllarda genç ülkelerde yüksek öğretimin yapılanması üzerindeki etkisi büyük olacaktır.

Bu kuruluş vesilesiyle, Prusya Hükümeti'ne Fichte'nin bir projesi ile Schleiermacher'in buna karşıt görüşleri sunuldu. Kesin kararı vermek de Wilhelm von Humboldt'a düştü. Hum-

---

[3] Bunun "katı" (nerdeyse mistik-askeri) bir ifadesi Julio Mesquita Filho, *Discorso de Paraninfo da primeiro turma de Licenciados pela Faculdade de Filosofia, Ciências e Letras da Universidade de Saô Paulo* (25 Ocak 1937)'de; Brezilya'da gelişmenin modern problemlerine uyarlanmış bir ifadesi de *Relatorio do Grupo de Trabalho, Reforma Universitaria*, Brasilia, eğitim, kültür, plan vb. bakanlıkları, Ağustos 1968'de görülebilir. Bu belgeler Brezilya'da üniversite konulu bir dosyanın içeriği olup, Saô Paulo Üniversitesi'nden Helena C. Chamlian ve Martha Ramos de Carvalho tarafından bana ulaştırılmıştır; nezaketlerine teşekkür ediyorum.

[4] Bu dosya, Miguel Abensour ve Collège de philosophie'nin himmeti sayesinde, Fransızca bilen okurların erişimine sunulmuştur: *Philosophies de l'Université. L'Idéalisme allemand et la question de l'université* (Schelling, Fichte, Schleiermacher, Humboldt, Hegel'den metinler), Payot, 1979.

boldt ikincinin daha "liberal" olduğu önerisi lehine görüş bildirdi.

Humboldt'un bu konudaki muhtırası okununca, tüm bilimsel kurum politikasını şu ünlü formüle indirgemek eğilimi ağır basar: "Bilimi kendisi için aramak". Ancak bu, Schleiermacher'in daha bütünlük içinde serimlediğine çok yakın olan ve burada bizi ilgilendiren meşrulaştırma ilkesinin hâkimiyetinde bulunan söz konusu politikanın nihai amaçları hakkında yanılmak olur.

Humboldt elbette bilimin kendi kurallarına tabi olduğunu, bilimsel kurumun "sürekli olarak kendi hayatiyetiyle yaşayıp kendini yenilediğini" bildirir. Fakat Üniversite'nin kendi maddesini, yani bilimi, "ulusun manevi ve ahlâki 'gelişimine' (*Bildung*) hasretmesi gerektiğini" de ilave eder.[5] Peki, bu *Bildung* etkisi çıkar gözetmeyen bir bilgi arayışından nasıl türeyebilir? Devlet, ulus, tüm insanlık kendisi için aranan bilgi anlayışına kayıtsız değil midir? Nitekim, Humboldt'un da itiraf ettiği üzere, onları ilgilendiren şey saf bilgi değil "karakter ve eylem"dir.

Hükümetin danışmanı böylece önemli bir anlaşmazlığın karşısında yer almış olur; bu durum Kantçı eleştirinin bilmekle istemek arasında meydana getirdiği kopmayı; yani sırf doğruluk ölçütüne tabi betimleyici söylemlerden (*dénotations*) oluşan bir dil oyunu ile, etik, sosyal, politik uygulamaları belirleyen ve ister istemez kararlar ve mecburiyetler de içeren bir dil oyunu arasındaki, başka deyişle, yalnız doğru değil adil de olması beklenen ve dolayısıyla son tahlilde bilimsel bilgi alanına ait olmayan söylemler arasındaki anlaşmazlığı, hatırlatmıyor da değildir.

Ancak bu iki söylem bütününün birleştirilmesi Humboldt projesinin hedeflediği ve salt bireylerin bilgi edinmesi değil, bilgi ve topluma göre tamamen "meşrulaşmış" bir öznenin yetiştirilmesi demek de olan *Bildung* için vazgeçilmez bir koşul-

---

[5] "Berlin'de yüksek bilim kurumlarının iç ve dış yapılaşması hakkında" (1810), *Philosophies de l'Université* içerisinde, *loc. cit.*, 321.

dur. Böylece Humboldt bir Tin'i yardıma çağırır, ki Fichte buna Hayat diyordu; bu Tin üçlü bir özlemle, daha doğrusu üç kat üniter bir özlemle, hareket eder: "her şeyi kökensel bir ilkeden türetme özlemi", ki bunun karşılığı bilimsel etkinliktir; "her şeyi bir ideale bağlama özlemi", ki etik ve sosyal pratiği yönetir; "bu ilkeyle bu ideali tek bir İde'de birleştirme özlemi", ki bilimde doğru sebeplerin araştırılmasının, moral ve politik hayatta adil amaçlarının peşinden koşulmasıyla çakışmamazlık etmemesini sağlar. Meşru özne de bu nihai sentezden oluşur.

Humboldt söz arasında bu üçlü özlemin "Alman ulusunun entelektüel karakterine" ait olduğunu da ilave etmeden geçmez.[6] Aslında bu öbür anlatıya, yani bilginin öznesinin halk olduğu fikrine, verilmiş bir ödündür, ama vurgulanmamış bir ödün. Aslına bakılırsa bu fikir Alman idealizminin önerdiği bilginin meşrulaştırılması anlatısına uygun olmaktan uzaktır. Schleiermacher, Humboldt, hatta Hegel gibi şahsiyetlerin devlete karşı duydukları kuşku bunun işaretidir. Schleiermacher iktidar kurumlarına bilim konusunda kılavuzluk eden dar kafalı milliyetçilik, korumacılık, faydacılık ve pozitivizmden korkuyorsa, bunun nedeni bilimin ilkesinin dolaylı biçimde bile olsa bunlarda mündemiç olmamasıdır. Bilginin öznesi halk değil, spekülatif zihniyettir (*esprit*). Bu zihniyet, Devrim'den sonra Fransa'da olduğu gibi bir Devlet'te somutlaşmaz, bir Sistem'de somutlaşır. Meşrulaştırma dil oyunu siyasal-devletsel değil, felsefidir.

Üniversitelerin yerine getirmek zorunda oldukları büyük işlev "bilgileri bütünsellikleri içinde serimlemek ve her türlü bilginin ilkeleriyle birlikte temellerini de meydana çıkarmak"tır, zira "spekülatif zihniyet olmaksızın yaratıcı bilimsel yetenek de olmaz".[7] Burada spekülasyon, bilimsel söylemin meşrulaştı-

---

[6] *Ibid.*, 323.

[7] F. Schleiermacher, "Pensées de circonstance sur les universités de conception allemande" (1808), *ibid.*, 270-271.

nlması üstüne söylemin taşıdığı ad oluyor. Okullar işlevseldir, üniversite ise spekülatif, yani felsefi.[8] Söz konusu felsefe, laboratuvarlarda ve üniversite öncesi öğretim kurumlarında özel bilimler halinde dağınık bulunan bilginin birliğini yeniden yerine koymalıdır; bunu ancak, onları tin'in oluşu içinde, demek ki rasyonel bir anlatı ya da meta-anlatı içinde, birtakım anlar olarak biribirlerine bağlayan bir dil oyunu üzerinden yapabilir. Hegel'in *Ansiklopedi*'si (1817-27), daha önce Fichte ve Schelling'de de Sistem idesi olarak mevcut olan bu tümleştirme (*totalisation*) projesini gerçekleştirmeye çalışacaktır.

Anlatısal bilginin geri dönüşü işte burada, aynı zamanda bir Özne de olan bir Hayatın bu gelişim düzeneğinde, özellikle göze çarpıyor. Tin'in evrensel bir "tarihi" vardır, tin "hayat"tır ve bu "hayat"ın kendisi olduğu şeyin hem serimlenimi hem formüllenimidir, kullandığı araç da bütün formlarıyla empirik bilimlerde düzenlenmiş olan bilgidir. Alman idealizminin ansiklopedisi bu özne-hayatın "tarihinin" anlatısıdır. Ancak, ürettiği şey aslında bir üst-anlatıdır (*métarécit*); zira bu anlatıyı anlatan, geleneksel bilgilerinin özel pozitifliğine sımsıkı sarınmış bir halk olmamalı, ama aynı şekilde uzmanlık dallarına tekabül eden profesyonalizmleriyle sınırlanmış bir bilginler topluluğu da olmamalıdır.

Bu [anlatıcı] ancak hem empirik bilimlerin söylemlerinin hem de popüler kültürlerin dolaysız kurumlarının meşruiyetini formüllendirmekte olan bir üst-özne olabilir. Bu üst-özne, bunların ortak temellerini dile getirerek, örtük nihai amaçlarını gerçekleştirmiş olur. İkamet ettiği yer spekülatif üniversitedir. Pozitif bilim ve halk onun ham formlarından ibarettir. Ulus devletin kendisi de halkı geçerli biçimde ancak spekülatif bilgi üstüne düşünmek suretiyle ifade edebilir.

Berlin Üniversitesi'nin hem kuruluşunu meşrulaştıran hem

---

[8] "Felsefi öğretim genel olarak her türlü üniversiter etkinliğin temeli olarak tanınıyor" (*ibid.*, 272).

de ileride gerek onun gerek çağdaş bilginin gelişimlerinin devindirici gücü olacak olan felsefeyi açık biçimde ortaya çıkarmak gerekiyordu. Söylendiği gibi, bu üniversite yapılanması, XIX. ve XX. yüzyıllarda, başta ABD olmak üzere birçok ülkede, yüksek öğretimin kuruluşuna veya reformlarına modellik etmiştir.[9] Ama daha önemlisi, bugün bile özellikle üniversite ortamında kaybolmuş olmaktan henüz uzak olan bu felsefe[10], bilginin meşruiyeti problemine getirilen bir çözüm hakkında özellikle canlı bir tasarım önermektedir.

Bilginin araştırılıp yayılması bir kullanılış ilkesiyle meşrulaştırılmıyor. Bilimin, devletin ve/veya sivil toplumun çıkarlarına hizmet etmesi gerektiği asla düşünülmüyor. İnsanlığın bilgiyle ve bilgi sayesinde onur ve özgürlükçe yükseldiğini söyleyen hümanist ilke ihmal ediliyor. Alman idealizmi, hem bilginin hem toplumun hem de devletin gelişmesini, Fichte'nin "ilahi Hayat" Hegel'inse "Tin'in Hayatı" adını verdiği bir Özne'nin "hayatının" gerçekleşmesi üzerine temellendiren bir üstilkeye başvuruyor. Bu bakış açısına göre, bilgi meşruiyetini önce kendinde buluyor; dolayısıyla devletin, toplumun vb. ne olduğunu söyleyebilen de o oluyor.[11] Fakat bu rolü de ancak adeta sahanlık değiştirerek, yani kendi göndergesinin (doğa, toplum, devlet, vb.) pozitif bilgisi olmaktan çıkarak ve aynı zamanda bilgilerin bilgisi haline, yani spekülatif hale gelerek, oynayabiliyor. Hayat, Tin gibi adlar altında aslında kendi kendini adlandırmış oluyor.

Spekülatif düzeneğin dikkate değer bir sonucu da, akla ge-

---

[9] A. Touraine bu organ nakli operasyonundaki çelişkileri şu eserde inceliyor: *Université et société aux Etats-Unis*, Seuil, 1972, 32-40.

[10] R. Nisbet'in vardığı sonuçlarda bile kendini hissettiriyor: *The Degradation of the Academic Dogma: the University in America, 1945-1970*, Londra, Heinemann, 1971. Yazar Kaliforniya Üniversitesi'nde (Riverside) profesördür.

[11] Bkz. G.W. Hegel, *Philosphie des Rechts* (1821), Fr. çev. *Principes de la philosophie du droit*, Gallimard, 1940.

lebilecek bütün göndergeler üstüne üretilecek tüm bilgi söylemlerinin, dolayımsız hakikat değerlerine göre değil, Tin ya da Hayat'ın güzergâhında belli bir yer ya da başka bir deyişle spekülatif söylemin anlattığı Ansiklopedi'de belli bir konum işgal etmelerinden dolayı kazandıkları değere göre ele alınmasıdır. Bu söylem bildiğini kendisi için serimleyerek, yani kendi kendini serimleyerek, diğer bilgi söylemlerini yalnızca zikreder. Bu perspektif içinde hakiki bilgi her zaman dolaylı bir bilgidir: Nakledilmiş ve meşruiyetini garanti eden bir öznenin üst-anlatısına dahil edilmiş söylemlerden oluşan dolaylı bir bilgi..

Aslına bakılırsa bütün söylemler için de durum böyledir, bilgi söylemi olmasalar bile, örneğin hukuk veya devlet söylemi gibi... Çağdaş hermeneutik söylem de[12], son kertede bilinebilecek bir anlam olduğunu temin eden ve böylelikle tarihe, özellikle de bilginin tarihine, meşruiyetini bahşeden bu ön-varsayımdan çıkmıştır. Söylemler burada kendi kendilerinin eşanlamlıları olarak alınıyor[13] ve birbirlerini ürettikleri kabul edilen bir hareketin içine konuyorlar. Spekülatif dil oyununun kuralları böyle. Üniversite ise, dından da anlaşıldığı gibi, bunun münhasır kurumu.

Ancak, demiştik yukarıda, meşruiyet problemi öbür yoldan da çözülebilir. Bunun farkını belirtmek lazım: Meşruiyetin birinci versiyonu bugün, bilginin statüsü dengesini yitirmiş ve spekülatif birliği parçalanmış görünürken, yeni bir canlılık kazanmış bulunuyor.

---

[12] Bkz. P Ricoeur, *Le conflit des interprétations.Essais d'herméneutique*, Paris, Seuil, 1969. H. Gadamer, *Warheit und Methode*, Tübingen, Mohr, 2. ed., 1965, Fr. çev. *Vérité et méthode*, Seuil, 1976.

[13] İki söylem alalım: (1) *Ay doğdu*; (2) */ay doğdu/ söylemi betimleyici bir söylemdir.* Burada, (2) numaradaki */ay doğdu/* öbeğinin, (1) numaranın eşanlamlısı olduğu söyleniyor. Bkz. J. Rey-Debove, *Le métalangage*, Le Robert, 1978, Bölüm IV.

[Bu görüşte] bilgi geçerliğini kendi kendisinde, kendi bilme imkânlarını edimleştirerek gelişen bir öznede değil, insanlıktan başka bir şey olmayan pratik bir öznede buluyor. Halkı harekete geçiren itici ilke kendi öz-meşrulaşımı içinde bilgi değil, kendi öz-kurulumu ya da başka bir deyişle, öz-yönetimi içinde özgürlük. Özne, somut ya da öyle sayılan bir özne; destanı da kendi kendini yönetmesine engel olan her şeye karşı verdiği kurtuluş mücadelesinin hikâyesi. Kendisi için koyduğu yasaların adil olduğu kabul ediliyor, herhangi bir dış doğaya uygun olduklarından değil, yasaları koyanlar temel yasa gereği o yasalara tabi yurttaşlardan başkası olmadığından ve sonuçta, yasanın adaleti sağlama iradesi –ki yurttaşın iradesidir– yasakoyucunun iradesiyle –ki adaletin yasa olmasıdır– örtüştüğünden dolayı.

İradenin özerkliği üzerinen gerçekleşen bu meşrulaş[tır]ma tarzı[14], görüldüğü gibi, Kant'ın buyruk (*impératif*) adını verdiği, çağdaş yazarlarınsa kural-koyucu (*prescriptif*) dedikleri tamamen farklı bir dil oyununa öncelik veriyor. Önemli olan, epistemolojik doğru (*vrai*) ölçütüne tabi *Dünya güneşin etrafında döner* türünden betimleyici söylemleri meşrulaştırmak değil, ya da salt bu değil, ahlaksal doğru (*juste*) ölçütüne ait, *Karthaca yok edilmeli* ya da *asgari ücreti x lira olarak belirlemek lazım* türünden kural koyucu söylemleri de meşrulaştırmak. Bu bakış açısından, pozitif bilginin, pratik özneyi, kural-koyma işleminin içinde icra edileceği gerçeklik hakkında bilgilendirmekten başka rolü olmuyor. Özneye, icra edilebilir olanın, yapılabilecek şeyin

---

[14] Bunun ilkesi, en azından aşkınsal etik konusunda, Kant'a: bkz. *Pratik Aklın Eleştirisi*. Politika ve empirik etik alanındaysa Kant temkinlidir: Kimse kendini aşkınsal normatif özneyle özdeşleyemeyeceğinden, kuramsal olarak mevcut otoritelerle uzlaşmak daha doğru olur. Bkz. örneğin: Antwort an der Frage: "Was ist 'Aufklärung'?", (1784), Fr. çev. Piobetta, "Qu'est-ce que les Lumières?" Kant, *La Philosophie de l'Histoire* içerisinde, Aubier, 1943.

sınırını çiziyor. Fakat icra operasyonunun kendisi, ne yapılacağı; ona ait değil. Bir girişimin mümkün olması başka, doğru/adil olması başka. Bilgi özne değil, öznenin hizmetinde; tek meşruiyeti (ama oldukça ağırlıklı bir meşruiyet), ahlaksallığın gerçeklik olmasını sağlamak.

Böylece, bilgiden topluma ve onun devletine doğru belli bir ilişki devreye sokuluyor ki bu, ilke olarak, araçtan amaca doğru bir ilişki. Şu da var ki, bilim insanları buna ancak devletin politikasını, yani koyduğu kurallar bütününü, ahlaken doğru buldukları takdirde onay vermeliler. Üyesi oldukları sivil toplumun devlet tarafından gerektiği gibi temsil edilmediği fikrindeyseler, devletin koyduğu kurallara sivil toplum adına karşı çıkabilirler. Bu türden bir meşrulaştırma onlara, pratik insan bireyleri sıfatıyla, haksız yani tam anlamıyla özerklik üzerine kurulmamış gördükleri bir siyasal iktidara bilgin olarak yardımı reddetme yetkesini tanır. Hatta söz konusu özerkliğin toplumda ve devlette nasıl gerçekleşmemiş olduğunu göstermek için, bilimlerini kullanmaya kadar gidebilirler. Böylece, bilginin eleştirel işlevi de yeniden gündeme gelmiş olur. Ama şu bir gerçek olarak kalır ki, bilginin, özerk insan topluluğu demek olan pratik öznenin hedeflediği amaçlara hizmet etmekten başka nihai bir meşruiyeti yoktur.[15]

Meşrulaştırma girişimindeki bu rol dağılımı, bizim açımız-

---

[15] Bkz. I. Kant, *art. cit.*; J. Habermas, *Strukturwandel der Oeffentlichkeit*, Frankfurt, Luchterhand, 1962; Fr. çev. de Launay, *L'espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Payot, 1978. Buradaki *public* (kamusal) ve *publicité* (kamuya açıklık) terimleri "rendre publique une correspondance privée" ["özel bir yazışmayı kamuya açmak"], "débat public" ["kamuya açık tartışma"] vb. deyimlerindeki gibi anlaşılmalı. Bu *Oeffentlichkeit* [açıklık, saydamlık] ilkesi 1960'lı yılların sonlarında birçok bilim insanı grubunun, özellikle "Survivre" hareketi, "Scientists and Engineers for Social and Political Action" (ABD) ve "British Society for Social Responsability in Science" (İngiltere) gibi grupların, faaliyetlerini yönlendirmiştir.

dan, sistem-özne kuramının tersine, bir üst-söylemde dil oyunlarını birleştirme veya tümleştirme imkânı olmadığını varsaydığı için ilginç. Burada aksine, pratik öznenin dilinden çıkan kural-koyucu söylemlere tanınan öncelik, onları ilke olarak, adı geçen özneyi bilgilendirmekten başka işlevleri olmayan bilim söylemlerinden bağımsız kılıyor.

İki noktaya dikkat çekiyoruz :

1. Marksizmin betimlediğimiz iki anlatısal meşrulaştırma tarzı arasında tereddütte kaldığını göstermek hiç de zor olmazdı. [Birinci tarzda] Üniversitenin yerini Parti, halk veya insanlığın yerini proletarya, spekülatif idealizmin yerini diyalektik materyalizm vb. alırdı; bundan sonuç olarak Stalinizm ve onun bilimlerle özel ilişkisi çıkardı ki, bunlar da zaten tinin hayatının eşdeğerlisi olan sosyalizme doğru yürüyüş üst-anlatısında birer alıntı (*citation*) olarak yer alırdı. Fakat Marksizm bunun aksine, ikinci versiyona uygun olarak, sosyalizmin söz konusu özerk öznenin oluşumundan başka bir şey olmadığı ve bilimlerin tüm meşrulaştırılma işinin de empirik özneye (proletaryaya) yabancılaşma ve ezilmeden kurtulup kendi kaderini eline alma imkânlarını vermekten ibaret olduğu ilkesini koyarak, pekâlâ eleştirel bilgi halinde de gelişebilirdi; bu görüş kabaca Frankfurt Okulu'nun konumu olmuştur.

2. Heidegger'in 27 Mayıs 1933'te Freiburg-im-Brisgau Üniversitesi rektörlüğüne atanma töreninde yaptığı *Konuşma*[16], meşrulaştırma işinin talihsiz bir aşaması olarak okunabilir. Spekülatif bilim orada varlığın sorgulanması haline gelir. Varlık ise "tarihsel-manevi halk" denen Alman halkının "kaderi" olur. Üç hizmet, çalışma, savunma ve bilgi, bu özneye verilecektir. Üniversite bu üç hizmetinin üst-bilgisini, yani bilimi sağlar. Demek ki meşrulaştırma idealizmdeki gibi, bilim adı verilen ve ontolojik iddia da taşıyan bir üst-söylemle yapılır. Fakat bu üst-

[16] G. Granel, *Annales de l'université de Toulouse-Le Mirail*'ın eki *Phi*'de bunun bir Fransızca çevirisini yayımlamıştır (Toulouse, Ocak 1977).

söylem tümelleştirici değil, sorgulayıcıdır. Öte yandan, bunun durduğu yer olan Üniversite bu bilimi, çalışarak, savaşarak ve bilerek onu gerçekleştirmeyi "tarihsel misyon" olarak üstlenmiş bir halka borçludur. Bu halk-öznenin yüce görevi ise insanlığın özgürleşmesi değil, kendi "hakiki tin dünyasının" gerçekleşmesidir ki, bu da "kendi toprak ve kan güçlerini en derin biçimde koruma gücünden" ibarettir. Bilgiyi ve bilgi kurumlarını meşrulaştırmak için tin anlatısına böylelikle ırk ve emek anlatılarının sokulması iki yönlü bir talihsizliktir: Kuramsal açıdan bir tutarsızlık örneği, ama mevcut politik bağlamda felaket denebilecek bir yankı bulmaya yeterli olması...

10.
GAYRİMEŞRULAŞTIRMA

Çağdaş toplum ve kültürde, sanayi-sonrası toplum ve postmodern kültürde[1], bilginin meşrulaştırılması sorunu artık başka terimlerle ortaya konuyor. Büyük anlatı, kendisine yüklenen birleştirme tarzı ne olursa olsun, yani ister spekülatif anlatı ister özgürleşme anlatısı söz konusu olsun, artık inanılırlığını yitirmiştir.

Anlatıların böyle gözden düşüşünde, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren teknik ve teknolojilerde görülen ve vurguyu eylemin amaçlarından ziyade araçları üzerine kaydıran büyük atılımın ya da ileri kapitalizmin, 1930-1960'lı yılları Keynesçiliğin koruması altında nispeten çekingen kalarak geçirdikten sonra yeniden harekete geçip yayılışıyla yarattığı, komünist seçeneği saf dışı ederek mal ve hizmetlerden bireyselce yararlanma ilkesini tekrar değerlendiren yeni zihniyetin sonucunu görmek mümkündür.

Aslında bu yaptığımız türden nedensellik arayışları her zaman düş kırıcı olmuştur. Bu seçeneklerden herhangi birini kabul ettiğimizi varsaysak bile, bu kez de adı geçen eğilimler ile, büyük spekülasyon ve özgürleştirme anlatılarının birleştirici gücünün zayıflaması arasındaki korelasyonu açıklamak gerekecektir.

Bir yandan kapitalizmin tekrar devreye girmesi ve yarattığı refahın, öbür yandan tekniklerdeki akılları karıştırıcı gelişmenin bilginin statüsü üzerine yapabileceği çarpıcı etki elbette anlaşılabilir bir şey. Fakat, çağdaş bilimin söz konusu etkiye henüz ortada yokken nasıl duyarlı olabileceğini anlamak için,

---

[1] Bkz. not 1. Postmodernizmin bazı bilimsel yönleri şu çalışmada derlenmiştir: I. Hassan, "Culture, Indeterminacy and Immanence: Margins of the (Postmodern) Age", *Humanities in Society* 1, (Kış 1978), 51-85.

daha önce XIX. yüzyılın büyük anlatılarının yapısında içerilmiş olan "gayrimeşrulaştırma" (*délégitimation*)[2] ve nihilizm tohumlarını arayıp bulmak gerekiyor.

Önce, spekülatif düzenek bünyesinde, bilgiyle ilişkisi açısından, bir tür muğlaklık (*équivoque*) barındırıyor. Bilginin ancak, kendi söylemlerini onları meşrulaştıran ikinci dereceden bir söylem (*autonymie*) içinde alıntılaması (*citation*) yoluyla kendini ikiye katladığı (*se redouble*) veya yükseldiği (*hebt sich auf*) ölçüde adına layık olduğunu gösteriyor. Bu bir bakıma şu demek oluyor: Herhangi bir göndergeyle (bir canlı organizma, bir kimyasal özellik, bir fizik olayı vb.) ilgili betimleyici söylem, dolaysızlığı içinde alındığında, gerçekte bildiğini sandığı şeyi bilmiyor. Pozitif bilim bir bilgi değil. Spekülasyon ise onun ortadan kaldırılmasından besleniyor. Böylelikle, Hegelci spekülatif anlatı kendi içinde, bizzat Hegel'in de itiraf ettiği gibi[3], pozitif bilgiye karşı bir şüphecilik içermiş oluyor.

Meşruiyetini bulamamış bir bilim sahici bilim değildir; hele onu meşrulaştıracak olan söylemin kendisi de, "avam işi" (*vulgaire*) bir anlatıyla aynı statüde bilim-öncesi bir bilgiye ait görünüyorsa, en alt sıraya, ideoloji veya güç aracı derekesine düşer. Empirik olmakla eleştirdiği bilim oyununun kuralları kendisine karşı çevrildiğinde, bu durum ister istemez meydana gelir.

Şöyle bir spekülatif söylemi alalım: "Bir bilimsel söylem ancak ve yalnız kendisi de evrensel bir doğurma sürecinde yer alabiliyorsa bir bilgidir." Bu söylem hakkında sorulacak soru şudur: Bu söylemin kendisi de belirlediği anlamda bir bilgi mi? Tabii ancak kendisi de evrensel bir doğurma sürecinde yer ala-

---

[2] Cl. Mueller *The Politics of Communication, loc. cit.*, 164'te "a process of delegitimation" ["bir gayrimeşrulaştırma süreci"] deyimini kullanıyor.
[3] Hegel *Tin'in Fenomenolojisi*'nin önsözünde, spekülatif feverarın doğal bilgi üzerindeki etkisini anlatmak için, "şüphenin yolu (...), umutsuzluğun yolu (...), şüphecilik" diye yazıyor.

biliyorsa böyle olacaktır. İmdi, bunu yapabilir. Bunun için bu sürecin (Tin'in Hayatı) var olduğunu ve kendisinin de bunun bir ifadesi olduğunu ön-varsayması yeter. Hatta bu ön-varsayım spekülatif dil oyunu için vazgeçilmezdir, zira yapılmazsa meşrulaştırma dilinin kendisi meşru olmayacak ve bilimle birlikte anlamsızlık denizine dalacaktır, en azından idealizme inanılırsa...

Ancak... Bu ön-varsayım tamamen başka ve bizi postmodern kültüre yaklaştıran bir anlamda da anlaşılabilir: Bu durumda, daha önce benimsemiş olduğumuz perspektife göre, bunun spekülasyon oyununu oynamak için gereken kurallar öbeğini tanımladığı söylenecektir.[4] Böyle bir değerlendirme ise, ilk önce bilgi dilinin genel işleyiş tarzı (*mode*) olarak "pozitif" bilimlerinkini benimsemeyi, ikinci olarak bu dilin daima açıklamak zorunda olduğu (formel ve aksiyomatik) ön-varsayımları çürüttüğünü kabul etmeyi gerektiriyor. Başka terimlerle ifade edersek, Nietzsche de "Avrupa nihilizmi"nin, bilimsel hakikatin şart koştuğu gereklerin, bu gereklerin kendilerine uygulanmasından çıktığını gösterirken farklı bir şey söylemiş olmuyordu.[5]

Böylece, hiç olmazsa bu açıdan, dil oyunlarınınkinden pek uzak olmayan bir perspektif fikri yüzeye çıkıyor. Burada, itici gücü meşrulaştırma gerekliliği olan bir gayrimeşrulaştırma süreciyle karşı karşıyayız. Alametleri XIX. yüzyıl sonundan itibaren gittikçe çoğalan bilimsel bilginin "bunalımı", bilimlerin sa-

---

[4] Metni aşırı ağırlaştırmamak için bu kurallar topluluğunun incelenmesini başka bir çalışmaya bırakıyoruz.

[5] Nietzsche, "Der europäische Nihilismus" (yzm N VII 3); "der Nihilism ein normaler Zustand" (yzm W II 1); "Kritik der Nihilism" (yzm W VII 3); "Zum Plane" (yzm W II 1), *Nietzsches Werke kritische Gesamtausgabe* içerisinde, VII, 1 & 2 (1887-1889), Berlin, de Gruyter, 1970. Bu metinler K. Ryjik'in bir yorumuna konu olmuştur: *Nietzsche, le manuscrit de Lenzer Heide*, daktilo ed. metin, Felsefe Bölümü, Université de Paris VIII (Vincennes).

yısının rastlansal olarak aşırı derecede artmasından ve kapitalizmin gelişmesinden değil, bilginin meşruiyet ilkesinin içeriden aşınmasından ileri geliyor. Bu aşınma, spekülasyon oyununun içinde iş başında bulunuyor; her bilimin içinde kendi yerini bulması gereken ansiklopedik dokuyu gevşeterek bilimlerin başlarını alıp gitmelerine izin veren de o...

Çeşitli bilimsel alanların sınırlarının klasik belirlenimleri de, aynı etki altında, bir yeniden sorgulama çalışmasına konu oluyor: Kimi disiplinler ortadan kalkıyor, bilimlerin sınırlarında örtüşmeler, geçişmeler meydana geliyor, buradan yeni alanlar doğuyor. Bilgilerin spekülatif hiyerarşisi yerini, sınırları durmadan yer değiştiren araştırmalardan oluşan içkin ve adeta "yatay" bir ağa bırakıyor. Eski "fakülteler" çatlayıp çeşit çeşit enstitü ve kurumlar halinde dağılıyor, üniversiteler spekülatif meşrulaştırma işlevlerini yitiriyor. Spekülatif anlatının boğduğu araştırma sorumluluğu üstlerinden kalkınca, yerleşik kabul edilen bilgileri aktarmakla yetiniyor ve didaktik yoluyla bilginden ziyade profesör yetiştirmeyi sağlıyorlar. Nietzsche onları işte bu durumda buluyor ve mahkûm ediyor.[6]

Öbür meşrulaştırma sürecine, *Aufklärung*'dan gelen özgürleş[tir]me (*émancipation*) düzeneğine gelince, onun içeriden yıpranma gücü de spekülatif söylemde etkili olandan aşağı değil. Ancak başka bir yönü etkiliyor. Tipik özelliği, bilimin meşruiyetini, doğruyu, etik, sosyal ve siyasal pratik içinde eyleyici durumundaki muhatapların özerkliği üstüne temellendirmek. Oysa gördük ki bu meşrulaştırma daha baştan problem yaratıyor: Bilişsel değerli betimleyici bir söylemle pratik değerli buyurucu bir söylem arasındaki fark, yerindelik (*pertinence*), demek ki vasıf farkı. Bir realitenin ne olduğunu betimleyen bir söylem doğru ise, etkisi zorunlu biçimde onu değiştirmek olacak buyurucu söylemin de doğru (*juste*) olduğunu hiçbir şey

---

[6] "Öğretim kurumlarımızın geleceği hakkında" (1872), Fr. çev. Backès, F. Nietzsche, *Ecrits posthumes* 1870-1873 içerisinde, Gallimard, 1975.

kanıtlayamaz.

Kapalı bir kapıyı ele alalım. "*Kapı kapalı*"dan "*Kapıyı açın*"a önermeler mantığı anlamında bir sonuç (*conséquence*) beklentisi yok. İki söylem, farklı yerindelikler, dolayısıyla farklı yeterliliği belirleyen iki ayrı özerk kural öbeğine bağlı. Burada, aklın böylece bir yanda bilişsel veya kuramsal öbür yanda pratik olmak üzere ikiye bölünmesi, bilimsel söylemin meşruiyetine saldırı sonucunu veriyor, ama doğrudan doğruya değil dolaylı olarak, onun kendine özgü kurallara sahip bir dil oyunu olduğunu açığa vurarak (Kant'taki, bilginin *a priori* koşulları bu kuralların ilk görünümlerinden biri); fakat pratik oyunu (kaldı ki estetik oyunu da) kurala bağlamak yönünde hiçbir görev üstlenmeyerek... Böylece o oyun da diğerleriyle eşitlik durumuna konmuş oluyor.

Bu "gayrimeşrulaştırma" biraz ileri götürülür, kapsamı biraz daha genişletilirse, –ki Wittgenstein'ın ve Martin Buber, Emmanuel Lévinas gibi düşünürlerin kendi usullerince yaptıkları da bu[7]– postmodernliğin önemli bir akımına yol açıyor: Bilim kendi oyununu oynar, diğer dil oyunlarını meşrulaştıramaz. Örneğin, kurallama, norm koyma oyunu, onun erimi dışındadır. Ama asıl önemlisi, her şeyden önce, spekülasyonun varsaydığı gibi kendi kendini de meşrulaştıramaz.

Dil oyunlarının bu dağılıp gitme sürecinde, sosyal öznenin kendisi de eriyip kaybolur gibi görünüyor. Sosyal bağ dil üzerinden kuruluyor, ama bir tek liften ibaret değil. Farklı kurallara tabi en az iki tür, gerçekteyse belirsiz sayıda dil oyununun kesiştiği bir doku veya örgü bu. Wittgenstein şöyle yazıyor:

---

[7] M. Buber, *Je et Tu*, Aubier, 1938; id., *Dialogisches Leben*, Zürich, Müller, 1947. E Lévinas, *Totalité et infini*, La Have, Nijhoff, 1961; id., "Martin Buber und die Erkenntnistheorie (1958)", Divers, *Philosophen des 20. Jahrhunderts* içerisinde, Stuttgart, Kohlhammer, 1963; Fr. çev. "Martin Buber et la théorie de la connaissance", *Noms propres*, Montpellier, Fata Morgana, 1976.

"Dilimizi eski bir şehir olarak görebiliriz: daracık sokaklar ve küçük meydancıklar, eski ve yeni küçük evler ve yeni dönemlerde büyütülmüş başka evlerden oluşmuş bir labirent; bütün bunlar, cetvelle çizilmiş geniş caddelerin kenarlarına dizili hep bir örnek evlerden oluşan birçok yeni varoşlarla kuşatılmış."[8] Ve tektümellik (*unitotalité*) ya da bir bilgi, üst-söyleminin otoritesi altında sentez ilkesinin uygulanamaz olduğunu daha iyi göstermek üzere, şu soruyu sorarak dil "şehrini" eski zincirleme kıyas paradoksuna tabi tutuyor: "Kaç ev veya kaç sokaktan itibaren bir şehir şehir olmaya başlar?"[9].

"Kimyasal sembolizm, notation infinitésimale" gibi yeni diller gelip eskilere ekleniyor ve şehrin varoşlarını oluşturuyorlar.[10] Otuz beş yıl sonra, bunlara makine-diller, oyun kuramı matrisleri, yeni müzik notasyonları, betimleyici olmayan mantıkların (zaman mantıkları, ödev mantıkları, modal mantıklar) notasyonları, genetik şifrenin dili, fonolojik yapıların yazımları vb. gibi dilleri de ekleyebiliyoruz.

Bu parçalanıp dağılmadan kötümser bir izlenim edinilebiliyor: Kimse bu dillerin hepsini konuşamıyor, evrensel bir üstdilleri de yok, sistem-özne projesi başarısız, özgürleşme projesinin bilimle hiçbir ilgisi yok, şu veya bu özel bilginin pozitivizmine dalıp gitmişiz, bilginler bilimci olmuş, mantar gibi çoğalan araştırma görevleri hiç kimsenin hâkim olamadığı parçacık-araştırmalar olmuş[11]; öte yandan spekülatif veya hümanist

---

[8] *Investigations philosophiques, loc. cit.*, § 18.

[9] *Ibid.*

[10] *Ibid.*

[11] Bkz. örneğin, "La taylorisation de la recherche", *(Auto)critique de la science* içerisinde, *loc. cit.*, 291-293. Özellikle, D.J. de Solla Price (*Little Science, Big Science*, N.Y., Columbia U.P., 1963); bu yazar, (yayın sayısıyla ölçülen) yüksek üretimli az sayıda araştırmacı ile düşük üretimli büyük bir araştırmacı kitlesi arasındaki yarılmayı vurguluyor. İkincilerin sayısı birincilerin sayısının karesiyle orantılı olarak artıyor, öyle ki birincilerin sayısı gerçek anlamda ancak yirmi yılda bir artıyor.

felsefe de kendi meşrulaştırma işlevlerini iptal etmek zorunda kalıyor[12] ki, bu da tam hâlâ onları üstlendiğini iddia ettiği yerde içine düştüğü bunalımı ya da tam gerçekçilik gereği mantıkların veya düşünce tarihlerinin incelemesinden vazgeçtiği yerde onlara indirgenmesini açıklıyor.[13]

Bu kötümserlik Viyana'da yüzyıl başı kuşağını besleyen duygudur: Musil, Kraus, Hofmannstahl, Loos, Schönberg, Broch gibi sanatçıları, aynı zamanda Mach ve Wittgenstein gibi filozofları da.[14] Bunlar kuşkusuz gayrimeşrulaştırmanın kuramsal ve sanatsal bilinç ile sorumluluğunu mümkün olduğu kadar ileri götürmüşlerdir. Bugün, bu yas tutma görevinin artık yerine getirilmiş olduğu söylenebilir. Yeniden başlamanın gereği yoktur. Buradan, Viyana Çevresi'nin geliştirmekte olduğu pozitivizm[15] kapısından çıkmamak ve dil oyunları üstüne araştırmasında performatiflikten başka bir tür meşrulaştırmanın perspektifini çizmek Wittgenstein'in güçlü yanı olmuştur. Postmodern dünyanın işi şimdi bununla. İnsanların çoğu için, kaybo-

---

Price buradan sosyal varlık olarak bilimin *demokratik olmadığı* (59) ve *the eminent scientist*'in [büyük insanlarının] *the minimal one*'a [küçük olanlara] göre yüz yıl önde olduğu (56) sonucuna varıyor.

[12] Bkz. J. T. Desanti, "Sur le rapport traditionnel des sciences et de la philosophie", *La philosophie silencieuse ou critique des philosophies de la science*,Seuil, 1975.

[13] Üniversite düzeyinde felsefenin insan bilimleri arasında sınıflanması bu açıdan mesleğin kaygılarını çok aşan bir önem taşıyor. Biz meşrulaştırma çabası olarak felsefenin yok olmaya mahkûm olduğuna inanmıyoruz; fakat bu işi belki ancak üniversite kurumuyla bağlarını gözden geçirmek suretiyle yapabilecek veya hiç olmazsa ilerletebilecektir. Bu konuda bkz. *Projet d'un institut polytechnique de philosophie*'nin dibaçesi, Felsefe Bölümü, Universitéde Paris VIII (Vincennes), 1979.

[14] Bkz. A. Janik ve St. Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, N.Y., Simon & Schuster, 1973. J. Piel, ed., "Vienne début d'un siècle", *Critique*, 339-340 (Ağustos-Eylül 1975).

[15] Bkz. J. Habermas, "Dogmatisme, raison et décision: théorie et pratique dans une civilisation scientifisée" (1963), *Théorie et pratique II*, *loc. cit.*, 95.

lan anlatı nostaljisinin kendisi de artık kaybolmuştur. Ama bundan hiç de onların barbarlığa mahkûm oldukları sonucu çıkmaz. Oraya düşmelerini engelleyen, meşrulaştırmanın kendi dilsel pratiklerinden ve aralarındaki iletişimsel etkileşimden başka bir yerden gelemeyeceğini bilmeleridir. Her türlü başka inancın önünde, "sakalının arasından gülümseyen" bilim onlara gerçekçiliğin zahmetli kanaatkârlığını öğretmiştir.[16]

[16] "La science sourit dans sa barbe" [bilim sakalının arasından gülümsüyor] cümlesi Musil'in *Niteliksiz Adam* romanında bir başlığın adıdır; alıntı ve yorum: J. Bouveresse, "La problématique du sujet...", *loc. cit.*

11.
ARAŞTIRMA VE PERFORMATİVİTE İLE MEŞRULAŞTIRILMASI

Bilime dönelim ve önce araştırmanın pragmatiğini inceleyelim. Araştırma bugün temel kurallamalarında iki önemli değişikliğin etkisi altında: akıl yürütmenin zenginleşmesi, kanıtları öne sürmenin karmaşıklaşması.

Aralarında Aristoteles, Descartes, Stuart Mill vb.'nin da bulunduğu birçok düşünür, zaman zaman, betimleyici değerde bir söylemin, alıcısının onayını elde etmek için uymak zorunda olduğu kuralları saptamayı denemiştir.[1] Bilimsel araştırma bu yöntemlere pek aldırış etmez. Dediğimiz gibi tanıtlayıcı özellikleri adeta klasik düşünürlerin aklına meydan okur görünen dil oyunları kullanabilir ve kullanır. Bachelard bunların bir bilançosunu çıkarmıştı, ama şimdiden eksik kalmıştır bu.[2]

Ancak bu dillerin kullanımı kuralsız değildir. Pragmatik denebilecek bir koşula tabidir ki, bu da kendi kurallarını bizzat belirlemek ve alıcıdan bunları kabul etmesini istemekten ibarettir. Bu koşul yerine getirilerek bir aksiyomlar öbeği (*axiomatique*) tanımlanır; bu da önerilen dilde kullanılacak simgelerin tanımını, bu dilin deyim ve deyişlerinin alıcı tarafından kabul edilebilmek için uymak zorunda olduğu formları (doğru kurulmuş ifadeler) ve söz konusu deyimlerle yapılmasına izin verilecek ve asıl aksiyomların tanımladığı işlemleri kapsar.[3]

---

[1] Aristoteles *Analitikler*'de (yakl. -330), Descartes *Regulæ ad directionem ingenii* (1628) ve *Principes de la Philosophie*'de (1644), Stuart Mill *Système de logique inductive et déductive*'de (1843).

[2] G. Bachelard, *Le rationalisme appliqué*, P.U.F., 1949; M. Serres, "La réforme et les sept péchés", *L'Arc* 42 (Bachelard özel sayısı), 1970.

[3] D. Hilbert, *Grundlagen der Geometrie*, 1899; N. Bourbaki, "L'architecture des mathématiques" in Le Lionnais ed., *Les grands courants de la pensée mathématique*, Hermann, 1948; R. Blanché, *L'axiomatique*, P.U.F., 1955.

İyi ama, bir aksiyomlar öbeğinin ne içerdiği veya içermesi gerektiği nasıl bilinecek? Yukarıda sayılan koşullar biçimsel. Bir biçimsel dilin, bir aksiyomatiğin biçimsel koşullarını yerine getirip getirmediğini belirleyen bir üst-dil olması lazım, ki bu da mantığın dili...

Burada, sırası gelmişken, bir nokta açıklığa kavuşturulmalı. Bilim insanının işe aksiyomlar öbeğinin tespitle başlayıp sonra ona göre kabul edilebilir söylemleri ondan çıkarması ya da aksine, önce olguları ortaya koyup dile getirilmesi ve sonra onları dile getirmekte kullandığı dilin aksiyomlar öbeğinin bulmaya çalışması mantıksal değil ancak empirik bir alternatif oluşturur. Bu, araştırmacı için, ve tabii filozof için de, elbette büyük önemi haizdir, fakat söylemlerin geçerliğini sağlama sorunu her iki durumda da aynı şekilde konmuştur.[4]

Meşrulaştırma için daha yerinde bir soru şu: Mantıkçı, bir aksiyomlar öbeğinde istenen özellikleri hangi ölçütlere göre belirliyor? Bir bilimsel dil modeli var mı? Bu model tek mi? Doğrulanıp yanlışlanması mümkün mü? Biçimsel bir sistemin sentaksından genel olarak istenen özellikler[5], tutarlılık (örneğin "olumsuzlama" konusunda tutarlı olmayan bir sistem, bir önermeyle onun karşıtını aynı şekilde bünyesine kabul eder), sentaktik bütünlük (fazladan bir aksiyom eklenirse sistem tutarlığını yitirir), kararverebilirlik (herhangi bir önermenin sisteme ait olup olmadığına karar vermeyi mümkün kılan etkili bir yol mevcut) ve –son olarak– aksiyomların birbirlerine göre bağımsızlığıdır. İmdi Gödel, aritmetik sisteminde, sistem içinde ne kanıtlanabilen ne çürütülebilen bir önermenin varlığını etkili biçimde ortaya koymuştur; bundan, aritmetik sisteminin

---

[4] Bkz. Blanché, *op. cit.*, böl. V.

[5] Burada R. Martin'i izliyoruz: *Logique contemporaine et formalisation*, P.U.F., 1964, 33-41 ve 122 ve devamı.

bütünlük koşulunu yerine getirmediği sonucu çıkmaktadır.[6]

Bu özellik genelleştirilebilir olduğundan, formel sistemlerde de birtakım iç sınırlamalar olduğunu kabul etmek gerekir.[7] Bu sınırlamalar şu anlama gelir: Mantıkçı açısından, bir yapay dili (aksiyomlar öbeğini) betimlemek için kullanılan üst-dil, "doğal dil" ya da "günlük dil"dir; bu dil evrenseldir, çünkü bütün diğer diller ona tercüme edilebilir; ancak, "değilleme" açısından tutarlı değildir: Paradokslar oluşmasına imkân verir.[8]

Bu yüzden, bilginin meşrulaştırılması sorusu başka şekilde soruluyor. Betimleyici karakterde bir söylemin doğru olduğu söylendiğinde, içinde kararverilebilir ve kanıtlanabilir olduğu aksiyomlar sisteminin de formüllendirilmiş olduğu, muhataplarca bilindiği ve biçimsel olarak mümkün olduğu kadar tatminkâr kabul edildiği varsayılıyor. Örneğin, Bourbaki grubunun matematiği böyle bir anlayış içinde gelişmiştir.[9] Fakat benzer gözlemler başka bilimler için de yapılabilir. Onlar da statülerini, işleyiş kuralları kendileriyle kanıtlanamayan, ancak uzmanlar arasında bir uzlaşıya konu olabilen bir dilin varlığına borçludurlar. Bu kurallar, en azından içlerinden bazıları, istek

---

[6] K. Gödel, "Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme", *Monatschrift für Mathematik und Physik* 38 (1931). Gödel teoreminin meslekten olmayanların da anlayabileceği bir serimlemesi için, bkz. D. Lacombe, "Les idées actuelles sur la structure des mathématiques", Divers, *Notion de structure et structure de la connaissance* içinde, Albin-Michel, 1957, 39-160.

[7] J. Ladrière, *Les limitations internes des formalismes*, Louvain & Paris, 1957.

[8] A. Tarski, *Logique, sémantique, métamathématique* I, Armand-Colin, 1972. J.P. Desclès ve Z. Guentcheva-Desclès, "Métalangue, métalangage, métalinguistique", *Documents de travail* 60-61, Università di Urbino (Ocak-Şubat 1977).

[9] *Les éléments des mathématiques*, Hermann, 1940 ve sonrası. Bu çalışmanın uzak çıkış noktaları, Öklid geometrisinin bazı "postülalarının" ilk kanıtlanma girişimlerinde bulunuyor. Bkz. L. Brunschvicg, *Les étapes de la philosophie mathématique*, P.U.F., 3. ed., 1947.

biçimindedir; istek, norm koymanın bir modalitesidir.

Demek ki, bir bilimsel söylemin kabulü için istenen akıl yürütmede de, "birincil" olarak, akıl yürütmenin araçlarını tespit eden kuralların kabulü koşuluna tabidir (gerçekte bu koşul, yineleme ilkesi uyarınca, sürekli olarak yenilenir). Bu bilginin iki dikkate değer özelliği buradan gelir: Araçlarının esnekliği, yani dillerinin çokluğu; pragmatik karakteri, yani taraflar arasında yapılmış bir sözleşmeye bağlı olarak, orada yapılan "hamlelerin" kabul edilebilirliği (yeni önermelerin devreye sokulabilmesi). Yine buradan, bilgide görülen iki tür "ilerleme" arasındaki fark: Biri, yerleşik kurallar çerçevesinde yeni bir hamleye (yeni akıl yürütmeye), öbürü yeni kurallar icadına, dolayısıyla bir oyun değiştirme işlemine tekabül ediyor.[10]

Bu yeni duruma, doğal olarak, akıl kavramında meydana gelen önemli bir yer değiştirme tekabül ediyor. Evrensel bir üst-dil ilkesi yerini, betimleyici söylemlere sav sağlayabilecek formel ve aksiyometrik sistemlerin çoğulluğu ilkesine bırakıyor; bu sistemler de evrensel fakat tutarlı olmayan bir üst-dilde betimleniyor. Klasik ve modern bilimde paradoks hatta paralojizm sayılan şeyler, söz konusu sistemlerin herhangi birinde yeni bir inandırma gücü bulabiliyor ve uzmanlar topluluğunun onayını elde edebiliyor.[11] Burada izlediğimiz dil oyunlarına dayalı yöntemi de, iddiasızca, bu düşünce akımına ait sayıyoruz.

Araştırmanın, kanıtların kullanılmasını ilgilendiren öbür önemli yönüne döndüğümüzde, bambaşka bir doğrultuya sürükleniyoruz. Bu iş, ilke olarak, yeni bir söylemi, adli retorik durumunda tanıklık ya da kanıt olarak kabul ettirmeye yönelik akıl yürütmenin bir parçası.[12] Fakat özel bir problem çıkarıyor:

---

[10] Th. Kuhn, *The Structure..., loc. cit.*

[11] Mantıksal-matematiksel paradoksların bir sınıflaması şurada bulunabilir: F.P. Ramsey, *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, N.Y., Harcourt, Brace & Co., 1931.

[12] Bkz. Aristoteles, *Rhétorique* II, 1393 a ve devamı.

Gönderge (gerçeklik), bilim insanları arasındaki tartışmaya onunla çağırılıyor ve orada yer buluyor.

Kanıt sorununun problem çıkardığını, zira kanıtın da kanıtlanması gerektiğini söylemiştik. Hiç olmazsa kanıtın araçları, diğer bilim insanlarını sonuca götürmüş olan süreci tekrarlayarak sonuçtan emin olabilsinler diye, açıkça ortaya konabilir. Ama yine de bir kanıt öne sürmek bir olguyu tespit ettirmektir. Ama böyle bir tespit nedir? Göz, kulak, bir duyu organı tarafından yapılan bir kayıt mı?[13] Duyular aldatıcıdır; ayrıca erim alanı ve ayırıcı güç açısından da sınırlıdırlar.

Burada teknikler devreye giriyor. Başlangıçta bunlar insan organlarının veya fizyolojik sistemlerinin, verileri almak veya bağlamı etkilemek işlevi üstlenmiş protezleri olup[14], bir tek ilkeye tabidirler: Performansların optimizasyonu, yani *output*'un [*çıktı*nın] (elde edilecek bilgiler veya değişiklikler) arttırılması, bunları elde etmek için harcanan *input*'un [*girdi*nin] azaltılması.[15] Demek ki bunlar, yerindelik ölçütü ne doğruluk ne haklılık ne güzellik vb. olup sadece etkililik olan oyunlar: Teknik bir "hamle", bir başkasından daha iyi sonuç verdiği ve/veya daha az harcama yaptığı zaman "iyi" sayılıyor.

Teknik yeterliliğin bu tanımı son dönemlere ait. Buluşlar uzun zaman, tesadüfi ya da bilgi kadar veya bilgiden çok sanatları (*tekhnai*) ilgilendiren araştırmalar vesilesiyle, birbirinden kopuk olaylar şeklinde yapılagelmiştir. Örneğin klasik devir Yunanlıları bilgiyle teknikler arasında kapsamlı bir ilişki

---

[13] Bu aynı zamanda tanıklık ve tarihsel kaynak problemidir: Olay kulaktan dolma olarak mı, *de visu* [gözle görülerek] mi öğrenilmiş? Bu ayrım Herodotos'ta bile ortaya çıkıyor. Bkz. Fr. Hartog, "Hérodote rapsode et arpenteur", *Hérodote* 9 (Aralık 1977), 56-65.

[14] A. Gehlen, "Die Technik in der Sichtweise der Anthropologie", *Anthropologische Forschung*, Hamburg, 1961.

[15] A. Leroi-Gourhan, "Milieu et techniques", Albin-Michel, 1945; id., *Le geste et la parole I, Technique et langage*, Albin-Michel, 1964.

kurmuyorlardı.[16] XVI. ve XVII. yüzyıllarda bile "perspecteur"lerin çalışmaları hâlâ merak kurcalayıcı gösteriler ve sanatsal yenilikler kategorisindedir.[17] XVIII. yüzyıl sonuna kadar durum böyle olacaktır.[18] Ve günümüzde de, bazan amatör becerileriyle (*bricolage*) akraba "vahşi" teknik buluş etkinliklerinin, bilimsel tartışma ihtiyacının dışında, hâlâ varlıklarını sürdürmekte oldukları savunulabilir.[19]

Buna karşın, bilgiyi kanıta dayandırma ihtiyacı, bilimsel bilginin pragmatiği geleneksel veya vahyedilmiş bilginin yerini aldıkça, kendini gittikçe daha güçlü biçimde hissettiriyor. Daha *Discours*'un başında Descartes laboratuvar kredisi talep eder. O zaman problem artık ortaya konmuştur: Kanıt sunma amacıyla insan vücudunun performanslarını optimize eden aygıtlar fazladan bir harcama gerektirir. Demek ki, kanıt yoksa söylemlerin doğrulanması da yok, yani para yoksa hakikat de yok... Bilimsel bilginin dil oyunları zenginlerin oyunları olacak, bu oyunlarda en zengin olan en çok haklı çıkma şansına sahip olacaktır. Zenginlik, etkililik ve hakikat arasında bir denklem kurulmaya başlamıştır.

XVIII. yüzyıl sonunda, birinci sanayi devrimi esnasında meydana gelen bir olay da mütekabiliyetin (*réciprocité*) keşfidir: Zenginlik olmadan teknik olmuyor, ama tekniksiz zen-

---

[16] J. P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs*, Maspero, 1965, özellikle böl. 4: "le travail et la pensée technique".

[17] J. Baltrusaitis, *Anamorphoses ou magie artificielle des effets merveilleux*, O. Perrin, 1969.

[18] L. Mumford, *Technics and Civilization*, N.Y., 1934; Fr. çev. Montanier, *Technique et civilisation*, Seuil, 1950. B. Gille, *Histoire des techniques*, Gallimard (Pléiade), 1978.

[19] Bunun çarpıcı bir örneği M.J. Mulkay ve D.O. Edge tarafından incelenmiştir: "Cognitive, Technical and Social Factors in the Growth of Radio-astronomy", *Social Science Information* (1973), 25-61: İzafiyet kuramının bazı öngörülerini kontrol etmek için amatör radyo istasyonlarının kullanılması.

ginlik de olmuyor. Teknik düzenek bir yatırım gerektiriyor; fakat, madem ki uygulandığı performansı optimize ediyor, aynı şekilde bu iyileşmiş performansın üreteceği artı değeri de optimize edebilir. Bunun için bu artı değerin gerçekleşmesi, yani performansın ürününün satılması yeter. Ve sistem de kendi üzerine şöyle kapatılabiliyor: Söz konusu satışın gelirinden bir parça, performansı daha da iyileştirmeyi amaçlayan araştırma fonu tarafından yutuluyor. İşte bilim tam burada bir üretim gücü, yani kapitalin dolaşımında bir an haline geliyor.

Tekniklere önce performansları iyileştirme ve artı-ürünleri gerçekleştirme zorunluluğunu dayatan faktör, bilgiden ziyade zenginleşme arzusudur. Tekniğin kârla "organik" ortaklığı bilimle el ele vermesinden önce geliyor. Teknikler çağdaş bilginin içinde ancak genelleşmiş performativite zihniyeti dolayımıyla önem kazanıyorlar. Bugün bile bilgide ilerlemenin teknolojik yatırıma bağlı ve tabi olması dolayımsız değil.[20]

Fakat kapitalizm çıkagelip araştırma kredileriyle ilgili bilimsel probleme kendi çözümünü getiriveriyor: Doğrudan doğruya, çalışmalarını öncelikli olarak performativite ve piyasa

---

[20] Mulkay tekniklerle bilimsel bilginin göreli bağımsızlığı için esnek bir model geliştiriyor: "The Model of Branching", *The Sociological Review* XXXIII (1976), 509-526. National Academy of Sciences'ın Science and Public Committee'si başkanı ve "Brooks Raporu"nun (OCDE, Haziran 1971) ortak yazarı H. Brooks, 60'lı yıllarda AR-GE yatırımlarının yapılış tarzını eleştirirken şöyle diyordu: "Aya ulaşma yarışının sonuçlarından biri, teknolojik innovasyonun maliyetini düpedüz karşılanamayacak dereceye kadar arttırması olmuştur. (...) Araştırma özgün anlamıyla uzun vadeli bir faaliyettir; aşırı bir hızlanma veya yavaşlama itiraf edilmeyen bazı masraflara ve birçok da yetersizliğe sebep olur. Entelektüel üretim de belli bir ritmin dışına çıkamaz." ("Birleşik Devletler'in bir bilim politikası var mı?», *La Recherche* 14, Temmuz 1971, 611). Mart 1972'de, Research Applied to National Needs (RANN) fikrini ortaya atan Beyaz Saray bilim danışmanı E. E. David Jr. da aynı yönde sonuçlara varıyordu: Araştırma için geniş ve esnek bir strateji, gelişme içinse daha zorlayıcı bir taktik (*La Recherche* 21, Mart 1972, 211).

kaygılarının "uygulamalara" yönlendirdiği, şirketlerin ar-ge bölümlerini finanse ederek; dolaylı biçimde, üniversite bölümlerine, araştırma laboratuarlarına veya bağımsız araştırma gruplarına program bazında kredi tahsis edecek özel, kamusal veya karma araştırma vakıfları kurarak... Bunların çalışmalarının sonuçlarından hemen kâr beklemeden, çığır açıcı dolayısıyla çok kârlı bir innovasyon elde etme şanslarını arttırmak için araştırmaların belli bir süre karşılıksız (*à fonds perdus*) desteklenmesi gerektiği ilkesi uyarınca...[21] Ulus devletler de, özellikle Keynesçi dönemlerinde, aynı kuralı izliyorlar: Uygulamaya dönük araştırma, temel araştırma. Çeşit çeşit ajanslar aracılığıyla şirketlerle işbirliği yapıyorlar.[22] Şirketlerde yürürlükte olan çalışma organizasyonu normları uygulamalı etüt laboratuvarlarına da giriyor: Hiyerarşi, çalışmanın belirleyiciliği, ekip oluşturma, bireysel ve kollektif verim değerlendirme, satılabilir programlar geliştirme, müşteri araştırmaları vb...[23]

---

[21] 1937'de Princeton Üniversitesi'nde sonradan Mass Communication Research Center olacak olan bölümü kurmayı kabul ederken, Lazarsfeld'in koştuğu şartlardan biri de buydu. İş birtakım gerginlikler yaratmadan yürümedi. Radyo şirketleri projeye yatırım yapmayı reddettiler. Lazarsfeld'in ortaya birtakım fikirler attığı, ama hiçbir şey gerçekleştirmediği söyleniyordu. Kendisi de Morrison'a şöyle diyordu: *"I usually put things together and hoped they worked."* [Genellikle bir şeyleri bir araya getirir ve çalışmalarını umut ederim.] Alıntılayan D. Morrison'dan: "The Beginning of Modern Mass Communication Research", *Archives européennes de sociologie* XIX, 2 (1978), 347-359.

[22] ABD'de federal devlet tarafından araştırma-geliştirmeye ayrılan fonların tutarı, 1956 yılında özel sermayelerin tutarına eşitti; o zamandan beri bunu geçmiştir (OCDE, 1965).

[23] Nisbet, *op. cit.*, böl. 5'te, *higher capitalism*'in [*yüksek kapitalizm*in], bölümlerin bağımsız araştırma merkezleri şeklinde üniversitelere nüfuz edişinin buruk bir tablosunu çiziyor. Bu merkezlerdeki sosyal ilişkiler akademik gelenekleri sarsıyor. Bkz. ayrıca, *(Auto)critique de la science*'ta şu bölümler: "Le prolétariat scientifique", "Les chercheurs", "La crise des mandarins".

"Saf" araştırma merkezleri daha az zarar görüyor, ama yararlandıkları krediler daha düşük.

Böylece, ilke olarak kendisi de bilimsel mesajın alıcılarının onayını almaya yönelik bir akıl yürütmenin bir parçası olan kanıt öne sürme işi de, bir başka dil oyununun kontrolüne geçmiş oluyor: Kapılacak payın hakikat değil performativite, yani en iyi *input/output* [girdi/çıktı] oranı olduğu bir oyunun... Devlet ve/veya şirket bu yeni hedefi haklı göstermek için idealist veya hümanist meşrulaştırma anlatısını terkediyor; bugünün finansörlerinin söyleminde tek inanılır hedef, güç (*puissance*). Bilginler, teknisyenler, aygıt ve aparatlar hakikati öğrenmek için değil, gücü arttırmak için satın alınıyor.

Ancak sorun, güç söyleminin nasıl bir şey olabileceği ve bir meşrulaştırma ölçütü teşkil edip edemeyeceği. İlk bakışta bunu yapmasına engel gibi görünen şey, geleneğin kuvvet ile hak, kuvvet ile bilgelik arasında, yani kuvvetli olan, haklı olan ve doğru olan arasında yaptığı ayrım. Biz de yukarıda, dil oyunları kuramının terimleriyle, bu ölçüştürülemezlik durumuna gönderme yaparak, yerindeliğin doğru/yanlış ölçütüne ait olduğu betimleyici oyun, haklı/haksız ölçütüne ait olduğu buyurucu oyun, ve etkili/etkisiz ölçütüne göre belirlendiği teknik oyunu biribirinden ayırmıştık. "Kuvvet" sadece, tekniğinki olan bu sonuncu oyunda yer alabilir görünüyor. Tekniğin terör yoluyla iş gördüğü durumu istisna ediyoruz. Bu durum dil oyununun dışında kalıyor, çünkü o zaman kuvvetin tüm etkililiği, partönerinkinden daha iyi bir "hamle" bulma çabasıyla değil, partöneri ortadan kaldırma tehdidiyle kendini gösteriyor. Etkililik, yani peşinden koşulan sonucun elde edilmesi, ne zaman "şunu söyle veya yap, yoksa bir daha konuşamazsın" tehdidine dayansa, terör alanına girilmiş, sosyal bağ koparılmış oluyor.

Ancak şu da var ki, performativite, kanıt sunma yeteneğini arttırarak, haklı çıkma şansını da arttırıyor: Kütle halinde bilimsel bilgi alanına dahil edilen teknik ölçüt, hakikat ölçütünü

de etkilemekten geri kalmıyor. Adalet ile performativite arasındaki ilişki konusunda da aynı şey söylenebilmiştir: Buna göre, bir emrin adil sayılma şansı, icra edilme şansıyla birlikte, icra edilme şansı da emri verenin performativitesiyle artacaktır. İşte bu bağlamdadır ki, Luhmann sanayi-sonrası toplumlarda yasaların normativitesinin yerini yol ve yöntemlerin performativitesinin aldığına tanık olunduğuna inanıyor.[24] Bu takdirde, "bağlamın kontrolü", yani bağlamı (ister "doğa" olsun ister insanlar) oluşturan partönerlere karşı gerçekleştirilen performansların iyileştirilmesi, bir tür meşrulaştırma olarak işlev görebilir.[25] Yani bu fiili bir meşrulaştırma olabilir.

Bu yol yordamının işleyiş ufku şöyle: "Gerçeklik" bilimsel akıl yürütme için kanıtları; hukuki, etik ve politik nitelikteki buyruk ve vaatler için de sonuçları sağlayan merci olduğuna göre, bütün bunlara hakim olmak için "realiteye" hakim olunuyor; bunu mümkün kılan ise teknikler. Teknikleri güçlendirmek suretiyle gerçeklik, yani adil görünmek, haklı çıkmak şansları "güçlendiriliyor". Buna mukabil, teknikler de bilimsel bilgiye ve karar verme yetkesine sahip olunduğu ölçüde güçlendirilmiş oluyor.

Böylece, güç yoluyla meşrulaştırma yöntemi yavaş yavaş vücut buluyor. Bu sadece iyi performativite değil, aynı zamanda iyi tahkik ve iyi hüküm. Bilimi ve hukuku etkililikleriyle, etkililiği de bilim ve hukukla meşrulaştırıyor. Performanslarının optimizasyonuna göre ayarlanmış bir sistemin yapar gö-

---

[24] N. Luhmann, *Legitimation durch Verfahren*, Neuwied, Luchterhand, 1969.

[25] Cl. Mueller, Luhmann'ı yorumlarken şöyle yazıyor: "Gelişmiş sanayi toplumlarında yasal-rasyonel meşrulaştırmanın yerini, ne yurttaşların inanışlarına ne de genel anlamda ahlaka önem (*significance*) atfeden teknokratik bir meşrulaştırma alıyor." (*The Politics of Communication*, *loc. cit.*, 135). Teknokratik sorun hakkında almanca bir kaynakça için, bkz. Habermas, *Theorie et pratique II*, *loc. cit.*, 135-136.

ründüğü gibi, kendi kendini meşrulaştırıyor.[26] İmdi, genelleşmiş enformatizasyonu sağlayan da bağlam üzerinde kurulan bu kontrol. Betimleyici olsun, buyurucu olsun, bir söylemin performativitesi, göndergesi hakkında elde bulunan bilgiyle (*information*) orantılı olarak artıyor. Böylece günümüzde gücün artması ve kendini meşrulaştırması, çeşitli bilgilerin üretimi, belleğe kaydı, erişilebilirliği ve işgörürlüğünden geçiyor.

Bilimle tekniğin ilişkisi tersine dönüyor. O zaman akıl yürütmelerin karmaşıklaşması özellikle karıştırma araçlarını daha inceltilmiş kıldığı ve performativite de bundan yarar gördüğü için ilginç görünüyor. Araştırma fonlarının devlet, şirketler, ve karma kurumlar tarafından dağıtılma süreci, bu güç arttırma mantığına göre işliyor. Sistemin performanslarına dolaylı da olsa katkılarını iyi savunamayan araştırma sektörleri, kredi kanallarınca terkedilip ecellerini beklemeye bırakılıyor. Performativite ölçütü yönetim organları tarafından, şu ya da bu araştırma merkezini yeniden canlandırmayı reddedişlerini haklı göstermek için, açıkça ileri sürülüyor.[27]

---

[26] Hakikatin kontrolünün dilbilimsel bir çözümlemesi G. Fauconnier tarafından yapılıyor: "Comment contrôler la vérité?", *Actes de la recherche en sciences sociales* 25 (Ocak 1979), 1-22.

[27] Bu bağlamda örneğin 1970'te İngiltere University Grants Committee'sinden "üretkenlik, uzmanlaşma, konuların temerküzü ve maliyetleri sınırlanmak suretiyle binaların denetimi alanında daha pozitif bir rol oynaması" istenmiştir (*The Politics of Education: E. Boyle & A. Crosland parlent à M. Kogan*, Penguin Education Special, 1971). Bu yukarıda (not 156) geçen Brooks'unkilere benzer beyanlarla çelişkili görünebilir, ancak: 1) Edwards'ın da başka yerde dediği gibi "strateji" liberal ama "taktik" otoriter olabiliyor; 2) iktidar organlarının hiyerarşisi içinde sorumluluk çoğu kez en dar anlamıyla, yani bir projenin hesaplanabilir performativitesini karşılayabilme olarak anlaşılıyor; 3) iktidar organları da, performativite ölçütleri dolaysız biçimde zorlayıcı olan özel grupların baskı etkilerinden bağışık değil. Her ne kadar araştırmada yenilik getirme şansı hesaba gelmiyorsa da, kamu yararı, belli bir vadede sonuç alma amacından başka koşullar altında, her türlü araştırmaya yardım edilmesindeymiş gibi görünüyor.

12.
ÖĞRETİM VE ÖĞRETİMİN PERFORMATİVİTE ÖLÇÜTÜNE GÖRE MEŞRULAŞTIRILMASI

Bilginin öbür yamacına, aktarımına, yani öğretime gelince, performativite ölçütünün onu etkileyiş biçimini betimlemek oldukça kolay görünüyor.

Saptanıp yerleşmiş bilgiler olduğu fikri bir kez kabul edilince, bunların aktarılması sorunu pragmatik olarak bir dizi soruya ayrışıyor: Kim aktarıyor? Neyi? Kime? Hangi yolla? ve hangi biçimde? Hangi amaçla?[1] Üniversite politikası denilen şey de bu sorulara verilecek tutarlı bir yanıtlar bütününden oluşuyor.

Yerindelik (*pertinence*) ölçütü varsayılan sosyal sistemin performativitesi olunca, yani sistem kuramı perspektifi benimsenince, yüksek öğretim de o sosyal sistemin bir alt-sistemi olarak düşünülüyor ve problemlerinin her birine aynı performativite ölçütü uygulanıyor.

Elde edilmek istenen sonuç, yüksek öğretimin tüm sosyal sistemin performativitesinin arttırılmasına optimal katkısı; demek ki, sosyal sistem için mutlak gerekli olan vasıfları yetiştirmek zorunda. Bunlar iki türlü: Birileri özellikle küresel ölçekteki rekabeti göğüslemeyi amaçlıyor ve ulus devletin veya büyük eleman yetiştirme kurumlarının küresel piyasada satabilecekleri "uzmanlıklara" göre değişim gösteriyorlar. Kurduğumuz genel varsayım doğruysa, incelememizin başında belirttiğimiz ve önümüzdeki yılların asıl çekişme alanı olacak olan en uç sektörlerin uzman ihtiyaçları, yüksek ve orta kademe yönetici kadro talepleri artacaktır: Bu durumda, "tele-

---

[1] 1939-1940'ta Lazarsfeld'in yönettiği Princeton Radio Research Center seminerleri esansında, Laswell iletişim sürecini şöyle tanımlamıştır: *Who says what to whom in what channel with what effect?* Bkz. D. Morrison, *art. cit.*

matik" formasyonla ilişkili bütün disiplinlere (bilişim, sibernetik, dilbilim, matematik, mantık...) öğretim alanında öncelik tanındığı görülse gerektir. Hele bu uzmanların çoğalması büyük olasılıkla, tıp ve biyolojide görüldüğü gibi, diğer bilgi alanlarındaki araştırmaları da hızlandıracak olduğuna göre...

Öte yandan, yine aynı genel varsayıma göre, yüksek öğretimin sosyal sisteme, iç tutarlığını korumaktan ibaret olan kendi isteklerine uygun vasıfları yetiştirmeye devam etmesi gerekecektir. Daha önce bu görev, çoğu kez özgürleşme anlatısıyla meşrulaştırılan bir hayat modelinin oluşturulup yayılmasından ibaretti. Gayrimeşrulaştırma bağlamında, üniversiteler ve diğer yüksek öğretim kurumları artık idealler değil, vasıfları yetiştirmek talebiyle karşı karşıya: Şu kadar doktor, şu ve şu disiplinlerde şu kadar profesör, şu kadar mühendis, şu kadar yönetici vb... Bilgi aktarma artık ulusa özgürleşme yolunda önderlik edebilecek bir elit grubu yetiştirmeyi amaçlar görünmüyor; sadece sisteme, kurumların ihtiyacı olan pragmatik görev noktalarında rollerini gerektiği gibi oynamaya yetenekli oyuncuları sağlıyor.[2]

Yüksek öğretimin amaçları işlevsel, tamam, peki alıcıların durumu ne? Alıcı, yani öğrenci iyice değişmiş ve daha da değişecektir. O artık "liberal elitler"[3] çevresinden çıkma, özgürleş-

---

[2] Parsons bunu "araçsal aktivizm" olarak tanımlıyor ve "rasyonel bilgi" ile aynı sayacak derecede övgüsünü yapıyor: "Rasyonel bilgiye doğru yönelim, araçsal aktivizmin ortak kültüründe örtük olarak mevcuttur; fakat ancak bunu mesleki etkinliklerinde kullanan en iyi öğrenim görmüş sosyal kategorilerde az çok açıklık kazanır ve en yüksek düzeyde değerlendirilir" (T. Parsons ve G.M. Platt, "Considerations on the American Academic Systems", *Minerva* VI [Yaz 1968], 507; alıntılayan: A. Touraine, *Université et société..., loc. cit.*, 146).

[3] Mueller'in, *technical intelligentsia*'ya karşıt tutarak *professional intelligentsia* adını verdiği şey. Mueller, J.K. Galbraith'in izinde, teknokratik meşrulaştırma karşısında bunun duyduğu rahatsızlık ve gösterdiği direnci anlatıyor.

me olarak anlaşılan büyük sosyal gelişme göreviyle yakından veya uzaktan ilgili bir genç insan değil. Bu anlamda, girişte eleme yapmayan, kişi başına maliyet/öğrenci oranı düşünülürse öğrenci hatta toplum için düşük maliyetli, fakat çok sayıda öğrenci kaydeden[4] ve modeli de özgürleşmeci hümanizm olan "demokratik" üniversite bugün performansça yetersiz görülüyor.[5] Yüksek öğretim şimdiden, hem idari önlemlerle hem de yeni kullanıcılardan gelen, pek iyi denetlenemeyen, öğretimin işlevlerini iki büyük hizmet türüne ayırma eğilimi taşıyan bir sosyal taleple yönlendirilen önemli bir yeniden yapılanma sürecinin etkisinde.

Yüksek öğretim profesyonelleştirme işleviyle hâlâ liberal elitlerden çıkma gençlere hitap ediyor, onlara mesleğin gerekli gördüğü vasıf kazandırılıyor; bunlara bir de, şu ya da bu yolla (örneğin teknoloji enstitüleri üzerinden), fakat aynı didaktik modele göre, yeni teknik ve teknolojilere bağlı yeni bilgilerin alıcıları ekleniyor, ki bunlar da henüz "aktif" olmayan gençler...

---

[4] 1970-1971 yılları başında, 19 yaş grubunda, yüksek öğrenime kayıtlı olanların oranı Kanada, ABD, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da %30-40; Almanya, Fransa, İngiltere, Japonya ve Hollanda'da %20 dolaylarındaydı. Yani bütün bu ülkelerde, 1959 yılı oranlarını ikiye veya üçe katlamıştı. Aynı kaynağa göre (M. Devèze, *Histoire contemporaine de l'Université*, Paris, SEDES, 1976, 439-440), 1950 ile 1970 arasında öğrenci nüfusunun genel nüfusa oranı Batı Avrupa'da %4'ten %10'a, Kanada'da %6,1'den %21,3'e, ABD'de %15,1'den %32,5'e çıkmıştır.

[5] Fransa'da 1968'den 1975'e kadar yüksek öğretim kurumlarının toplam bütçesi (CNRS hariç), ×1000 Frank olarak, 3.075'ten 5.454'e, yani GSMH'nın yaklaşık %0.55'inden %0.39'una değişmiştir. Mutlak rakam olarak görülen artışlar, Maaş ve Ücretler, İşletme Masrafları ve Burslar kalemlerini ilgilendirmektedir; araştırma sübvansiyonları kalemi belirgin biçimde yerinde saymıştır (Devèze, *op. cit.*, 447-450). 1970'li yıllar konusunda E.E. David, bir önceki onyıldakinden çok daha fazla doktora (*Ph.D.*) gerekli olmadığını bildiriyordu (*art. cit.*, 212).

"Profesyonel entelijansiya" ile "teknisyen entelijansiya"yı[6] meydana getiren bu iki kategori dışında, üniversitede okuyan diğer gençlerin büyük kısmı iş arama istatistiklerinde hesaba girmemiş işsizler. Gerçekten de okudukları disiplinlere (edebiyat ve insan bilimleri) denk düşen iş olanaklarına oranla sayıları fazla. Gerçekte, yaşlarına karşın, bilgi aktarımının yeni alıcıları kategorisine aitler.

Zira, bu profesyonelleştirme işlevinin yanı sıra, üniversite sistemin performanslarının ıslahı çerçevesinde yeni bir rol oynamaya başlıyor veya başlasa gerek ki bu da hizmet içi eğitim veya sürekli eğitim.[7] Profesyonel amaçlı üniversite, bölüm veya kurumlar dışında bilgi artık gençlere aktif hayata girişlerinden önce blok halinde, bir defalık ve bir defada aktarılmıyor ve aktarılmayacak; zaten aktif olan veya olmayı bekleyen yetişkinlere, kompetanslarını arttırmak ve terfilerini kolaylaştırmak üzere, ama aynı zamanda meslek hayatlarının ufuklarını ge-

---

[6] Cl. Mueller'in terminolojisine göre, *op. cit.*

[7] M. Rioux ve J. Dofny'nin "Kültürel Formasyon" başlığı altında ele aldıkları şey: J. Dofny ve M. Rioux, "Inventaire et bilan de quelques expériences d'intervention de l'université", *L'université dans son milieu: action et responsabilité* içerisinde (AUPELF Sempozyumu), Université de Montréal, 1971, 155-162. Yazarlar, Kuzey Amerika'nın iki tip üniversitesi dedikleri şeyin eleştirisini yapıyorlar: Öğretimle araştırmanın sosyal talepten tamamen koparılmış olduğu *liberal art colleges* ve toplumun bedelini ödemeyi üstlendiği her türlü öğretimi vermeye hazır *multiversity*. Bu son formül hakkında, bkz. C. Kerr, *The Uses of the University. With a Postscript-1972*-Cambridge (Ma), Hatvard U.P., 1972. Dofny ve Rioux'nun tavsiye ettikleri üniversitenin topluma müdahalesi hariç benzer bir yönelim için, bkz. M. Alliot'nun aynı sempozyumda sunduğu geleceğin üniversitesinin tasviri, "Structures optimales de l'institution universitaire"», *ibid.*, 141-154. M. Alliot sözünü şöyle bağlıyor: "Biz yapılara inanıyoruz, oysa mümkün olduğu kadar az yapı olması gerekirdi." *Centre expérimental*, sonra Université de Paris VIII'in (Vincennes) 1968'deki kuruluşu sırasında resmen ilan ettiği uğraşısı da böyle. Bu konuda bkz. dosya *Vincennes ou le désir d' apprendre*, Alain Moreau, 1979.

nişletmelerini, teknik ve etik deneyimlerini bağdaştırmalarını sağlayacak bilgilerin, dillerin ve dil oyunlarının kazandırılması amacıyla, "alakart" servis ediliyor ve edilecek.[8]

Bilgi aktarımı sürecinin girdiği yeni çığır, anlaşmazlıklar olmadan yürümüyor; zira mesleki ilerlemeyi teşvik, sonucu nasıl olsa tüm sistemin performanslarını iyileştirmek olacağı için, ne denli sistemin ve dolayısıyla karar vericilerinin çıkarına ise, söylemler, kurumlar ve değerlerin deney tahtasına çevrilmesi, bunun yanısıra müfredatların maruz kaldığı kaçınılmaz "bozukluklar", bilgilerin ve öğretimin kontrolü ve üstelik bunların sosyo-politik yan etkileri de o denli az işlevsel gibi görünüyor ve bunlardan sistemin ciddiyeti adına en küçük bir kredi bile esirgeniyor. Ne var ki yine de burada ana çizgileriyle belirmeye başlayan şey, işlevselciliğin dışına bir çıkış yolu, hele çizmiş olan da bizzat işlevselcilik olduğuna göre, kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken bir yol.[9] Ancak bunun sorumluluğunun üniversite dışı ağlara tevdi edilmesi düşünülebilir.[10]

Ne olursa olsun, performativite ilkesi, her durumda izlenecek politikaya açık ve net biçimde karar vermeyi sağlamasa bile, genel bir sonuç olarak yüksek öğretim kurumlarının siyasi

---

[8] İmza sahibi burada Vincennes'deki birçok bölümün deneylerinin tanıklığını yapmış oluyor.

[9] 12 Kasım 1968 tarihli yüksek öğretim genel doğrultu yasası, (mesleki eğitim olarak anlaşılan) sürekli eğitimi yüksek öğretimin görevleri arasında sayıyor: Buna göre yüksek öğretim "yükselme şanslarını arttırmak ve mesleki etkinliklerini dönüştürmelerine imkân vermek üzere, eski öğrencilere ve öğrenim görme fırsatı bulamamış diğer kişilere de açık olmalıdır."

[10] Televizyonun ikinci kanalında yayımlanmakta olan *Holocauste* dizisini devlet okullarındaki öğrencilere resmen tavsiye etmiş olan (daha önce görülmemiş bir olay) Fransa Eğitim Bakanı, *Télé-sept-jours* 981'e verdiği bir mülâkatta (17 Mart 1979), eğitim sektörünün kendine özerk bir görsel-işitsel medya aygıtı oluşturma girişiminin başarısızlığa uğradığını ve "eğitsel görevlerin birincisinin çocuklara –çeşitli kanallardan– kendi programlarını seçmeyi öğretmek" olduğunu ifade ediyordu.

iktidara bağımlı hale gelmesini getiriyor. Artık bilginin kendi içinde İde'nin gerçekleşmesi ya da insanların özgürleşmesi gibi bir amacı kalmadığı andan itibaren, aktarımı da yalnızca bilginlerin ve öğrencilerin sorumluluğu olmaktan çıkmış oluyor. "Üniversite özgürlüğü" fikri artık başka bir çağa ait. 1960'lı yılların sonlarındaki krizin ardından üniversitelere tanınmış olan "özerklikler", öğretim üyesi kurullarının hemen hiçbir yerde kurumlarına ne kadar bütçe ayrılacağına karar verme yetkilerinin olmayışı gibi kitlesel bir olgu karşısında fazla ağırlık taşımıyor[11]; bu kurullar sadece kendilerine tahsis edilen ödenekleri dağıtma yetkisine sahip, üstelik de yalnız yolun sonunda...[12]

Şimdi de bakalım yüksek öğretimde ne aktarılıyor? Profesyonelleşme söz konusu olduğuna göre ve sıkıca işlevselci bir açıdan bakılınca, aktarılabilir materyalin özü, bir organize bilgiler stoğundan ibaret. Yeni tekniklerin bu stoğa uygulanması, iletişimin taşıyıcı kanalı üstüne önemli bir etki yapabiliyor. Bu kanalın, bir profesör tarafından sessiz öğrenciler karşısında kürsüden takrir usulüyle verilen, soru sorma zamanının bir asistanın yönettiği "pratik çalışmalar" seansına ötelendiği bir ders olması mutlaka gerekli görünmüyor. Bilgiler bilişim diline çevrilebilir oldukları ölçüde ve zaten geleneksel öğretmen de bir bellekle özdeşleşebilir olduğu ölçüde, öğretme işi klasik bellekleri (kütüphane vb.) ve veri bankalarını öğrencilerin hiz-

---

[11] Devletin, üniversitelerin –kapital ve işletme sermayesi olarak– harcamalarına katılımının 1920 ile 1960 arasında %30'dan %80'e çıkmış olduğu Büyük Britanya'da, *University Grants Committe*, üniversitelerin sunduğu ihtiyaç ve gelişme planlarını inceledikten sonra, yıllık sübvansiyonları kurumlar arasında dağıtıyor. ABD de ise tüm yetkiler Trustee'lerin (yönetim kurulu üyelerinin) elinde.

[12] Yani, Fransa'da, işletme ve donanım harcamaları bölümleri arasında. Kadro dışı çalışan personel hariç ücretler onların yetkisinde değil. Projelerin finansmanı, yeni bölümler açılması vb... üniversitenin yetkisine bırakılan eğitim-öğretim faslından karşılanıyor.

metine sunulmuş akıllı terminallere bağlayan makinelere emanet edilebilir.

Pedagojinin bundan mutlaka zarar göreceği söylenemez, zira ne de olsa öğrencilere bir şey öğretmek gerekecek: İçerikler değil, terminallerin kullanılışı, yani bir yandan yeni diller, öbür yandan soru sorma denen dil oyununun daha incelmiş bir oynanış tarzı: Soruyu nereye sormalı, yani bilmek istenen şey için en uygun bellek hangisi? Yanlış anlaşılmalardan kaçınmak için soru nasıl şekillendirilmeli vb?[13] Bu bakış açısından, giriş seviyesinde bir bilişim ve özellikle bir telematik formasyonunun, örneğin bir yabancı dilin rahatça kullanılabilecek düzeyde öğrenilmesiyle aynı gerekçelerle, bir yüksek öğrenime hazırlık programında zorunlu olarak yer alması gerekecektir.[14]

Öğretmenlerin yerini kısmen makinelerin alması sadece büyük meşrulaştırma anlatıları, tin'in hayatı ve/veya insanlığın özgürleşmesi, perspektifinde kusurlu, hatta kabul edilemez görünebilir. Fakat bu anlatıların, artık bilgiye gösterilen ilginin itici gücünü teşkil etmiyor olmaları pek muhtemel. Bu itici güç ise, klasik didaktiğin bu yönü, sorunumuzun dışında kalıyor. Uzmanlaşmış öğrenci, devlet veya yüksek öğretim kurumunun sorduğu soru artık "doğru mu?" değil, "neye yarıyor?" sorusu. Bilginin metalaşması bağlamında bu ikinci soru çoğu zaman "satılabilir mi?" anlamına geliyor. Gücün arttırılması bağlamında ise "etkili mi?" manasına. İmdi, eldeki performanslı bir vasıf yukarıda betimlenen koşullarda pekâlâ satılabilir görünüyor ve zaten tanımı gereği etkili... Etkili olmaktan çıkan o değil, başka ölçütlere, örneğin doğru/yanlış, haklı/haksız vb. ölçütlerine göre belirlenen vasıf ve tabii genel olarak zayıf performativite.

---

[13] M. Mc Luhan, *D'œil à oreille*, Denoël-Gonthier, 1977; P. Antoine, "Comment s'informer?"», *Projet* 124 (Nisan 1978), 395-413.

[14] Akıllı terminal kullanımının Japonya'da okul öğrencilerine öğretildiği biliniyor. Kanada'da bazı üniversite ve kolej merkezleri de bunları düzenli olarak kullanıyor.

Önümüzde geniş bir işlevsel vasıf piyasası perspektifi var. Bu tür bilgilere sahip olanlara teklifler yağıyor ve yağacak, hatta siyasal ayartma çekişmelerine de konu olacaklar.[15] Bu açıdan, önümüzde beliren fenomen bilginin sonu değil, tam tersi ... Yarının Ansiklopedisinin veri bankaları. Bunlar her kullanıcının yeteneklerini çok aşıyor. Postmodern insan için "doğa" bunlar.[16]

Yine de akılda tutulmalı ki, eğitim-öğretim malûmat aktarımından ibaret değil ve yeterlilik de, performatif bile olsa, iyi bir veri belleğine veya makine-belleklere erişmede iyi bir yeteneğe sahip olmaya indirgenemez. "Şimdi ve burada" çözülecek problem için uygun ve yerinde olan verileri edimleştirme (*actualiser*) ve etkili bir strateji çerçevesinde düzene koyma yeteneğinin önemini vurgulamak da artık pek sıradan bir davranış sayılır.

Oyun eksik bilgi üzerinden oynandıkça, avantaj bilenin ve ilave bilgi elde edebilenindir. Öğrenme durumunda bulunan öğrencinin durumu, tanımı gereği, böyledir. Ancak eksiksiz bilgi üzerinden oynanan oyunlarda[17], en yüksek performatiflik, varsayım yoluyla, böyle bir ilave bilgiye erişmekten ibaret olamaz. Tam anlamıyla bir "hamle" teşkil eden verilerin yeni bir düzenleniş tarzından çıkar. Bu yeni düzenleniş çoğu kez o zamana dek bağımsız sayılmış olan veri dizilerinin bağlantıya sokulmasıyla elde edilir.[18] Bu şekilde, eklenmiş olmayan şeyleri

---

[15] Amerikan araştırma merkezlerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan önce izledikleri politika bu idi.

[16] Nora & Minc şöyle yazıyor (*op. cit.*, 16): "Gelecek onyıllarda karşı karşıya kalacağımız başlıca meydan okuma, insanlığın ilerlemiş kutupları için, artık maddeye hâkim olma yeteneğinde değil. O iş oldu bitti. Sorun, enformasyonla organizasyonu birlikte ilerletecek bağ ağlarının kurulmasında karşılaşılan güçlük."

[17] A. Rapoport, *Fights, Games and Debates*, Ann Arbor, Un. of Michigan Press, 1960; Fr. çev. Lathébeaudière, *Combats, débats et jeux*, Dunod, 1967.

[18] Bu, Mulkay'in Branching Model'i (bkz. not 156). G. Deleuze bu olayı serilerin çaprazlanması terimleriyle incelemiştir: *Logique du sens*, Minuit, 1968 ve *Différence et répétition*, P.U.F., 1968.

bir araya getirip eklemleme yeteneğine hayalgücü denebilir. Bunun bir özelliği de hızdır.[19]

İmdi, postmodern bilgi dünyasını, verilerin ilke olarak bütün uzmanlara açık olması anlamında, tamam enformasyonlu bir oyunla yönetiliyor gibi tasavvur etmekte sakınca yok: Yani bilimsel sır yok. Demek ki, bilginin edinilmesinde değil de üretiminde, yeterlilik eşit olmak kaydıyla performativitede görülecek fazlalık son kertede, kâh yeni bir hamle yapmayı kâh oyunun kurallarını değiştirmeyi sağlayan bu hayalgücüne bağlı oluyor.

Eğitim-öğretim yeterlilik salt yeniden üretilmesini değil, geliştirilmesini de sağlamak zorundaysa, o zaman bilginin aktarılmasının enformasyon aktarımıyla sınırlı kalmayıp bilginin geleneksel organizasyonunda kıskançlıkla birbirinden ayrılan alanları bağlantılandırma yeteneğini geliştirebilecek bütün süreçlerin öğretilmesini de kapsaması lazım. Özellikle '68 krizinden sonra yayılan, ama çok daha önce gündeme getirilmiş olan disiplinlerarasılık akımı da bu yönde gider görünüyor. Bunun üniversitelerdeki feodalist kalıntılarla çatıştığı söyleniyor. Aslında çok daha fazlasıyla çatışmıştır.

Humboldtçu üniversite modelinde, her bilim, doruktaki tahtta spekülasyonun oturduğu bir sistemde kendine ayrılmış yeri işgal eder. Bir bilimin bir başkasının alanına müdahalesi ancak kafa karışıklığı, sistemin işleyişinde "parazitler" doğurur. İşbirlikleri ancak spekülasyon düzeyinde, filozofların kafasında, mümkün olabilir.

Disiplinlerarasılık fikriyse tam tersine, özel olarak gayrimeşrulaştırma dönemine ve onun acil empirizmine ait. İnsanın bilgiyle ilişkisi tin'in hayatının gerçekleştirilmesi ya da insanlığın özgürleştirilmesi üzerinden değil, karmaşık bir kavramsal ve

---

[19] Zaman, dinamik biliminde güç biriminin belirlenmesinde denkleme giren bir değişkendir. Bkz. ayrıca, P. Virilio, *Vitesse et politique*, Galilée, 1976.

maddesel aygıtlar bütününü kullananlar ve bunun performansından yarar sağlayanlar üzerinden kuruluyor. Bunlar, söz konusu bütünün nihai amaçlarını ve doğru kullanımını formüle bağlayan bir üst-dil veya üst-anlatıya sahip değiller. Fakat performansını güçlendirmek için *brain storming*'leri [*beyin fırtınaları*] var.

Ekip çalışmasının değer kazanması da bilimde bu performatif ölçütün hâkim olma sürecinin bir parçası; zira doğru söylemek veya haklı hüküm vermek söz konusu olduğunda, sayının konuya hiç etkisi yoktur. Ancak haklılık ve doğruluk nispeten daha olası başarı terimleriyle düşünüldüğü zaman bir etkisi olabilir. Nitekim ekip çalışmasıyla, sosyal bilimlerin çoktan beri netleştirdiği koşullar altında, performanslar genel olarak yükselmektedir.[20] Doğrusunu söylemek gerekirse, adı geçen bilimler ekip çalışmasının performativite açısından başarısını özellikle belli bir model çerçevesinde, yani bir görevin yerine getirilmesi için, tespit etmişlerdir; yeni modeller "hayal etmek" söz konusu olduğunda, yani tasarlama (*conception*) için, iyileşme o kadar emin görünmüyor. Anlaşıldığına göre bunun örnekleri mevcut.[21] Ama ne olursa olsun, başarıda ekibin bütününe ait olanla ekip üyelerinin bireysel zekâlarına ait olanı ayırmak hâlâ kolay değil.

Bu yönelimin, bilginin aktarımından ziyade üretimini (araştırmayı) ilgilendirdiği gözden kaçmayacaktır. Gerçi bu ikisini tamamen ayrı tutmak, işlevselcilik ve profesyonalizm çerçeve-

---

[20] J. L. Moreno, *Who shall Survive?* (1934), N.Y., Beacon, 2. ed. 1953; Fr. çev. Maucorps ve Lesage, J.L. Moreno, *Fondements de la sociométrie* içerisinde, t. V, "Perspectives de l'avenir: qui survivra?", P.U.F., 1954.

[21] En ünlülerinden birkaçı: *The Mass Communication Research Center* (Princeton), *The Mental Research Institut* (Palo Alto), *The Massachusett Institut of Technology* (Boston), *Institut für Sozialforschung* (Frankfurt). C. Kerr'in *Ideopolis* adını verdiği şey lehindeki akıl yürütmenin bir kısmı, kolektif araştırmalarla elde edilen icat gücü kazancı ilkesine dayanıyor. (*op. cit.*, 91 ve devamı.).

sinde bile, soyut ve olasılıkla zararlı bir şey. Yine de dünyanın her tarafında bilgi kurumlarının fiilen yöneldikleri çözüm, didaktiğin bu iki yönünü, "basit" yeniden üretimle "genişletilmiş" yeniden üretimi, ayırma şeklinde tecelli ediyor; kurumlar olsun, kurumlardaki düzeyler veya döngüler olsun, yeni kurum gruplaşmaları olsun, yeni disiplin gruplaşmaları olsun, her türden varlıklar arasında ayrımlar yapılıyor; bunların kimileri profesyonel yeterliliklerin seçilip yeniden üretilmesine, kimileri "hayali güçlü" zihinlerin ilerlemesine ve "şaha kaldırılmasına" adanıyor. Birincilerin hizmetine verilen aktarma kanalları basitleştirilip kitleselleştirilecek; ikincilerse aristokratik eşitçilik ortamında çalışan küçük gruplara hak kazanacaklar.[22] Bunların resmen üniversitelerin parçası olup olmamaları ise pek önem taşımıyor.

Fakat kesin görünen şu ki, her iki durumda da gayrimeşrulaştırma ve performativitenin hâkim duruma geçmesi, profesör çağının ecel çanlarını çalıyor: Bu kişi yerleşik bilgiyi aktarmakta bellek ağlarından; yeni hamleler ve yeni oyunlar tasavvur etmekte de disiplinlerarası ekiplerden daha uzman değil.

---

[22] D. J. de Solla Price (*Little Science Big Science, loc. cit.*)'da bilimin bilimini kurmayı deniyor. Sosyal nesne olarak alınan bilimin (istatistiksel) yasalarını saptıyor. Demokratik olmayan ayrışma yasasına s. 79, 11. notta işaret etmiştik. Bir başka yasa, "görünmez kolejler" yasası, yayınların çoğalması ve bilimsel kurumlardaki enformasyon kanallarının doygunluğa ulaşarak tıkanması olayını betimliyor: Bilginin aristokratları o zaman buna tepki olarak, en fazla yüz kadar ortaklaşa seçilmiş üyesi olan kişilerarası istikrarlı temas ağları kurmaya yöneliyorlar. D. Crane bu "kolejlerin" ["encümenler"] sosyometrik bir yorumunu vermiştir: *Invisible Colleges*, Chicago & Londra, The Un. of Chicago P., 1972. Bkz. Lécuyer, *art. cit.*

13.
İSTİKRARSIZLIKLARIN ARAŞTIRILMASI OLARAK POSTMODERN BİLİM

Bilimsel araştırma pragmatiğinin, özellikle yeni savlar arayışı olarak, yeni "hamleler", hatta dil oyunlarında yeni kurallar bulmayı ön plana çıkardığını daha önce göstermiştik. Şimdi, bilimsel bilginin bugünkü durumunda belirleyici olan bu yönü biraz daha vurgulamak önem taşıyor. Bilimsel bilgi hakkında, parodi kabilinden, denebilir ki, "krizden bir çıkış yolu" arıyor; söz konusu kriz ise determinizmin krizi. Determinizm, performativiteyle meşrulaştırmanın dayandığı varsayımdır: Performativite belli bir *input/output* [*girdi/çıktı*] oranıyla tanımlandığından, *input*'un [girdinin] içine sokulduğu sistemin istikrarlı halde bulunduğunu farz etmek gerekir; yani sistem, *output*'un [çıktının] gerektiği gibi önceden tahminini sağlayacak olan sürekli ve türetilebilir işlevi hesaplanabilen düzenli bir "yörüngede" hareket eder.

Etkililiğin pozitivist "felsefesi" bu. Burada karşısına birkaç dikkate değer örnek çıkarmakla, meşrulaştırmaya ilişkin nihai tartışma kolaylaştırılmak isteniyor. Özetle, birkaç somut örnek üzerinde postmodern bilimsel bilginin pragmatiğinin aslında performativite arayışıyla pek de yakınlığı bulunmadığını göstermek söz konusu.

Bilimin genişleyip yayılması etkililiğin pozitivizmine göre olmuyor. Tam tersine: Kanıtla çalışmak, karşıt-örneği, yani anlaşılmazı, araştırmak ve icat etmek demektir; savlarla çalışmak, "paradoksu" aramak ve usavurma oyununun yeni kurallarıyla meşrulaştırmaktır. Her iki durumda da etkililik kendisi için aranmıyor, ödenekleri tahsis edenler nihayet olayla ilgilendik-

leri zaman fazladan geliyor, bazen da geç geliyor.[1] Fakat yeni bir kuram, yeni bir varsayım, yeni bir söylem, yeni bir gözlem vb. ile gelmemezlik ve tekrar gelmemezlik edemeyen şey meşrulaştırma sorunu; zira bu soruyu felsefe bilime değil, bilim kendi kendine soruyor.

Modası geçmiş olan, neyin doğru neyin haklı olduğunu sormak değil; bilimi pozitivist ve Alman idealistlerinin onda gördükleri o meşrulaştırılmamış bilgiye, o yarı-bilgiye mahkûm olarak tasavvur etmek. *Senin savın ne yazar, senin kanıtın ne yazar?* sorusu o derecede bilimsel bilginin pragmatiğinin ayrılmaz parçası ki, söz konusu savın veya kanıtın muhatabının yeni bir sav veya yeni bir kanıtın alıcısına dönüşümünü, dolayısıyla hem bilimsel söylemlerin hem bilim insanı kuşaklarının yenilenmesini o sağlıyor. Bilim bu soruyu geliştirerek gelişiyor, geliştiğini kimse tartışmıyor. Ayrıca bu sorunun kendisi de, gelişe gelişe, bizi şu soruya, daha doğrusu şu üst-soruya ya da meşrulaştırma sorusuna götürüyor: *Senin "ne yazar"ın ne yazar?*[2]

Söylediğimiz gibi, postmodern bilimsel bilginin çarpıcı özelliği, söylemin, kendisini geçerli kılan kurallar üzerinde kendi kendine apaçık içkinliği.[3] XIX. yüzyıl sonunda meşruiyetin kaybı ve felsefi "pragmatizme" ve mantıksal pozitivizme dü-

---

[1] B. Mandelbrot (*Les objets fractals. Forme, hasard et dimension*, Flammarion, 1975) kitabının Ek'inde (172-183), buluşlarının verimliliğine karşın ilgi alanlarının garipliği yüzünden geç tanınan veya tanınmamış kalan matematik ve fizik alanlarındaki araştırmacılara ait "biyografik taslaklar" veriyor.

[2] Buna ünlü bir örneği, kuantum mekaniği tarafından determinizm üstüne başlatılan tartışmadır. Bkz. örneğin, M. Born'la A. Einstein arasındaki yazışmanın (1916-1955) J. M. Lévy-Leblond tarafından sunumu, "Le grand débat de la mécanique quantique", *La recherche* 20 (Şubat 1972), 137-144. İnsan bilimleri tarihi de yüz yıldan beri antropolojik söylemin böyle üst-dil düzeyinde pasajlarıyla doludur.

[3] I. Hassan, "Culture, Indeterminacy and Immanence"ta, *loc. cit.*, *içkinlik* (immanence) dediği şeyin bir "imgesini" veriyor.

şüş olarak görülebilmiş olan olay bir yol kazasından ibaret olmuş, bilim buradan, bilimsel söyleme yasa değeri taşıyan söylemlerin geçerlenmesi üstüne söylemi dahil ederek, silkinip kalkmıştır. Bu dahil ediş, yukarıda gördük, basit bir operasyon değil, en yüksek derecede ciddi kabul edilen "paradokslara" ve bilimin erimine ilişkin, aslında onun yapısındaki değişiklikler olan "sınırlamalara" meydan veriyor.

Ucu Gödel teoremine varan üst-matematiksel araştırma, bu yapı değişikliğinin gerçek bir paradigması.[4] Fakat dinamik biliminin dönüşümü de yeni bilim anlayışı için en az onun kadar örnek değeri taşıyor, hem de bizi özellikle ilgilendiriyor; çünkü özellikle toplum kuramı konusunda performans tartışmasına yoğun biçimde dahil edilen bir kavramı düzeltmek zorunda bırakıyor: Sistem kavramı.

Performans kavramı, istikrarı sağlam sistem kavramını ima eder, çünkü bir oran ilkesine dayanır: Isı ve iş, sıcak kaynak ve soğuk kaynak, *input* ve *output* arasında ilke olarak her zaman hesaplanabilen oran... Bu, termodinamikten alınma bir fikirdir; bütün değişkenleri bilinmek koşuluyla sistemin performanslarının öngörülebilir biçimde evrileceği tasavvuruyla birlikte gider. Bu koşul, Laplace'ın "cini" imgesiyle, limit olarak açıkça ifade edilmiştir:[5] Evrenin t anındaki halini belirleyen bütün değişkenler elinde olmak koşuluyla, cin onun $t'>t$ anındaki halini önceden tahmin edebilir. Bu tasavvur, tüm fizik sistemlerin, sistemler sistemi olan evren de dahil olmak üzere, birtakım düzenliliklere uygun davrandıkları ve dolayısıyla evrimlerinin öngörülebilir bir yörünge çizdiği ve "normal" sürekli fonksiyonlara (ve de fütürolojiye...) yer verdiği ilkesiyle de destekleniyor.

Kuantum mekaniği ve atom fiziği işin içine girince, bu ilkenin kapsamı sınırlanmak zorunda. İma ettikleri sonuçlar aynı ağırlıkta olmayan iki ayrı açıdan... İlk önce, sistemin başlangıçtaki halinin yani tüm bağımsız değişkenlerinin tanımlanma-

---

[4] Bkz. not 142.

[5] P. S. de Laplace, *Exposition du système du monde*, I & II, 1796.

sı, etkili olması istenirse, en az tanımlanacak sistemin tükettiğine eşit bir enerji harcaması gerektirecektir. Sistemin bir halinin eksiksiz olarak ölçümünü yapmanın bu fiili imkânsızlığının popüler bir versiyonu Borgès'in bir notunda görülüyor: Bir imparator imparatorluğunun tam, kusursuz ve ayrıntılı bir haritasını çıkartmak istemiş. Sonuç ülkenin yıkımı olmuş: Nüfusun tamamı tüm emek ve enerjisini haritacılığa harcamış.[6]

Brillouin'in savıyla,[7] bir sistemin, performanslarını iyileştirmesi beklenen, mükemmel denetimi fikri (veya ideolojisi), çelişkiyle ilişkisinde tutarsız görünüyor; zira yükselttiğini iddia ettiği performativiteyi düşürüyor. Bu tutarsızlık devletsel ve sosyo-ekonomik bürokrasilerin zaafını kısmen açıklıyor: Bunlar kontrol ettikleri sistem veya alt-sistemleri boğuyor, onlarla birlikte kendileri de boğuluyorlar (negatif *feedback*). Böyle bir açıklamanın ilginçliği, sisteminkinden başka bir meşrulaştırmaya, örneğin insan aktörleri aşırı bir otoriteye karşı ayaklandıran özgürlük dürtüsüne, ihtiyaç duymaması. Toplumun bir sistem olduğu kabul edilirse, kontrolü –ki başlangıç halinin açık ve net tanımını tazammun eder– etkili olamaz, çünkü böyle bir tanım yapılamaz.

Ancak bu sınırlama salt net ve kesin bir bilgi ile ondan çıkan gücün etkililiğini sorguluyor; bunların ilke olarak imkânı olduğu gibi kalıyor. Klasik determinizm, sistemlerin bilgisinin aşırı pahalı fakat tasavvur edilebilir sınırını teşkil etmeye devam ediyor.[8]

---

[6] Bilimin kesinlik ve netliği üstüne, *Histoire de l'infamie*, Monaco, Rocher, 1951. Söz konusu not Borgès tarafından Suarez Miranda'ya atfediliyor: *Viajes de Varones Prudentes* IV, 14, Lerida, 1658. Burada verilen özet kısmen aslından farklı.

[7] Enformasyonun kendisi de enerjiye mal olur, yad-entropi olmasına karşın entropi yaratır. M. Serres sık sık bu sava gönderme yapar, örneğin *Hermes III. La traduction*, Minuit, 1974, 92.

[8] Burada I. Prigogine ve I. Stengers'i izliyoruz: "La dynamique, de Leibniz à Lucrèce", *Critique* 380 (Serres özel sayısı) (Ocak 1979), 49.

Kuantum kuramı ve mikrofizik bizi, sürekli ve öngörülebilir yörünge fikrini çok daha radikal biçimde gözden geçirmeye mecbur ediyor. Kesinlik arayışı maliyetinden gelen bir sınıra değil, maddenin doğasına gelip çarpıyor. Bu özellik arttıkça kesinsizliğin yani kontrolsüzlüğün azaldığı yanlış, zira o da artıyor. Jean Perrin bir kürenin içindeki havanın gerçek yoğunluğunun (kütle/hacim oranı) ölçüsü örneğini veriyor. Yoğunluk, kürenin hacmi 1000 m^3'ten 1 cm^3'e düştüğünde önemli ölçüde değişiyor; 1 cm^3'ten 1/1000 mm^3'e düştüğünde pek az değişiyor, fakat bu aralıkta, düzensiz biçimde meydana gelen milyarda bir düzeyinde yoğunluk değişmeleri gözlenebiliyor. Kürenin hacmi büzülüp küçüldükçe bu değişmelerin büyüklüğü artıyor: 1/10 mikron^3 düzeyinde bir hacim için, değişmeler binde bir düzeyine çıkıyor; 1/100 mikron^3 içinse beşte biri buluyor.

Hacim daha da küçültülürse molekül yarıçapı düzeyine varılıyor. Kürecik boşlukta iki hava molekülü arasında bulunuyorsa, içindeki havanın gerçek yoğunluğu *sıfır* oluyor. Ancak, yaklaşık binde bir kez, küreciğin merkezi bir molekülün içine "düşecektir" ki o zaman söz konusu noktadaki ortalama yoğunluk gazların gerçek yoğunluğu denilen değer dolayında. Atom-içi boyutlara kadar inilirse, küreciğin boşlukta bulunma şansı yüksek, yoğunluğu da yine sıfır. Fakat milyonda bir kez merkezi bir parçacığa veya atomun çekirdeğine ratlayabilir, ki o zaman yoğunluğu suyun yoğunluğunun birkaç milyon katı oluyor. "Kürecik daha da büzülürse (...), ortalama yoğunluk da gerçek yoğunluk gibi olasılıkla sıfır olacak ve öyle kalacaktır, öncekilerden defalarca yüksek değerlere ulaşacağı pek ender bazı konumlar hariç."[9]

Demek ki, havanın yoğunluğuna ilişkin bilgi, mutlak surette bağdaşabilir olmayan, ancak söyleyence seçilmiş bir ölçeğe gö-

[9] J. Perrin, *Les atomes* (1913), P.U.F., 1970, 14-22. Metin Mandelbrot tarafından *Objets fractals, loc. cit.*'e Giriş olarak kullanılmıştır.

re göreselleştirilince bağdaşır hale gelebilen birçok söylem halinde dağılıyor. Öte yandan, bazı ölçeklerde, bu ölçümün söylemi basit bir olumlama şeklinde değil, şu tipte modalize bir ifade şeklinde özetlenebiliyor: Yoğunluğun sıfıra eşit olması mümkün, fakat n sayısı çok yüksek olmak üzere 10^n olması da dışlanabilir değil.

Burada, bilim insanının söyleminin "doğa"nın "ne dediği" ile ilişkisi eksik enformasyonlu bir oyuna ait görünüyor. Birincinin söyleminin modalizasyonu (koşullarla sınırlandırılması), ikincinin söyleyeceği fiili, tekil söylemin öngörülebilir olmadığını ifade ediyor. Hesaplanabilir olan, bu söylemin şunu değil de bunu dile getirme şansı. Mikrofizik düzeyinde, "daha iyi" yani daha performanslı bir enformasyon elde edilemiyor. Sorun, hasmın ("doğa") ne olduğunu bilmek değil, hangi oyunu oynadığını bilmek sorunu. Einstein "Tanrı'nın barbut oynadığı" fikrine isyan ediyordu.[10] Oysa [sözünü ettiğimiz] şey pekalâ "yeterli" istatistik düzenlilikler saptamayı sağlayan bir oyun (Yüce Belirleyici'nin imajı biraz sarsılacak, ama n'apalım). Briç oynasaydı, bilimin karşılaştığı "birincil raslantılar" zarın kendi yüzleri arasında taraf tutmayışına değil, hile veya kurnazlığa, yani birden çok mümkün saf strateji arasında kendisi de raslantıya bırakılmış bir seçime atfedilecekti.[11]

---

[10] Alıntılayan: Heisenberg, *Physis and Beyond*, N.Y., 1971.

[11] Bilimler Akademisi'nde yaptığı bir sunuşta (Aralık 1921) Borel, "en iyi oynama tarzının mevcut olmadığı oyunlarda" (eksik bilgili oyunlar), "baştan seçilmiş ve değişmez bir kodun yokluğunda, avantajlı oynamak için oyunu çeşitlendirmenin mümkün olup olmadığının araştırılabileceğini" ima ediyordu. Von Neumann da bu ayrımdan yola çıkarak, bizzat kararın olasılaştırılmasının da bazı koşullarda "en iyi oynama tarzı" olduğunu gösteriyor. Bkz. G. Th. Guilbaud, *Eléments de la théorie mathématique des jeux*, Dunod, 1968, 17-21. Ayrıca J. P. Séris, *La théorie des jeux*, P.U.F., 1974 (Derlenmiş metinler). "Postmodern" sanatçılar bu kavramları sık sık kullanıyor; bkz. örneğin, J. Cage, *Silence* ve *A Year from Monday*, Middletown (Conn.), Wesleyan U.P., 1961 ve 1967.

Genel olarak doğanın tarafsız ama hile yapmayan bir hasım olduğu kabul edilir ve doğa bilimleriyle insan bilimleri bu fark üzerinden ayrılır.[12] Pragmatik terimleriyle bu, şu anlama geliyor: Birinci durumda "doğa" sessiz ama pek çok kez atılan bir zar kadar değişmez kalan, hakkında bilim insanlarının –karşılıklı yaptıkları hamlelerden ibaret olan– betimleyici söylemler teatisinde bulundukları gönderge iken, ikinci durumda, gönderge insan olduğundan, aynı zamanda konuşarak bilim insanının stratejisi karşısında –karma dahil– bir strateji geliştiren bir partöner de oluyor: O zaman bilim insanının gelip çarptığı raslantı, obje veya kayıtsızlık değil, davranış ve strateji, yani agonistik oluyor.[13]

Bu problemlerin mikrofiziği ilgilendirdiği ve sistemlerin evriminin öngörüsünü güçlü bir olasılık çerçevesinde mümkün kılabilecek kadar yaklaşık sürekli fonksiyonların saptanmasına imkân verdiği söylenecektir. Böylece sistem kuramcıları, ki aynı zamanda performansla meşrulaştırmanın da savunucularıdırlar, hak ve yetkilerine tekrar kavuştuklarına inanıyorlar. Ne var ki çağdaş matematikte, insan ölçeğinde objelerin dakik ölçümünü ve davranışlarının öngörüsünü tekrar tartışmaya açan yeni bir akımın belirmeye başladığı görülüyor.

Mandelbrot araştırmalarını Perrin'in yukarda yorumladığımız metninin otoritesi altına koyuyor, fakat bu metnin kapsamını beklenmedik bir yönde genişletiyor. Şöyle yazıyor: "Türevli fonksiyonlar en basitleri, işlenmesi en kolay olanları, ama istisna teşkil ediyorlar; ya da geometri diliyle söyleyecek olur-

---

[12] I. Epstein, "Jogos", *Ciência et filosofia*, Revista Interdisciplinar, universidade de Saô Paulo, 1 (1979).

[13] "Olasılık burada bir obje yapısının kurucu ilkesi olarak değil, bir davranış yapısının düzenleyici ilkesi olarak tekrar kendini göstermiştir" (G. G. Granger, *Pensée formelle et sciences de l'homme*, Aubier-Montaigne, 1960, 142). Tanrıların, diyelim, briç oynadığı fikri daha ziyade Platon-öncesi Yunan düşüncesinin bir varsayımı olabilirdi.

sak, teğeti olmayan eğriler kural, çember gibi düzgün eğriler ise ilginç durumlar olmakla birlikte çok özel."[14]

Bu saptama sadece basit soyut bir merak konusu olarak ilginç değil, deneysel verilerin çoğu için geçerli. Tuzlu sabunlu suyun bir damlasının dış çizgileri öylesine girintili çıkıntılı bir görünüm veriyor ki, gözün, damla yüzeyinin hiçbir noktasına bir tanjant [teğet] tespit etmesi imkânsız. Burada model Brown hareketinden geliyor; bilindiği gibi bunun bir özelliği, [hareketi söz konusu olan] parçacığın bir noktadan itibaren yer değiştirme vektörü izotrop, yani mümkün olan bütün yönler eşit derecede olası.

Fakat aynı problem alışılmış ölçekte de karşımıza çıkıyor: Örneğin Bretagne'ın kıyıları, kraterlerle kaplı Ay yüzeyi, yıldız maddesinin uzayda dağılımı, bir telefon konuşmasında parazit "cızırtıları", genel olarak türbülanslar, bulutların şekilleri, kısacası insan eliyle düzenlenme sürecine tabi olmamış kontur çizgilerinin ve nesne dağılımlarının çoğu dakik olarak ölçülmek istendiğinde de aynı şey oluyor.

Mandelbrot bu tür verilere tekabül eden geometrik figürün onları türetilir olmayan sürekli fonksiyonlara tekabül eden eğrilere akraba kıldığını gösteriyor. Bunun basitleştirilmiş bir modeli von Koch eğrisi[15]; bunun iç homotetisi var; üzerine kurulduğu homoteti boyutunun bir tam sayı olmayıp log4/log3 olduğu formel olarak gösterilebiliyor. Böyle bir eğrinin, "boyut sayısı" 1 ile 2 arasında olan bir uzayda yer aldığını, dolayısıyla sezgisel olarak çizgiyle yüzey arasında bir şey olduğunu söylemeye hakkımız var. Mandelbrot da zaten ilgili homoteti boyutları bir kesir olduğu için bu objelere kesirsel diyor.

---

[14] *Op. cit.*, 4.

[15] İç homotetili doğrultulamayan sürekli eğri. Mandelbrot tarafından betimleniyor, *op. cit.*, 30. 1904'te H. von Koch tarafından bulunmuş. Bkz. *Objects fractals*, kaynakça.

René Thom'un çalışmaları da benzer bir yönde gidiyor.[16] Bunlar doğrudan doğruya Laplaceçı hatta olasılıkçı determinizmde ön-varsayılan istikrarlı sistem kavramını sorguluyor.

Thom, belirlenmiş olaylarda süreksizliklerin formel olarak nasıl meydana gelebildiklerini ve beklenmedik biçimler oluşmasına sebep olduklarını betimlemeyi sağlayan matematik dili kuruyor; bu dil, katastrof kuramı denen kuramı meydana getiriyor.

Bir köpeğin halinin bir değişkeni olarak saldırganlığı alalım; bu davranış kontrol değişkeni olarak alınan kızgınlığıyla doğru orantılı olarak artıyor.[17] Ölçülebilir olduğunu varsayarsak, kızgınlık belli bir eşiği aşınca saldırganlık şeklinde kendini gösteriyor. İkinci kontrol değişkeni olan korku ise bunun aksi etki yapacak ve belli bir eşiğe gelince kaçış şeklinde kendini gösterecektir. Ne kızgınlık ne korku olan durumlarda köpeğin davranışı nötrdür (Gauss eğrisinin doruğu). Fakat iki kontrol değişkeni birlikte artarsa, iki eşiğe aynı zamanda yaklaşılmış olacaktır: Bu durumda köpeğin davranışı öngörülemez oluyor, aniden saldırıdan kaçışa veya kaçıştan saldırıya dönüşebiliyor. O zaman sistem istikrarsız deniyor. Kontrol değişkenleri sürekli olarak, hal değişkeniyse süreksiz olarak değişiyor.

Thom, bu istikrarsızlığın denkleminin yazılabileceğini ve köpeğin davranışını temsil eden noktanın bütün hareketlerini ve bu arada bir davranıştan öbürüne ani geçişini belirleyen grafiğin (üç boyutlu, çünkü iki kontrol değişkeniyle bir hal değişkeni var) çizilebileceğini gösteriyor. Bu denklem, kontrol değişkenleriyle hal değişkenlerinin sayısıyla (burada 2 + 1) belirlenen bir katastrof tipini karakterize ediyor.

"Sistemler istikrarlı mı istikrarsız mı? Determinizm var mı

---

[16] *Modèles mathématiques de la morphogenèse*, 10/18, 1974. Katastrof kuramının meslekten olmayanların da anlayabileceği bir versiyonu K. Pomian, "Catastrophes et déterminisme", *Libre* 4 (1978), Payot, 115-136'da veriliyor.

[17] Örnek Pomian tarafından E.C. Zeeman'dan alınmış: "The Geometry of Catastrophe", *Times Literary Supplement* (10 Aralık 1971).

yok mu?" tartışması burada bir çıkış yolu buluyor ve Thom bunu bir postüla ile ifade ediyor: "Bir sürecin az veya çok belirlenmiş (*déterminé*) oluşu, bu sürecin yerel hali tarafından belirlenir."[18] Determinizm, kendisi de *déterminé* olan bir tür işleyiş tarzıdır: Doğa her koşul altında en az karmaşık yerel morfolojiyi gerçekleştirir, ancak bunun yerel başlangıç verileriyle bağdaşık olması gerekir.[19] Fakat söz konusu verilerin bir formun istikrar kazanmasını engellemesi de mümkün, hatta en sık rastlanan durumdur; zira çoğu zaman birbirleriyle çatışma halindedirler: "Katastroflar modeli her türlü nedensel süreci, sezgisel gerekçesi problem çıkarmayan bir tek sürece indirger: Herakleitos'a göre her şeyin anası olan çatışmaya...[20] Kontrol değişkenlerinin biribirleriyle bağdaşamaz olma şansı, bağdaşır olma şansından daha yüksektir. Demek ki, dünyada ancak "determinizm adacıkları" vardır. Katastrofik antagonizm terimin öz anlamıyla kuraldır: Serilerin genel agonistiğinin kuralları vardır; bunlar oyundaki değişkenlerin sayısıyla belirlenir.

Thom'un çalışmalarına Palo Alto okulunun araştırmalarında, özellikle *Double Bind Theory* adıyla bilinen, paradoksolojinin şizofreninin incelemesine uygulanması yönteminde, (gerçi hayli hafiflemiş) bir yankı bulmak olmayacak şey değil.[21] Burada bu yakınlığı anmakla yetineceğiz. Zira tekillikleri ve "ölçüştürülemezlikleri" merkez alan araştırmaların, gündelik hayatın en sıradan güçlüklerinin pragmatiğine kadar genişlemesini anlatabilmeye imkân veriyor.

Bu araştırmalardan (ve daha birçoklarından) edinilen fikir, bilginin ve öngörünün paradigması olarak türevli sürekli fonksiyonun önceliğinin kaybolmakta oluşu. Postmodern bilim kararverilemezlerle, kontrol dakikliğinin sınırlarıyla, kuantumlar-

---

[18] R. Thom, *Stabilité structurelle et morphogenèse. Essai d'une théorie générale des modèles*, Reading (Mass.), Benjamin, 1972, 25. Alıntılayan: Pomian, *loc. cit.*, 134.

[19] R. Thom, *Modèles mathématiques...*, *loc. cit.*, 24.

[20] *Ibid.*, 25.

[21] Bkz. özellikle Watzlawick vd., *op. cit.*, böl. VI.

la, eksik enformasyonlu çatışmalarla, "kesir"lerle, katastroflarla, pragmatik paradokslarla meşgul olmak suretiyle, kendi evriminin kuramını da süreksiz, katastrofik, doğrultulamaz, paradoksal olarak kurmuş oluyor. Bilgi (*savoir*) kelimesinin anlamını değiştiriyor ve bu değişikliğin nasıl olabileceğini söylüyor. Bilinen değil bilinmeyen üretiyor. Ayrıca bir meşrulaştırma modeli öneriyor ki, hiçbir bakımdan en iyi performansa dayalı değil, paraloji olarak anlaşılan ayrıma (*différence*) dayalı.[22]

Çalışmaları aynı yönde giden bir oyun kuramı uzmanının pek iyi ifade ettiği gibi: "Peki, bu kuramın yararı ne? Bana sorarsanız, oyun kuramı, geliştirilen her kuram gibi, birtakım fikirler doğurması anlamında yararlıdır."[23] Öte yandan P. B. Medawar da[24] "fikirlere sahip olmanın bir bilim insanı için en büyük başarı olduğunu", "bilimsel yöntem" diye bir şey olmadığını[25], ve bilim insanının her şeyden önce "hikâyeler anlatan", ancak bunları doğrulamak zorunda olan biri olduğunu söylüyordu.

---

[22] "Bilimsel bilginin üretim koşullarını üretilen bilgiden ayrı tutmak lazımdır. (...) Bilimsel sınırı oluşturan iki aşama vardır: Bilineni bilinmeyen yapmak, sonra bu bilmeme halini bağımsız simgesel bir üst-sistem olarak yeniden düzenlemek. (...) Bilimin özgül niteliği öngörülemezliğinden gelir." (Ph. Breton, *Pandore* 3, Nisan 1979, 10).

[23] A. Rapoport, *Théorie des jeux à deux personnes*, Fr. çev. Renard, Dunod, 1969, 159.

[24] P. B. Medawar, *The Art of the Soluble*, Londra, Methuen, 6. ed. 1967, özellikle "Two Conceptions of Science" ve "Hypothesis and Imagination" başlıkları.

[25] P. Feyerabend, de *Against Method*, Londra, N.L.B., 1975'te bunu Galile örneğine dayanarak açıklıyor ve Popper'le Lakatos'a karşı epistemolojik "anarşizm" veya "dadaizm" olarak üzerinde hak iddia ediyor.

14. PARALOJİ İLE MEŞRULAŞTIRMA

Bugün bilginin meşrulaştırılması probleminin verilerinin amacımız açısından yeterli derecede açığa çıkarılmış olduğuna karar verip burada duralım. Büyük anlatılara başvuru artık konu dışı; demek ki, postmodern bilimsel söylemin geçerlilik gerekçesi olarak ne Tin'in diyalektiğine hatta ne de insanlığın özgürleşmesine başvurulabilir. Fakat gördüğümüz gibi "küçük anlatı", en başta bilimde, hayalgücüne dayalı buluşlar için hâlâ en tipik ve yetkin form olarak kalıyor.[1] Öte yandan, geçerlilik ölçütü olarak uzlaşı ilkesi de yetersiz görünüyor. Uzlaşı, bilen akıllar ve özgür iradeler olarak insanların diyalog yoluyla sağladıkları mutabakattır. Nitekim onu Habermas'ta bu biçim altında geliştirilmiş buluyoruz. Ancak bu tasarım özgürleşme anlatısının geçerliğine dayanıyor. Uzlaşı bir başka anlamda, sistem tarafından, performanslarını korumak ve iyileştirmek amacıyla, bileşenlerinden biri olarak manipüle edilmekte[2], Luhmann'ın verdiği anlamda idari prosedürlere konu olmaktadır. O zaman, ancak gerçek nihai hedef için, yani sistemi meşrulaştıran amaç için, güç için, bir araç olarak değer taşıyacaktır.

Demek ki sorun, sadece paralojiden yetki alan bir meşrulaş-

---

[1] Bu inceleme çerçevesinde, anlatının meşrulaştırma söylemine geri dönüşünün aldığı biçimleri analiz etmek mümkün olamadı; örneğin şunları: Açık sistematik, yerellik, anti-yöntem ve genel olarak burada paraloji adı altında topladığımız her şey.

[2] Örneğin, Nora ve Minc Japonya'nın bilişim alanında elde ettiği başarıları, Japon toplumuna özgü saydıkları "sosyal uzlaşının yoğunluğuna" atfediyorlar (*op. cit.*, 4). Sonuçta şöyle yazıyorlar: "Bunun [çok geniş bir sosyal bilişimleşmenin dinamiğinin] yaratacağı toplum kırılgandır; bir uzlaşının oluşturulmasını kolaylaştırmak üzere kurulmuş olduğundan, onun varlığını ön-varsayar ve onu elde etmeyi başaramazsa kendi kendini bloke eder" (*op. cit.*, 125). Y. Stourdzé de, *art. cit.*, bugün tanık olunan, yönetim organlarını kural çiğneme, istikrar bozma eylemleriyle zayıflatma eğiliminin, toplumda devletin performativitesine olan güveninin yitirilmesinden beslendiği üzerinde duruyor.

tırmanın mümkün olup olmadığıdır. Ancak, asıl paraloji denen şeyi yenileştirmeden ayırmak lazımdır. Yenileşme sistem tarafından etkililiğini arttırmak için ısmarlanmakta, her hal ve kârda kullanılmaktadır; paraloji ise, bilgiler pragmatiğinde yapılan ama önemi yapıldığı anda pek anlaşılmayan bir hamledir. Gerçeklikte birinin öbürüne dönüşmesi sık sık görülmekle birlikte şart değildir ve varsayım için de mutlaka rahatsız edici değildir.

Tekrar bilimsel pragmatiğin betimlenmesinden (7. bölüm) hareket edersek, vurgunun bundan böyle uzlaşamama (*dissentiment*) üzerine yapılması gerekiyor. Uzlaşma bir ufuk, hiçbir zaman ulaşılamıyor. Bir paradigmanın[3] toparlayıcılığı altında yapılan araştırmalar bu sayede dengeli olma eğiliminde; teknolojik, ekonomik, sanatsal bir "fikrin" işletilmesi, veriminin alınması gibi bir durum. Bu az şey değil, ancak her zaman birinin çıkagelip "aklın" düzenini bozması da doğrusu çarpıcı. Açıklama yeteneklerini sallantılı kılan ve yeni zekâ normları koymak veya başka deyişle, bilimsel dil oyununa yeni bir araştırma alanı belirleyen yeni kurallar önermek şeklinde kendini dışa vuran bir gücün varlığını tasavvur etmek gerekiyor. Bu, bilimsel davranışta, Thom'un *morphogenèse* dediği şey. Bizzatihi kuralsız değil (katastrof sınıfları var), fakat belirlenimi daima yerel oluyor. Bilimsel tartışmaya taşınıp zaman perspektifine yerleştirilince, bu özellik "keşiflerin" öngörülemezliğini içinde taşıyor. Saydamlık idealine karşıt olarak, bir opaklıklar yaratma faktörü, uzlaşma ânını daha sonraya erteliyor.[4]

Bu toparlayıcı açıklama, sistem kuramının ve önerdiği meşrulaştırma türünün hiçbir bilimsel temeli olmadığını açıkça ortaya çıkarıyor: Ne bilimin kendisi, pragmatiği içinde, bu kuramın kabul ettiği sistem paradigmasına göre çalışıyor; ne de

---

[3] Kuhn'un verdiği anlamda, *op. cit.*

[4] Pomian, *art. cit.*, bu tür (katastrof yoluyla) işleyişin hiçbir şekilde Hegel diyalektiğine uymadığını gösteriyor.

toplum, çağdaş bilimin terimleriyle, bu paradigmaya göre betimlenebiliyor.

Bu açıdan, Luhmann'ın akıl yürütmesinin iki önemli noktasını inceleyelim. Bir yandan, sistem ancak karmaşıklığı düşürerek işleyebiliyor; öbür yandan, bireysel beklentilerin kendi amaçlarına uyarlanmasını da gerçekleştirmek zorunda.[5] Karmaşıklığı azaltmak sistemin güçle ilgili vasfının istediği şey. Bütün mesajlar bütün bireyler arasında serbestçe dolaşabilseydi, yerinde seçimler yapmak için hesaba katılması gereken bilgi miktarı kararın vadesini, dolayısıyla performativiteyi, büyük ölçüde geriye atardı. Gerçekten de hız, bütünün gücünün bir bileşenidir.

Vahim düzensizlikler göze alınmak istenmiyorsa, bu moleküler-boyutlu görüşlerin de ister istemez hesaba katılması gerekir şeklinde bir itiraz gelebilir. Luhmann, ki bu ikinci nokta, bunu şöyle karşılıyor: Sistemin kararlarıyla bağdaşır hale gelmeleri için, bireysel beklentileri "her türlü düzensizlikten azade" öğrenmeye çok benzer bir süreçle yönlendirmek mümkündür. Bu kararların o beklentileri kaale almaları gerekmez; beklentilerin, hiç olmazsa sonuçları bakımından, o kararları beklemesi gerekir. İdari süreçler, performatif olmak için sisteme gerekli olanı bireylere istetecektir.[6] Telematik tekniklerin bu yak-

---

[5] "Kararların meşrulaştırılması temelde, her türlü düzensizlikten korunmuş aktif bir öğrenme sürecini içerir. Bu, şu genel sorunun bir yönüdür: Beklentiler nasıl değişir, siyasi ve idari alt-sistem, kendisi bir alt-sistemden ibaretken, birtakım kararlarla toplumun beklentilerini nasıl yeniden yapılandırabilir? Bu 'segment' etkili bir eylemi, ancak –ister kişiler ister sosyal sistemler söz konusu olsun– mevcut diğer sistemlerde yeni beklentiler yaratabilecek yetenekteyse icra edebilecektir." (*Legitimation durch Verfahren, loc. cit.*, 35).

[6] Bu varsayımın bir versiyonu daha eski çalışmalarda da bulunuyor: D. Riesman, *The Lonely Crowd*, Cambridge (Mass.), Yale U.P., 1950, Fr. çev. *La foule solitaire*, Arthaud, 1964; W.H. Whyte, *The Organization Man*, N.Y., Simon & Schuster, 1956, Fr. çev. *L'homme de l'organisation*,

laşım içinde nasıl kullanıldığı ve kullanılacağı görülüyor.

Bağlamın kontrol ve hâkimiyetinin, soyut ilke olarak, kontrol ve hâkimiyet yokluğundan daha iyi olduğu fikrinin ikna gücünden tamamen yoksun olduğu söylenemez. Performativite ölçütünün de birtakım "avantajları" var. İlke olarak metafizik bir söyleme katılmayı dışlıyor, masalların bir yana bırakılmasını istiyor, açık zihinler ve soğuk iradeler gerektiriyor, özleri tanımlamanın yerine etkileşimleri hesaplamayı koyuyor, "oyunculara" yalnız önerdikleri söylemlerin değil, kabul edilebilir kılmak için onları tabi tuttukları kuralların da sorumluluğunu yüklüyor. Bilginin pragmatik fonksiyonlarını, etkililik ölçütü kapsamına girer göründükleri ölçüde, gün ışığına çıkarıyor: akıl yürütmenin, kanıt öne sürmenin, bilineni aktarmanın, hayalgücü çıraklığının vb. pragmatikleri...

Ayrıca bütün dil oyunlarını, kanonik bilgi çerçevesine dahil olmasalar bile, kendi kendilerinin bilgisi düzeyine yükseltmeye katkıda bulunuyor; günlük söylemi bir tür üst-söyleme aktarmaya yöneliyor: Sıradan söylemler kendi kendilerini alıntılama, çeşitli pragmatik merciler de kendilerini dolaylı olarak ilgilendiren aslında aktüel mesajla ilişkilenme yönünde eğilim gösteriyorlar.[7] Bilim camiasının, kullandığı çeşitli dilleri bozma-yapma çalışmalarında karşılaştığı iç iletişim problemlerinin, anlatılar kültüründen yoksun kalınca kendi kendisiyle iletişimini sınamak ve bunu yaparken kendi adına verilen kararların meşruiyetini sorgulamak zorunda kalan sosyal topluluğunkilerle karşılaştırılabilir nitelikte olduğunu ima edebiliyor.

Skandal yaratmak pahasına, sistem avantajları arasında katılığını da sayabilir. Güç ölçütü çerçevesinde, bir talep (yani bir

---

Plon, 1959; Marcuse, *One Dimensional Man*, Boston, Beacon, 1966, Fr. çev. Wittig, *L'homme unidimensionnel*, Minuit, 1968.

[7] J. Rey-Debove (*op. cit.*, 228 sq.) çağdaş günlük dilde dolaylı ifade veya "autonymique" yan anlam belirtilerinin çoğaldığını kaydediyor. Oysa, diye hatırlatıyor, "dolaylı söylem güvenilir değildir."

kural koyma biçimi), tatmin edilmemiş bir ihtiyacın verdiği acıdan ileri gelmiş olmasından hiçbir meşruiyet karinesi çıkarmaz. Hak[lılık] ıstıraptan değil, ıstırabın tedavisinin sistemi daha performatif kılmasından doğar. En yoksul kesimlerin ihtiyaçları ilke olarak sisteme düzenleyicilik etmemelidir; zira bunları tatmin tarzı zaten bilindiğinden, tatmin edilmeleri sistemin performansını iyileştiremez, sadece masraflarını arttırır. Buna karşı öne sürülebilecek tek itiraz, ihtiyaçların tatmin edilmemesinin bütünün istikrarını sarsma ihtimalidir. Kendini zayıflığa göre ayarlamak kuvvetin doğasına karşıttır. Fakat "hayat" normlarının[8] yeniden tanımlanmasına yol açacağı kabul edilen yeni talepler yaratmak bu doğaya uygundur. Bu anlamda, sistem kendini, insanlığı önce insanlığından çıkarıp sonra başka bir normatif yetenek düzeyinde tekrar insanlaştırarak peşinden sürükleyen avangardist makine olarak sunuyor. Teknokratlar toplumun, ihtiyaçları olarak gösterdiği şeylere güvenmediklerini beyan ediyorlar; bunlar yeni teknolojilerden bağımsız değişkenler olmadığı için toplumun kendiliğinden bunları bilemeyeceğini "biliyorlar".[9] Karar vericilerin kibri işte bu boyutta; körlükleri de...

---

[8] Oysa, G. Canguilhem'in dediği gibi, "insan ancak birkaç norma göre yaşayabildiği, normalin üstünde olabildiği zaman gerçek anlamda sağlıklıdır" ("Le normal et le pathologique" (1951), *La connaissance de la vie*, Hachette, 1952, 210).

[9] E. E. David (*art. cit.*), toplumun ancak bugünkü teknolojik ortamında hissettiği ihtiyaçları bilebileceğini kaydediyor. Teknik ortamı yeniden biçimlendirecek ve öngörülememiş ihtiyaçlar yaratacak bilinmeyen özellikleri keşfetmek temel bilimin özgül niteliğidir. Yazar, amplifikatör olarak katı maddenin kullanılışını ve katılar fiziğinin gelişmesini örnek gösteriyor. Sosyal etkileşimlerin ve ihtiyaçların bu şekilde çağdaş teknik tarafından "negatif kurallanmasının" eleştirisini R. Jaulin yapıyor: "Le mythe technologique", *Revue de l'entreprise* 26 ("Ethnotechnologie" Özel Sayısı, Mart 1979), 49-55. Yazar burada şu çalışmanın özet ve tanıtımını yapıyor: A.G. Haudricourt, "La technologie culturelle, essai de méthodologie", B. Gille, *Histoire des techniques* içerisinde, *loc. cit.*

Bu "kibir" onların kendilerini, mümkün olduğu kadar performatif bir birliğin peşinde koşan bir tümellik olarak sosyal sistemle özdeşledikleri anlamına geliyor. Ancak, bilimin pragmatiğine dönersek, o bize tam da böyle bir özdeşleşmenin mümkün olmadığını öğretiyor: İlke olarak hiçbir bilim insanı bilginin enkarnasyonu değil ve bir araştırmanın "ihtiyaçlarını" veya bir araştırmacının beklentilerini tümellik olarak "bilim" için performatif olmadığı gerekçesiyle göz ardı etmiyor. Araştırmacının taleplere normal yanıtı daha çok: "Görelim bakalım, hele hikâyeni bir anlat" şeklinde.[10] Yine ilke olarak, sorunun artık çözüldüğü veya yeniden ele alınırsa "bilimin" güç bakımından zarar göreceği önyargısında da bulunmuyor; hatta tam tersini düşünüyor.

Tabii gerçeklikte işler her zaman böyle gitmiyor. "Hamlesi", yalnız üniversite ve bilim hiyerarşisinde değil problematikte de yerleşik konumları fazla şiddetle sarstığı için, bazen onyıllarca göz ardı edilen veya bastırılan bilim insanlarının sayısı belli değil.[11] Bir "hamle" ne kadar kuvvetliyse, ondan gereken minimum uzlaşıyı esirgemek de o kadar kolay oluyor, çünkü o hamle üstünde uzlaşı sağlanmış olan oyunun kurallarını değiştiriyor. Fakat, bilim kurumu bu şekilde işlediği zaman, tutum ve davranışı homeostaz [mevcut halini koruma] esasına göre ayar-

---

[10] Medawar (*op. cit.*) bilim insanlarının yazılı ve sözlü üslûplarını karşılaştırıyor. Birincisi "tümevarımcı" olmalı, yoksa ciddiye alınmaz; ikincisi, laboratuvarlarda her zaman işitilen bir dizi deyim ve deyiş içeriyor ki, bunlardan biri: *My results don't make a story yet.* [Vardığım sonuçlar henüz bir hikâye oluşturmaya yetmiyor]. Yazar sözünü bağlıyor: "Bilim insanları açıklayıcı yapılar kuruyor, *hikâyeler anlatıyorlar* (...)."

[11] Ünlü bir örnek için, bkz. L. S. Feuer, *The Conflict of Generations* (1969), Fr. çev. Alexandre, *Einstein et le conflit des générations*, Bruxelles, Complexe, 1979. Moscovici'nin Fransızca çeviriye koyduğu önsözde vurguladığı gibi, "İzafiyet kuramı, hiçbiri fizikçi olmayan, sadece mühendislerle amatör filozoflardan oluşan derme çatma bir 'akademi' de doğmuştur."

lanmış olan sıradan bir iktidar organı gibi davranmış oluyor.

Bu davranış, Luhmann'ın betimlediği sisteminki gibi, terörist bir davranış. Terör terimiyle, bir partönerin, kendisiyle oynanmakta olan oyunun dışına atılmasından veya atılma tehdidinden sağlanan etkililik kastediliyor. Partöner susacak ya da onayını verecektir, ama savı çürütüldüğü için değil, oynama imkânından yoksun kalma tehdidi altında olduğundan (çok çeşitli yoksunluk türleri vardır). İlke olarak bilimlerde eşdeğerlisi olmayan karar vericilerin kibri, bu terörü icra etmek anlamına geliyor; yani şöyle diyor: Beklenetilerinizi bizim koyduğumuz amaçlara uyarlayın, yoksa...[12]

Çeşitli oyunlara karşı müsamaha veya hoşgörü bile performativite şartına bağlanıyor. Hayat normlarının yeniden tanımlanması, sistemin güç konusunda performansının yükseltilmesinden ibaret. Bu, telematik tekniklerin devreye sokulmasında özellikle açıkça görülüyor: Teknokratlar bunda dili kullananlar arasındaki etkileşimlerin liberalleşme ve zenginleşme umudunu görüyorlar, ancak ilginç sonuç şu ki, bundan sistemin içinde yeni gerilimler doğacak ve onun performansını iyileştirecek.[13]

Bilim, ayrımlaştırıcı olduğu ölçüde, pragmatiğinde istikrarlı sistemin karşı modelini de sunar. Her söylem, bilinenden fark içeriyorsa, ciddiye alınabilir, akıl yürütmeye konu olabilir ve

---

[12] Orwell'in paradoksu. Bürokrat konuşuyor: "Biz istemeden razı olunan negatif bir itaatle, hatta en aşağılık biçimde boyun eğmeyle yetinmeyiz. Sonunda bize teslim olduğunuz zaman, bu kendi iradenizle gerçekleşmiş olmalı" (*1984*, N.Y., Harcourt & Brace, 1949; Fr. çev. Gallimard, 1950, 368). Bu paradoks oyun dilinde: *Özgür ol!* veya: *İstediğini iste!* gibi bir buyrukla ifade edilebilir. Watzlawick vd., *op. cit.*, 203-207'de analiz ediliyor. Bu paradokslar için, bkz. J. M. Salanskis, "Genèses 'actuelles' et genèses 'sérielles' de l'inconsistant et de l'hétérogène", *Critique* 379 (Şubat 1978), 1155-1173.

[13] Bkz. Nora ve Minc'e göre, kitlesel bilişimleşmenin Fransız toplumunda yaratacağı tansiyonların tasviri (*op. cit.*, Sunuş).

kanıtlanabilir. Bilim bir "açık sistem" modelidir[14]; orada söylemin uygunluk ve yerindeliği "fikirler doğurması", yani başka söylemlere ve başka oyun kurallarına yol açmasıdır. Bilimde bütün diğer dillerin çevirisinin ve değerlendirilmesinin yapılabileceği genel bir üst-dil yoktur. Sistemle özdeşleşmeyi ve her şey hesaba katılınca, terörü men eden budur. Karar vericilerle uygulayıcılar arasında ayrışma bilim topluluğunda da mevcutsa (ki mevcuttur), bilimsel pragmatiğe değil sosyo-ekonomik sisteme ait olup bilgisel hayalgücünün gelişmesinin önündeki başlıca engellerden biridir.

Genelleştirilmiş meşrulaştırma sorunu şu hale geliyor: Bilimsel pragmatiğin sunduğu karşı model ile toplum arasındaki ilişki nedir? Bu model toplumları oluşturan devasa dilsel madde bulutlarına uygulanabilir mi? Yoksa sadece bilgi oyununa münhasır mı kalır? Durum buysa sosyal bağ karşısında ne rol oynar? Ulaşılamayacak bir açık toplum ideali mi? Kendisi için reddettiği performativite ölçütünü toplum için kabul eden karar vericiler alt-kümesinin vazgeçilmez bileşeni mi? Ya da, tersine, kredi yokluğu yüzünden tüm araştırma imkânlarının kaybı riskini göze alarak, iktidar organlarıyla işbirliğinin reddi ve karşıt-kültüre geçiş mi?[15]

Bu incelemenin başından itibaren, çeşitli dil oyunlarını, özellikle betimleyici veya bilgisel olanla buyurucu veya eylemsel olanı, biribirinden ayıran salt biçimsel olmayıp aynı zamanda pragmatik de olan farkı vurguladık. Bilimsel pragmatik betimleyici söylemleri merkez alıyor, ve bu yanıyla bilgi kurumlarına (enstitülere, merkezlere, üniversitelere vb.) hayat veriyor.

---

[14] Bkz. not 181. Krş. Watzlawick vd., *op. cit.*, 117-148, açık sistemlerin tartışılması. Açık sistematik kavramı J. M. Salanskis'in bir incelemesine de konu oluyor: *Le systématique ouvert*, yayımlanacak, 1978.

[15] Kilise ile devletin ayrılmasından sonra, Feyerabend (*op. cit.*) aynı "laik" anlayış içinde bilimle devletin de ayrılmasını talep ediyor. Peki, ya Bilimle Paranın ayrılması?

Fakat onun postmodern gelişimi belirleyici bir "olguyu" ön plana çıkarıyor ki o da şu: Betimleyici söylemlerin tartışılması bile bazı kurallar gerektiriyor. Oysa bu kurallar betimleyici değil buyurucu söylemler ki, karışıklığa meydan vermemek için bunlara üst-buyurucu demek daha uygun olur (dil oyunlarındaki hamlelerin kabul edilebilir sayılmak için nasıl olması gerektiğini buyuruyorlar). Bugünün bilimsel pragmatiğinde ya hayalgücü ya da paraloji kaynaklı ayrımlaştırıcı etkinliğin işlevi, bu üst-buyrucuları ("ön-varsayılmışları"[16]) ortaya çıkarmak ve taraflardan böyle daha başka söylemleri de kabul etmelerini talep etmek. Neticede böyle bir talebi kabul edilebilir kılan tek meşrulaştırma ölçütü şu: Çünkü bu yeni fikirler, yani yeni söylemler doğuracak.

Sosyal pragmatikte bilimlerinkinin "basitliği" yok. O, biçimce çeşitli söylem sınıfı (betimsel, buyruksal, performatif, teknik, değerlendirici, vb..) ağlarının iç içe geçmesiyle oluşmuş azman bir masal devi. Bütün bu dil oyunları için ortak üst-buyurucular belirlenebileceğini ve belli bir anda bilim camiasında yürürlükte olana benzer gözden geçirilebilir bir uzlaşının, topluluk içinde tedavülde bulunan söylemler bütününü düzenleyen üst-buyurucular bütününü kucaklayabileceğini düşünmek için hiçbir neden yok. Hatta geleneksel olsun "modern" olsun meşrulaştırma anlatılarının (insanlığın özgürleşmesi veya Tin'in evrimi) günümüzdeki gözden düşmüşlüğü de bu inancın terkedilmesine bağlı. "Sistemin" ideolojisinin hem tümelleştirici iddiasıyla gelip doldurduğu hem [dayattığı] performativite ölçütünün kinizmi ile ifade ettiği boşluk da aynı inancın yitirilmesinden ibaret.

Bu nedenle, meşrulaştırma probleminin tartışılma sürecini,

---

[16] O. Ducrot, *op. cit.*'daki sorunsala ait olan bu terim (*métaprescriptif*), en azından bir açıdan böyle (*présupposé* olarak) anlaşılabilir.

Habermas'ın yaptığı gibi[17], *Diskurs* adını verdiği şey, yani akıl yürütmenin diyaloğu yoluyla evrensel bir uzlaşı arayışına yönlendirmek mümkün, hatta ihtiyatlı görünmüyor.[18]

Gerçekten de bu, iki şeyi varsaymak oluyor. Birincisi, bütün dil kullanıcılarının bütün dil oyunları için evrensel olarak geçerli kurallar ya da üst-buyurucular üstünde mutabık kalabilecekleri; oysa bu oyunların heteromorf oldukları ve heterojen pragmatik kurallarla yönetildikleri açık.

İkinci varsayım, diyaloğun nihai amacının uzlaşı olduğu. Fakat bilimsel pragmatiği analiz ederken göstermiştik ki, uzlaşı tartışmaların amacı değil belli bir halidir. Amaç daha ziyade paralojidir. Bu iki tespitle (kuralların heterojenliği, uzlaşmama arayışı) ortadan kalkan şey, hâlâ Habermas'ın araştırmasına can veren bir inanç, yani kolektif özne olarak insanlığın, bütün dil oyunlarında izin verilen "hamlelerin" kurala bağlanması yoluyla ortak özgürleşmesinin peşinde olduğu ve herhangi bir

---

[17] *Raison et légitimité, loc. cit.*, passim, özellikle 23-24: "Dil bir transformatör gibi çalışır: (...) kişisel bilgiler söylemlere, ihtiyaç ve duygular normatif beklentilere (buyruk veya değerlere) dönüşür. Bu dönüşüm, bir yandan niyetin, istemin, haz ve elemin öznelliği ile öbür yandan evrensellik iddiası taşıyan ifade ve normların arasındaki önemli farkı doğurur. Evrensellik, bilginin nesnelliği ve yürürlükteki normların meşruiyeti demektir. Bu nesnellik ve bu meşruiyet, yaşanan sosyal dünyanın oluşumuna gerekli ortaklığı (*communauté, Gemeinsamkeit*) sağlar." Görülüyor ki, sorunsalın sınırları bu şekilde meşruiyet sorunu bir tip yanıta kilitlenerek çizilince, evrensellik bir yandan (birincinin özelliği olan kavramsal evrenselliği, ikinciye ufuk işlevi gören ideel evrensellikten ("üst-duyarlı doğa") ayrı tutan Kantçı eleştirinin aksine) bilginin öznesiyle eylemin öznesi için meşrulaştırmaların özdeş olduğunu ön-varsayıyor; öte yandan, uzlaşıyı (*Gemeinschaft*) insanlığın hayatı için mümkün olan tek ufuk olarak koruyor.

[18] *Ibid.*, 22 ve çevirmenin notu. Kural-koymanın (*prescription*) üst-buyurucularının, yani yasaların normlaştırılmasının, *Diskurs*'a bağlanması örneğin s. 146'da açık: "Normatif geçerlik iddiasının kendisi de bilişseldir, şu anlamda ki, rasyonel bir tartışmada her zaman kabul edilebilir olduğunu varsayar."

söylemin meşruiyetinin de bu özgürleşmeye katkısında yattığı inancı.[19]

Habermas'ın Luhmann'a karşı bu akıl yürütmenin başvurusunun işlevinin ne olduğu anlaşılıyor. *Diskurs* orada istikrarlı sistem kuramına karşı konulan son engel. Savunulan dava doğru, ama kullanılan savlar değil.[20] Uzlaşı artık modası geçmiş ve kuşkulu bir değer oldu. Öyle olmayansa adalet. Demek ki, uzlaşı fikir ve pratiğine bağlı olmayan bir adalet fikir ve pratiğine ulaşmak gerekiyor.

Dil oyunlarının zıt-biçimliliğinin (*hétéromorphie*) tanınması, bu yönde atılmış birinci adım. Pek tabii, bunların eş-biçimliliğini (*isomorphie*) varsayan ve gerçekleştirmeye çalışan terörden vazgeçilmesini içeriyor. İkincisi, her oyunu ve orada yapılacak "hamleleri" tanımlayan kurallar üzerinde uzlaşı varsa, bu uzlaşının yerel, yani fiili partönerlerden elde edilmiş ve gerektiğinde iptal edilebilir olmak *gerektiği* ilkesi. O zaman, sonlu, yani üst-buyuruculari ilgilendiren ve uzay-zamanda sınırlı üst-akıl yürütmelerin çokluğu olgusuna yönelmiş oluruz.

Bu yönelim sosyal etkileşimlerin evrimine tekabül eder; [bu süreçlerde] belli bir zaman için yapılmış sözleşme, mesleki, duygusal, cinsel, kültürel, ailevi, uluslararası konularda, siyasal alanda da olduğu gibi, fiilen sürekli kurumun yerine geçer. Bu evrim gerçi ikircimlidir: Zaman-sınırlı sözleşme sistem tarafından daha esnek, daha az maliyetli oluşu, ona eşlik eden motivasyon kaynaşması –ki bunların hepsi sistemin daha iyi işlemesine katkıda bulunuyor–nedeniyle tercih ediliyor. Fakat ne

---

[19] G. Kortian, in *Métacritique*, Minuit, 1979, Kısım V, Habermas düşüncesinin bu *aufklärer* yönünün eleştirel incelemesini yapıyor. Bkz. aynı yazar, "Le discours philosophique et son objet", *Critique*, 1979.

[20] Bkz. J. Poulain, *art. cit.*, burada not 28; ve Searle ile Gehlen'in pragmatiğinin daha genel bir tartışması için, J. Poulain, "Pragmatique de la parole et pragmatique de la vie", *Phi zéro* 7, 1 (Eylül 1978), Université de Montréal, 5-50.

olursa olsun, sisteme "saf" bir alternatif önermek söz konusu değil: Şu bitmekte olan 70'li yıllarda hepimiz biliyoruz ki, o da sisteme benzeyecektir. Geçici sözleşmeye eğilimin ikircimli olmasına sevinmek lazım; zira bu eğilim sadece sistemin nihai amaçlarına ait değil, –sistem yalnız onu hoşgörüyor– içinde bir başka nihai amaç daha barındırıyor: Dil oyunlarının oyun olarak bilinmesi ve kurallarıyla sonuçlarının sorumluluğunun üstlenilmesi; sonuçların başlıcası da kuralların benimsenmesini geçerleyen şey, yani paraloji araştırması.

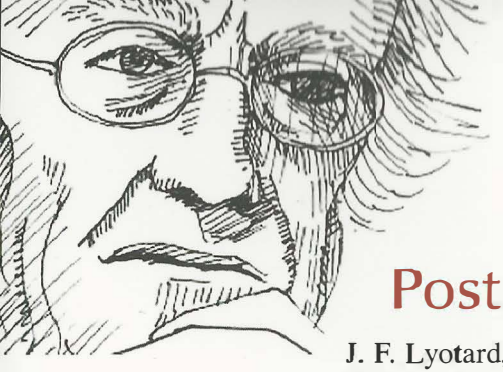
Toplumların enformatizasyonuna gelince, onun bu sorunsalı nasıl etkilediğini nihayet görüyoruz. Bilgiye kadar genişlemiş ve münhasıran performativite ilkesiyle yönetilen piyasa sisteminin kontrol ve kurallanmasının "rüyalardaki" aleti olabilir. O zaman kaçınılmaz biçimde terörü de içerecektir. Ya da üst-buyurucular üstüne tartışma gruplarına, neyin ne olduğunu bilerek karar vermek için çoğu kez ellerinde bulunmayan malûmatı sağlayarak, hizmet edebilir. Onu bu ikinci yola saptırmak için izlenecek çizgi ilke olarak pek basit: Halkın özgürce belleklere ve veri bankalarına erişebilmesi.[21] O zaman dil

---

[21] Bkz. Tricot vd., *Informatique et libertés*, hükümete sunulmuş rapor, La Documentation française, 1975. L. Joinet, "Les 'pièges liberticides' de l'informatique", *Le Monde diplomatique* 300 (Mart 1979): Bu "tuzaklar", "insan topluluklarının kitlesel yönetimine 'sosyal profiller' tekniğinin uygulanması ve toplumun otomatizasyonunun ürettiği güvenlik mantığı". Bkz. ayrıca *Interférences* 1 ve 2'deki (Kış 1974, İlkbahar 1975) dosya ve analizler; bunların teması, popüler multimedya iletişim ağlarının kurulması: Amatör radyo istasyonları (ve özellikle Ekim 1970' teki F.L.Q. ve Mayıs 1972'deki 'Front commun' [Ortak Cephe] olayları sırasında Québec'teki rolleri hakkında; ABD ve Kanada'da cemaat radyoları hakkında; basında redaksiyonel çalışma koşullarına bilişimin etkisi hakkında; korsan radyolar hakkında (bunların İtalya'da gelişmesinden önce); idari fişlemeler ve bilişimsel sabotajda IBM tekeli hakkında... Yverdon (Vaud kantonu, İsviçre) belediyesi (1981'de hizmete girecek) bir bilgisayar satın almaya karar verdikten sonra, bazı kurallar koydu: Hangi verilerin toplanacağı, bunların kime ve hangi

oyunları, oynama anında eksiksiz bilgi (*information complète*) oyunları haline geleceklerdir... Ama aynı zamanda toplamı sıfır olmayan oyunlar da olacaklar ve bu nedenle tartışmalar, çekişme konularının tükenmesi yüzünden, asla minimal denge konumları üzerine çakılıp kalmayacaktır. Zira o zaman çekişme konuları da bilgilerden (ya da malûmattan) ibaret olacaktır; bilgi rezervleri –ki dildeki mümkün söylemleri içeren dağardır– ise tükenebilir değildir. Böylece, hem adalet arzusunun hem de bilinmeyenin saygı göreceği bir politika çizilmeye başlıyor.

şartlarda verileceği konularında yetki münhasıran belediye meclisinin olacak; bütün veriler talep halinde (parasıyla) her yurttaşa verilebilecek; her yurttaşın kendi bilgi fişi (sicili) üzerindeki verilere (elli kadar bilgi) erişme ve onları düzeltme, onlarla ilgili olarak belediye meclisine ve gerekirse Danıştay'a başvuruda bulunma hakkı olacak; her yurttaşın kendisiyle ilgili hangi bilgilerin kimlere verildiğini (talep üzerine) öğrenme hakkı olacak (*La semaine media* 18, 1 Mart 1979, 9).

JEAN-FRANÇOIS LYOTARD

Postmodern Durum

J. F. Lyotard, yalnızca felsefe tarihinde değil, düşüncenin işbaşında olduğu her yerde bir dönüm noktasını işaret eden elinizdeki metninde modernizm ile esastan bir hesaplaşmaya giriyor ve "postmodern" denince el çabukluğuyla birtakım klişeleri öne sürmeyi alışkanlık haline getirmiş galatımeşhurların aksine bilgi felsefesi çerçevesinde düşünüyor. "Postmodern durum"un öncelikle bilginin statüsündeki bir değişme olduğunu dile getirip buna bağlı olarak bir dizi tematik tartışmaya giriyor. Bilginin statüsündeki değişimin bütün dünyayı ve bu dünyayı anlama tarzlarımızı saran bir değişime nasıl vardığını temel uğraklarına yakından bakarak gösteriyor.

Lyotard bu kitapta yalnızca modernist anlatının eleştirisini yapmakla kalmıyor, sıklıkla sanıldığının aksine modernizmin temel kategorilerinin yerine düşünceye payanda olabilecek yeni bir kavramsal alanı da icat ediyor.

ISBN 978-9944-795-57-9

BilgeSu